IRODALOMTÖRTÉNETI

KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

NEGYVENEGYEDIK ÉVFOLYAM

A GRÓF VIGYÁZÓ-VAGYON JÖVEDELMÉNEK FÖLHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST 1931

Magy. tr. III.
1602/XLI.

Pallas részvénytársaság nyomdája, Budapest, V., Honvéd-u. 10.
Felelős vezető: Tiringer Károly műszaki igazgató.

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

Lap

Csengery János: Vergilius a magyar költészetben 24, 145
Gálos Rezső: Kisfaludy Sándor ifjusága 1
Hajas Béla: Vörösmarty Mihály és Perczel Etelka 303, 410
Nagy Sándor: Toldi kompozíciójának kialakulása 445
Szabolcsi Bence: A XVI. századi magyar históriás énekek és zenéjük 285, 423
Timár Kálmán: A Lázár-kódex forrásai. I. közl. 277
Viszota Gyula: Kossuth közdelme a Budapesti Évlapokért 129
Voinovich Géza: Arany és Byron 257
Waldapfel József: A Bánk bán történetéhez 385
U. az.: Katona József — és Veit Weber Tugendspiegele 38, 166

ADATTÁR.

Arany János levelei. *Darnay Kálmán* 218
Egy műfogás Arany Jánosnál. *Marót Károly* 61
Bajza levelei Kiss Sámuelhez. *Szücsi József* 190, 323
Barcsay Ábrahám egy kiadatlan levele. *Gálos Rezső* 92
Bertha Sándor levele Gyulai Pálhoz. *Császár Elemér* 98
Biberách és Tibortz neve. *Waldapfel József* 93
Bólyai Farkas ismeretlen levele. *Gulyás József* 97
A Borzasztó torony forrása. *Waldapfel József* 470
Csengery Antal ifjúkori költeményei. *Dercze Lajos* 216
Domonkos-apácák birtokába jutott kódexek. *Timár Kálmán* 69
Eckartshausen és Katona. *Waldapfel József* 213
Egressy Gábor levele Hugó Károlyról. *R. Hoffmann Mária* 333
Fábián Gábor levelei Barna Ignáchoz. *Barna János* 494
Faludi Ferenc levele Zala vármegyéhez. *Gálos Rezső* 201
Fiátfalvi György pokolbeli látomása 1626-ból. *Szabó T. Attila* 71
Adalék Gárdonyi Géza élettörténetéhez. *Hofbauer László* 228
Gyulai Pál ismeretlen levelei. *Gulyás József* 204
Horányi Elek levele Pray Györgyhöz. *Gálos Rezső* 90
Ismeretlen irodalomtörténeti adatok erdélyi kézirattárakból. *Szabó T. Attila* 479
Jókai ismeretlen két sírkőirata. (Testvéreinek). *Hegyaljai Kiss Géza.* 228
Kazinczy ismeretlen levele. (1821. febr. 1.) *Császár Elemér* ..94 (Igazítás . 230)
Kazinczy Ferenc levelei Rátkai Pálhoz. *Gulyás József* 229
Kazinczy Gábor levele Dókus Józsefhez. *U. az* 469
Kazinczy Gábor levelei Lévay Józsefhez *U. az* 335, 454
Kossuth Lajos levelei a Budapesti Évlapok ügyében. *Viszota Gyula* 179, 313
Körösi Csoma Sándorra vonatkozó okmányok a pataki főiskolai könyvtár kézirattárában. *Gulyás József* 205
Lisznyay-levelek. *R. Hoffmann Mária* 63
Madách és Széchenyi. *Tolnai Vilmos* 53
Simonyi Zsigmond levele Haynald érsekhez. *Timár Kálmán* 332
Szántó Arator István öregkora. *U. az* 207
Szász Károly verse Szalay József sírkövén. *Szalay László* 96

Lap

Toldy Ferenc és Haynald Lajos. *Timár Kálmán* 224
A Várfalvi Fodor énekeskönyv és két éneke. *Szabó T. Attila* 210
Adalék Verseghy költeményeinek forrásaihoz. *Major Ervin* 206
Vörösmarty János nemesi oklevele. *Brisits Frigyes* 202
Adalékok Vörösmarty Mihály életéhez és munkásságához. *Brisits Frigyes* 55
Egy XVI. századi ének a halálról. *Gulyás József* 86

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Bánrévy György: Vörösmarty Salamon királya és történeti forrásai. *Kerekes Emil* 117
Barta János: Az ismeretlen Madách. *Tolnai Vilmos* 237
Beöthy Zsolt: A magyar irodalom kis-tükre. *Hegedüs Zoltán* 115
Bessenyei György: A törvények útja. Tudós társaság. *Kerekes Emil* .. 234
Bessenyei György kisebb költeményei. *U. az.* 235
Csahihen Károly: Pest-Buda irodalmi élete 1780—1830. *Szinnyei Ferenc* 112
Csefkó József: Vörösmarty fantasztikus művei. *Solt (Speneder) Andor* 240
Dénes Tibor: Péterfy Jenő esztétikája. *Kerekes Emil* 118
Doktori értekezések 1929—30-ban. II., bef. közlemény. *U. az.* 117
Dr. Döry Ferenc: Gróf Buttler János házassága. *Hegedüs Zoltán* 368
Emlékkönyv Négyesy László hetvenedik születésnapja alkalmából. *U. az.* .. 231
Farkas Gyula: A magyar romantika. *Zlinszky Aladár* és *Császár Elemér* 99
Farkas Gyula válasza..... 371; *Császár Elemér* viszonválasza. 373
Halmi Bódog: Herczeg Ferenc az író és az ember. *Morvay Győző* ... 366
Dr. Hegyaljai Kiss Géza: Kossuth. *Tóth Lajos* 370
Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. *Gálos Rezső* .. 498
Dr. Kristóf György: Esztétikai becslésünk a mai közszellem hatása alatt. *Kocsis Lénárd* 233
Dr. Lósy-Schmidt Ede: Hatvani István élete és művei 1718—1786. I. r. *Hegedüs Zoltán* 501
Luxemburger Irén: Obernyik Károly élete és munkái. *Kerekes Emil* ... 117
Magyar irodalmi ritkaságok. Szerk. Vajthó László. *U. az.* 234
A Nemzeti Színház zsebkönyvei. *Tóth Lajos* 502
Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. *Kerekes Emil* 234
Pröhle Vilma: Az ember tragédiája és a Faust. *U. az.* 119
Radó Pál: Arany János élete és munkássága. *Császár Elemér* 504
Schvertsig Antal: Gárdonyi Géza regényköltészete. *Kerekes Emil* 118
Speneder Andor: Kisfaludy Károly. *Gálos Rezső* 113
Ifj. Szász Károly: A magyar szinikritika története 1849—1867-ig. *U. az.* .. 118
Timár Kálmán: A moldvai husziták és csángók magyar miséje. *Waldapfel József* 367
Valkai András: Bánk bánnak históriája. Bevezette: Ballai Károly. *Hegedüs Zoltán* 116
Vitéz Veszprémy Dezső: Thaly Kálmán életrajza. II. k. *Szabó Dávid* .. 236

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1930-ik év első fele. II., bef. közl. *Kozocsa Sándor* 120
Az 1930-ik év második fele. *U. az.* 242, 375

KÓTA-MELLÉKLET.

A Hofgreff-énekeskönyv dallamai. *Szabolcsi Bence* ..... I.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Lap

Abafi Lajos 41, 96, 222, 223, 335, 456, 470
Abigail ... 431
Ábrahám ... 430
Ádámi János, *Igaz jámbor barátságról* 436; — *Minerva és Pallas* ... 436
Alszeghy Zsolt ... 232
Angyal Dávid ... 1, 3, 94
Anonymus ... 346, 494
Anthidotarius animae ... 278—280
Ányos Pál ... 107, 110
Apollonius ... 435, 441
Apponyi Albert ... 103
Arany János 24, 30—35, 61—63, 147, 156—159, 162, 218—224, 233, 257—276, 344, 348, 355, 357, 359, 445—453, 458, 459, 464, 468, 504; — *A nagyidai cigányok* 158, 275; — *Az elveszett alkotmány* 158, 266; — *Bolond Istók* 266, 268, 269, 272; — *Buda halála* 158; — *Családi kör* 164, 258; — *Daliás idők* 449; — *Hátrahagyott iratai* 27, 28; — *Katalin* 257, 264, 265; — *Murány ostroma* 158, 260, 261; — *Összel* 259; — *Rózsa és Ibolya* 452; — *Toldi*-trilógia 449; — *Toldi* 157, 265, 269, 445—453; — *Toldi estéje* 61, 62, 448; — *Toldi szerelme* 158, 448, 449; — *Zrinyi és Tasso* ... 27
Arany László ... 227, 228, 258
Aranyosrákosi Székely Sándor ... 150
Aristoteles ... 61
Artner Mária Terézia ... 407
Assisi Szt. Ferenc ... 277, 280
Aurora 104, 180, 195, 325, 326, 329; — Aurora-pör ... 328, 329

Badics Ferenc 145, 231, 392, 393
Bajza József 111, 112, 118, 190—201, 238, 323—332, 422
Balassi Bálint ... 112, 285
Balassi-strófa ... 292
Balázs Sándor ... 367
Ballagi Aladár ... 93
Bánfi Dénes veszedelme ... 440
Bárány Boldizsár 386; — *Rostája* 389, 394
Baranyai Pál, *Tékozló fiúról* ... 427
Baranyai Zoltán ... 101
Barcsay Ábrahám ... 92, 93, 107
Barletta Gábor ... 278
Barna Ignác ... 494—497
Baróti Szabó Dávid 13, 100, 103, 108, 146, 150, 155, 162, 364 — *Aeneis* ... 305
Bárótzi, *Védelmeztetett magyar nyelv* 8; — *Kasszandra* ... 109
Bartalus ... 481, 492
Bártfai énekeskönyv (1593) ... 294
Báthori Zsigmond hadai ... 435
Batizi András, *Gedeon* 426; — *Izsák* 427; — *Jónás* 427; — *Meglött és megleendő dolgok* 427; — *Zsuzsánna* ... 426
Batsányi János 8, 14, 17, 22, 23, 103, 110, 112, 146, 187
Bayer József 42, 113, 178, 401, 470, 502
Bécsi Kurir ... 193
Beethoven ... 9
Békési Balázs, *Sodoma és Gomora* ... 294, 430
Békesi Emil ... 501
Bél és sárkány ... 291, 429, 443
Bél Mátyás ... 1
Béla király és Bankó leánya ... 432
Belohorszky Ferenc ... 236
Beöthy Zsolt 106, 115—118, 233, 498
Béranger ... 467
Berzsenyi Dániel 100, 101, 103, 109, 110, 191—193, 345, 373, 465
Besenyei Jakab, *Az házasságról* 431
Bessenyei György 1—3, 8, 106, 109, 110, 112, 113, 235; — *Tariménes* ... 234
Bethlen Farkas ... 392
Biai Gáspár, *Dávid és Bettzabea* 427
Blumauer ... 10
Bodon Ábrahám ... 494
Bogáti Fazekas Miklós 294, 439, 440; — *Aspasia* 435; — *A tökéletes asszonyállatok* 433; — *Castriota György* 434; —

Lap

Demeter 436; — *Ez világi nagy sok zürzavar* 435; — *Három főhadnagyok* 433; — *Mátyás király* 433
Bolyai Farkas 97, 98
Bonfini 148, 386
Bornemisza Miklós, *Eleázár* .. 432
Bornemisza Péter, *Elektra* 285, 301
Bouterweck 104
Brassai Sámuel 355
Brisits Frigyes 231
Brodarics István 37
Brunczvik Tóbiás 438
Budai, *Polgári lexikon* ... 117, 392
Budapesti Évlapok 129—144, 179—190, 313—323
Budapesti Szemle 98, 105, 205, 374
Burns 257; — *Szombat este* ... 258
Busti, Bernardinus 279
Byron 257, 276; — *Kain* 238

Callimachus 148
Cantio de militibus pulchra ... 431
Cantus catholici 291, 294
Catalogus sanctorum 282
Cicero 24
Comico tragoedia (1646) 441
Cornides ..... 392, 4[illegible]6
Croce, Benedetto 61
Csajághy Laura 55, 422
Csáktornyai Mátyás, *Ajax* 435; — *Római fő asszonyok* 436
Csanádi Demeter, *Vita Joannis Secundi* 432
Császár Elemér 1, 12, 15, 21, 92, 113, 118, 145, 150—152, 214, 232, 235, 371—374; — *A német költ. hatása a magyarra* 101
Császár Ernő 231
Császár Ferenc 139
Csáthi Demeter, *Pannónia megvétele* 426
Csefkó József ..... 240—241
Csengery Antal ..... 118, 216—218
Csepreg városának romlása ... 438
Csepregi Lajos 502
Csepregi zsinatról 436
Cserényi Mihály, *Perzsiai fejedelmekről* 435
Cserey Farkas 92
Csiky Gergely 367
Csokonai 106, 110—112, 164, 196, 413, 465; — *Dorottya* 149
Csokonai Lapok ..... 274—275
Csükei István, *Ilyés* 290, 427
Csűry Bálint 491, 492
Czech-k. ..... 69—71, 279
Czeizel János 113

Lap

Cziráky-eposz 145
Czobor Mihály, *Chariclia* 437
Czuczor Gergely 156; — *Botond* 156; — *Vértesi vadászok* ... 164

Dante 24
Daróci Imre, *Cantio optima* ... 437
Dayka Gábor 102, 106, 110
Deák Ferenc ... 371, 414, 415, 468
Debreczeni Márton, *Kióvi csata* 156
Debreceni Szappanos János, *Várad pusztulása* 436
Decsi Gáspár, *Dávid király* 433
De extremo judicio 429
Degré Alajos 227, 228, 257
De Transylvania 438
Dézsi András, *Izsák* 429; — *Levita* 291, 428, 443; — *Makkabeus* 428; — *Mouses* 429; — *Tóbiás* 429; — *Világ kezdetitől lött dolgokról* 428
Discipulus 278, 279, 283, 284
Dobai András, *Utolsó ítélet* ... 426
Dóczy Jenő 237
Döbrentei Gábor 110, 193, 328, 367
Döbrentei-k. 71
Döry Ferenc 368, 370
Dugonics András 100, 102, 104, 111, 112, 267, 328; — *Etelka* 110, 305, 392; — *Trója veszedelme* 148

Eckartshausen ..... 213—216
Eckhardt Sándor 491
Éder György 394
Édes Gergely 489
Effectus amoris 435
Eggerer 501
Egressy Gábor ..... 333—335, 409
Eleázár 290, 291, 427
Emich Gusztáv 219, 220
Enyedi György, *Gisquardus és Gismunda* 433
Eötvös József 371
Eötvös Károly 307
Erdéli Máté, *Szent István* 431; — *Szent János* 430
Erdélyi János 64, 264, 265, 486, 494
Erdélyi Múzeum 462, 491
Erdélynek siralmas éneke 437
Erdély országnak nyomorúságáról 438
Érdy-k. 71, 281, 282, 498, 499
Érsekújvári-k. 69, 70, 278
Esclapon, Caroline d' ..... 13—14
Eurialus és Lucretia 433, 439

Lap

Fábián Gábor... 411, 414, 494—497
Fabó Bertalan 481, 490
Faludi Ferenc 1, 13, 106, 107, 162, 201, 202
Fáncsy-album 343
Fáncsy-színlapgyűjtemény 401
Fára József 201
Farkas András, *Cronica* 288; — *De introductione Scyttarum*.. 426
Farkas Gyula 99, 103; — *Magyar romantika* ..... 371—374
Farlatus, *Illyricum sacrum* 389, 390
Fejér György 2
Fekete Imre, *Sámuel* 428; — *Sámson*..... 428
Felvinczi, *Comico tragédia*... 441
Fénelon 100
Ferenc-legenda 499
ferences legendák ..... 280—282
Ferenczy István 422
Ferenczy József 117
Fessler 104, 117, 386—394; — *Gesch d. Ungern* 390
Fest Sándor 101
Festetich-k..... 69—71
Fiátfalvi György 72—73; pokolbeli látomása 438
Fitz József..... 439
Fortunatus 434
Földi János..... 107, 112
Földvári Ambrus, *Gedeon* 437
Fővárosi Lapok..... 226, 227, 304
Fráter Gáspár, *Antiochus* 431
Futó Jenő 161
Fülek megégése 440

Gaal György.. 104
Gaal József 111, 408; — *A peleskei nótárius*..... 503
Galamb Sándor 503
Galeotto 296
Gálos Rezső 368
Gálszécsi István 291
Garay János 156
Gárdonyi Géza 103, 118, 119, 228
Gaude de flore virginali 279
Gaude virgo mater Christi.... 279
Gergely diák, *Siralomének*..... 426
Gessner..... 146
Geszthy László éneke 426
Gerdecke 166
Goethe 106, 111, 114, 118, 119, 200, 239, 259, 341—345, 356—359, 457, 458, 462, 465, 467; — *Faust* 238; — *Werther* 462
Gosárvári Mátyás, *Régi magyaroknak első bejövésekről*..... 433
Gömöry-k..... 69—70, 280

Lap

Görcsöni Ambrus, *Mátyás király* 284, 432, 440
Görög Demeter 16
Gragger Róbert..... 486, 491
Greguss Ágost 118, 220, 264, 265, 343
Grillparzer 201
Grimm Jakab..... 104
Guzmics Izidor 102
Gvadányi 100; — *Rontó Pál* 287, 289
Gyallay Domokos..... 210, 211
Gyarmati Imre, *Cantio pulchra* 436
Gyergyai, *Argirus* 285, 436, 439, 441
Gyöke Ferenc. *Makkabeusok*... 437
Gyöngyösi István 13, 145, 440; — *Kemény János*..... 145
Gyulai Márton, *Epinicia*..... 436
Gyulai Pál 41, 60, 98, 103, 118, 148, 150, 173, 204, 205, 219, 237, 241, 270—273, 275, 307, 356, 370, 393, 395, 411, 418, 422, 470; — *Vörösmarty életrajza*..... 55

Haegelin Ferenc 396, 397
Halmi Bódog 366
Halotti beszéd..... 494, 500
Hankiss János..... 232
Harmos Sándor..... 39—40
Három istenfélő férfiak 426
Havas Adolf..... 267
Haydn..... 9
Haynald Lajos.. 224—228, 332, 333
Hébe..... 104, 192, 193, 198
Heckenast 345, 455
hegedősök ..... 297—299
Hegedüs István..... 263, 265
Hegel..... 118
Heine..... 463
Heinrich Gusztáv..... 41, 116, 177
Helmeczy Mihály 129—132, 139, 184, 188, 315
Heltai Gáspár 117, 285; — *Cancionale* 295, 443; — *Hunyadi János* 433
Herczeg Ferenc 366—367; — *Híd* 366
Herder..... 101, 104, 259
Hertzmaner 278
Hevesi Sándor..... 504
Hist. bipartita (Salamon.... itélete)..... 434
históriás énekek jelentősége ... 423
Hofgreff-gyűjtemény 285, 286, 290, 291; — dallamai..... 291
Hoftheater (bécsi) 9
Holik Flóris 278
Homeros 24, 26, 28, 33—36, 148, 151—153, 157, 159, 259; — *Ilias* 34, 153; — *Odysseia* 153

Lap

Honművész 327, 409
Honti János 287
Horányi 91, 92, 468; — *Memoria Hungarorum* 90
Horatius 146, 156, 162, 216, 494—497; — *Ars poetica* 145
Hormayr 261, 407; — *Archiv* . 104
Hortulus animae ..... 279—280
Horvát Endre, P. 155
Horvát István 328, 466, 501
Horváth Ádám, P. 111, 148, 223
Horváth Árpád 504
Horváth Cyrill 69, 284, 498
Horváth János 232, 310, 374, 410, 498—501
Horváth János (püspök) 2
Horváth Mihály 364, 458, 459, 468
Hölgytutár 257
Hugó Károly 333—335; — *Bankár és báró* 334, 335
Hunyadi Ferenc 26; — *Trója megszállásáról* 432
Huszár Gál 290
Huszti Péter 27; — *Aeneis* 27, 434, 441
Huxley 466

Icon vicissitudinis 435
Igaz Sámuel 190, 192, 193
Illyefalvi István, *Jephta* 435
Illyés István, *Soltári énekei* ... 294
Ilosvai 439, 445, 447—450, 452, 453; — *Nagy Sándor* 428, 440, 441; — *Pál apostol* 431, 443; — *Ptolemeus* 297, 432; *Tholdi Miklós* 432
Ipolyi Arnold 336
Irodalomtörténeti Füzetek 113
Istvánfi Pál, *Volter* 426
Istvánffy Miklós 297

Jajca megvételéről 426
Janus Pannonius 25
Jászai Mari 503
Jázon 439
Jelenkor ... 129, 130, 139, 188, 189
Jókai 228, 229, 367; — *Az arany-ember* 503
Jókai-k. 71, 501
József nádor 320

Kádár Jolán 113
Kájoni énekeskönyve 368
Kákonyi, *Asverus* 290, 427; — *Cirus* 428, 440; — *Sámson* . 427
Kalchberg 397
Kalevipoeg 456
Kamaraszínház ..... 503—504

Lap

Kapitán György 443
Kármán József 101, 102, 110
Katona István .... 90, 94, 388—392
Katona József 38—52, 112, 116, 166—178, 385—409; — és a Nemzeti Színház 504; — *Aubigny Clementia* 94, 478; — *A borzasztó torony* 470—479; — *Bánk bán* 38—52, 93, 167, 177, 178, 213—216, 385—409, 503, 504; — *Jeruzsálem pusztulása* 174; — *Luca széke* 41, 477; — *Mombelli grófok* 477, 478; — *Monostori Veronka* 41, 42, 45, 166, 167, 170, 178, 477, 478
Katona Lajos 277, 280, 283, 284, 498, 500, 501
Kazinczy Ferenc 92—95, 101—103, 105—112, 145, 147, 155, 175, 190, 192—195, 201, 229, 230, 327, 331, 336, 373, 456, 461, 466, 469
Kazinczy Gábor 220—222, 335—365, 454—469
Kazinczy-k. 282
Kéky Lajos 115, 116, 233, 236
Kelemen László 2, 113
Kemény Zsigmond 364, 456
Kempis, *Imitatio Christi* 277
Kenyérmező (Nikolsburgi névt.) 432
Kerekes Sámuel 8
Kézai Simon 345, 352, 393, 456
Kinizsiné Magyar Benigna .. 67—71
Király György 287
Kis János 101, 102, 110, 111, 373, 401, 402, 407—409, 494
Kisfaludy Károly 101, 109, 112, 113, 199, 218, 298, 385, 391, 396—408, 465; — *Csák Máté* 114; — *Csalódások* 503; — *Ilka* 177, 385; — *Iréne* 114; — *Stibor* 114, 408; — *Tatárok* 113, 114, 408
Kisfaludy Sándor 1—23, 94, 100—104, 107—110, 113, 114, 149, 218, 260; — *Boldog szerelem* 23; — *Francia fogságom* 15; — *Hattyudal* 8; — *Kesergő szerelem* 16, 18, 19, 23; — *Két szerető szív* 19; — *Önéletrajz* 5; — *Seneca* 3, 4; — *Testvérgyilkosság* 3; — *Ulisses és Penelope* 3, 4
Kisfaludy-Társaság 115, 224, 226, 336, 462, 467
Kiss Sámuel ... 190—201, 323—332
Kleist 3

Lap

Klinger ... 3
Klopstock ... 104
Kodály Zoltán ... 290
Kolosi Török István, *Szent János* 438
Kont ... 296
Kornis Gyula ... 101
Kossuth Lajos 103, 129—144, 179, 180, 228, 313—323, 370, 371
Koszorú ... 466
Kotzebue ... 104, 114, 206, 216
Kovács Gyula, E. ... 54
Kovacsóczy Mihály ... 331
Ködi Farkas, *Kádár István éneke* 439
Kölcsey 101, 102, 104, 110—112, 193, 327; — *Hymnus* ... 104
Körner 104, 193, 407; — *Zrinyi* 114
Körösi Csoma Sándor ... 205—206
Körösi István, *Halcyone* ... 438
Kristóf György ... 53, 233 234
Kritikai Lapok ... 326, 327, 331
Kriza János ... 222, 492, 494

La Bruyère ... 467
Landerer Lajos 129—133, 179, 187, 315, 316, 318, 319
lantosok ... 297—299
Laskai János (?) *Báthori Gábor* 437
Laskai Osvát ... 278, 283, 499, 501
Lázár János gróf ... 100
Lázár-k. ... 274—284
Léhner Vilmos ... 94
Lehr Albert ... 452
Leisewitz ... 3
Lessing ... 10
Lévay József 204, 258, 335—365, 454—469
Liber miraculorum ... 278
Listi László ... 37
Lisznyay Kálmán ... 63—69
Lobkovitz-k. ... 280
Longinus ... 390
Loósz István ... 416
Lósy-Schmidt Ede ... 502
Löweni Mária-siralom ... 499
Lucanus ... 25
Lucio ... 390
Ludolphus de Saxonia ... 283
Lugosi Döme ... 113
Luitpold ... 390
Lupuj vajdáról való énekek ... 439

Madách 54, 119, 237—240, 354; — *Civilisator* 53, 54, 239; — *Ember trag.* ... 53, 238, 239, 503
Mádai Mihály, *Jeruzsálem pusztulata* ... 429
Magyar Hirmondó ... 5, 8
Magyari István ... 103

Lap

Majláth 186, 320, 408, 456, 461, 463
Manassesről ... 429
Mária-legendák ... 277—280
Mária Terézia ... 109
Marmontel ... 100
Martinovics apát ... 9, 103
Matthisson ... 196
Mátyás Florián ... 363
Medina Mária ... 9—12, 14, 15
Mednyánszky Alajos ... 104, 130, 407
Meiszner ... 397
Melodiarium ... 491
Mészáros Sándor ... 503
Metastasio ... 2, 10
Metternich 129—143, 315, 316, 321—323
Mikes ... 9, 103
Mikszáth K. 367, 369, 370; — *Különös házasság* ... 368
Molière 220, 345, 359; — *Dandin György* 221, 222; — *Fösvény* 365; — *Tartuffe* . 220—222, 365
Molnár Ferenc ... 366
Montaigne ... 467
Moore ... 257, 259
Móricz Zsigmond 103, 366; — *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* 503
Munkácsi János, *Tóbiás* ... 437
Müllner 386; — *Die Schuld* ... 385

Nadler József ... 99, 103
Nagy Ignác ... 257, 400
Nagy Iván ... 101, 307
Nagybánkai, *Hunyadi János* 294, 430; — *József* ... 430
Nagyfalvi György, *Chain és Ábel* 430
Nagyszombati-k. ... 279
Napoleon ... 10, 15, 17, 19, 20
Négyesy László ... 115, 231—233
Néhai való jó Mátyás király ... 426
Nemzeti Színház 400, 503, 504; — *Zsebkönyvei* ... 502
Niccodemi ... 503
Nyáry Pál ... 334
Nyéki Vörös Mátyás ... 72
Nyomárkay József ... 230

Orczy Lőrinc ... 110
Ossian ... 257, 259
Ovidius ... 25, 27, 37, 145, 156, 162

Pákh Albert ... 352
Palma, *Notitia* ... 390
Pannonia ... 386—390, 394
Pap Károly ... 233
Pápai Páriz ... 94
Páris és Görög Ilona ... 432
Pataki József ... 503—504

Lap

Paulay Ede 503
Pázmány, *Kalauz* 103
Pécsi János, *Oeconomia conjugalis* 434
Peer-k 280
Perczel-család 303—312; — Perczel Etelka 303—312, 410—422; — Mór 304—305, 410
Pesti Hirlap 129, 130, 137, 179, 180, 183, 184, 316
Pesti Napló 343, 461, 463
Péterfy Jenő 118, 235, 264
Péteri Takács József 2, 8, 17, 20—22, 106
Petersen 99, 103
Petőfi Sándor 104, 238, 239, 259, 260, 267, 269, 465, 467; — *János vitéz* 451; — *Téli estéh* 164
Petrarca ..... 13—15, 111
Pétzeli József 305
Pintér Jenő 233, 498
Pitroff Pál 232
Platon 25
Plautus 25
Póli István, *Joveniánus* 435
Poncelet 278
Pray György 90, 91, 386, 388, 390
Prikkel Marián, R. 297
Procopius ..... 314, 316—319
Prónai Antal 112
Pröhle Vilma 119
Püchler, B. 401, 402, 407, 408
Püspöki romlása 440
Pyramus és Thisbe 438
Pyrker érsek 104

Radácsy György 335
Ráday Gedeon 107, 112, 163
Radó Pál 504
Rájnis József ..... 1, 100, 146—147
Rákóczi Ferenc *Vallomásai* 103
Rákosi András, *Phariseus és publicanus* 438
Ráskai Gáspár, *Vitéz Francisco* 429
Ráskai Lea 494
Ráth Mór 355
Raynaldus 390
Reaid (?) Mihály, *Ur Istennek ostora* 435
Regélő 327
Renan 466
Részvét könyve 275
Révai Miklós 1, 8, 100, 107, 146, 162; — *Jámbor szándék* 8
Rexa Dezső 504
Rexa Dezsőné 306 309,
Riedl Frigyes ... 115, 118, 415, 504

Lap

Rimay János, *Balassa Ferenc halála* 436
Rogerius 456
Romhányi Gyula 53
Rostand 62
Rousseau 15
Rusztán császár 434
Rückblick 54

Sajnovics János 1
Sajó Sándor 233
Salamon Ferenc 118, 262—265, 270, 272, 275, 356
Salánki György, *Hist. Nádudvar* 434
Sand, George 467
Sándor István, *Sokféle* 8
Sárkány István halálára 438
Sauer Ágost 99
Schesaeus Keresztély 26
Schiller 114, 145, 146, 200, 213, 341, 389, 407; — *Tell* 397
Schlegel Frigyes 104
Sermones Dominicales 283
Servetus végtisztességtétele 439
Shakespeare 111, 176, 257, 263, 264, 345—353, 357, 358, 449, 491; — *Hamlet* 175, 176, 397; — *Macbeth* 397
Sieyès abbé 20
Siklóssy Pál 503
Simonyi Zsigmond 332, 333
Skublics Imre 6, 11, 17, 20
Sonnenfels 9, 396
Sövényházi Márta 69
Speneder Andor 113, 114
Stettner Gyula 197, 411—413, 415, 417
Szabács megvétele 426
Szabatkay Mihály, *Cantio P. Berizlo* 426
Szabó Károly 345
Szakmári Fabricius István, *Hist. ex Partenii Nicenensis* 433
Szalay József 96
Szalay László 130, 180
Szász Károly 96, 232, 358, 503
Széchenyi Ferenc 112
Széchenyi István 53, 102, 103, 112—114, 136, 138, 139, 189, 190, 260, 326, 371, 398; — *Blick* 53, 54; — *Hitel* 305
Szegedi András, *Jeruzsálem ostroma* 430
Szegedi Kis István (Szegedi Gergely ?), *Magyaroknak siralmas éneke* 431
Szegedi Veres Gáspár, *Titus és Gisippus* 433

Lap

Szegedy Róza 11—15, 17—19, 21—23
Székely Balázs, *Tóbiás* 427
Szemere Miklós 336, 468
Szemere Pál ... 110, 336, 460—463
Szentjóbi Szabó László 103
Szentmártoni Bodó János, *Mária Magdolna; Tékozló fiú* 438
Szerdahelyi Mihály, *Miképpen az árulók el akarták az erdélyi vajdát árulni* 435
Szeremlyéni Mihály, *Egyiptombéli kijövés* 427
Szigeti József 503
Szigetvárnak veszéséről 431
Szilády Áron 284
Szilágyi és Hajmási 431
Szilágyi Ferenc 467, 468
Szilágyi István .. 216, 259, 274, 275
Szilágyi Sándor 219, 220, 257
Szigligeti Ede 503
Szinnyei Ferenc 9, 504
Szinyei Gerzson 204, 205
Szöllősi István, *Szenán basa* ... 436
Sztárai Mihály 291, 294—296, 443; — *Athanasius* 430; — *Cranmerus* 430; — *Ilyés* 428; — *Holofernes és Judit* 429; *Szent Dávid* 430
Sztárai Miklós, *Vízözön* 433
Szt. Domokos 501
Szt. Gellért 498, 501
Szt. István 498, 500
Szücs György, *Lázár* 437
Szvorényi József 231

Taine 118
Tardi György, *Historia Szikszoiensis* 435
Tar Lőrinc pokoljárása 71, 72
Tasso 10, 28, 31—37, 111, 156, 160, 266
Teleki László 238
Telamon 433
Temesvári István, *Kenyérmező* 432
Temesvári János, *Béla király* .. 432
Temesvári Pelbárt 278, 280—282; — *Sermones de sanctis* 280; — *Stellarium* 278, 279, 284
Tessedik Sámuel 198
Thaly Kálmán ... 236, 237, 359, 439
Thewrewk-k. 69, 70, 279
Thienemann Tivadar 500
Thugut 19
Thúry György éneke 438
Tibullus 494
Tieck 104, 196
Tihanyi-k. 284
Timár Kálmán 367

Lap

Timon Sámuel 386, 388, 394
Tinódi 71, 72, 285, 286, 290, 294—296, 391, 439, 441—443; — *Budai Ali basa* 430; — *Buda veszése* 427; — *Dávid király* 428; — *Eger summája* 429; — *Egervár viadala* 429; — *Erdélyi história* 429; — *János király fiáról* 430; — *Józon* 426; — *Jónás* 430; — *Judit* 426; — *Kapitán György* 429; — *Károl császár* 429; — *Prini Péter* 427; — *Szalkai mező* 427; — *Szegedi veszedelem* 429; — *Szittya, Léva* 428; — *Szulimán császár* 428; — *Temesvár* 429; — *Terek János* 430; — *Varkucs Tamás* 428; — *Verbőci Imre* 427; — *Zsigmond fogságáról* 429; — *Zsigmond-krónika* ... 429
Toldy Ferenc 15, 111, 113, 151, 162, 190, 193, 194, 196, 197, 199, 201, 224—227, 266, 267, 330, 336, 342, 344—346, 348, 351, 355, 356, 363, 364, 372, 456, 468, 496
Tolnai György, *Szent Jób* 427
Tolnai Vilmos ..... 94, 389—393
Tompa Mihály 164, 220, 257, 268, 269, 275, 335, 336, 356, 358, 362, 454, 456, 465, 468
Tordai Máté, *Izrael Istenéről* .. 438
Torkos János, *Absolon* 431
Tóth Ede, *Falu rossza* 503
Töke Ferenc, *Hist. obsid. Sziget* 430; — *Spira Ferenc* 430
Török krónika 436
Trattner János Tamás 395
Tudományos Gyüjtemény 326, 329, 385, 395
Túri György haláláról ... 432, 443
Turótzi 117, 392, 393

Udvarhelyi Miklós 398, 409
Ungaria, Michael de 501
Ungarisches Magazin 392
Uránia 198

Váczy János 96, 113
Vadnay Károly 363, 459
Vahot Imre 219
Vajdakamarási Lőrinc, *Itélet napjáról* 435; — *Józon* 434
Vajthó László 235
Valkai András 116, 439; — *Alboinus* 433; — *Bánk bán* 432; — *Hariadenus* 432; —

Lap

Magyar királyok 431; — *Prister Johannes* 432
Várady Antal 304
Várdai Béla 233
Vargha Damján ..... 277, 281—284
Varsányi György, *Xerxes* 431
Varsóczi István, *Keresztelő Szent János* 438
Vas Gereben 367
Vay Lőrinc, *Erdély veszedelméről* 437
Verbőczy István 5
Vergilius 15, 24—37, 145—165; — *Aeneis* 25 - 27, 29, 32, 34, 145, 496, 497
Verseghy Ferenc 103, 111, 206; — *Búcsúzás* 206
Vértesy Jenő 105, 389
Veszprémy Dezső 236, 237
Veszprémi-k. 499
Virág Benedek 109, 117
Viszota Gyula 3, 233
Vitéz János 25
Voinovich Géza 54, 504
Vojnits Barnabás 421
Voltaire 96, 148
Völcsei Tóth István 445
Vörösmarty János 55—61, 202, 204
Vörösmarty Mihály 34, 55, 102, 104, 109, 111, 112, 118, 147, 150—156, 191, 193, 195—197, 238, 259, 303—312, 327, 409—422, 465; — *A bús vándor* 309; — *A csermely* 417; — *A hamis alvó* 309; — *Árpád ébredése* 409; — *A szerelmes* 309; — *A szerelemhez* 418; — *Az áldozat* 422; — *Az elhaló remény* 309; — *Az elmenőhöz* 309; — *Az elválók* 421; — *Az ifjúság* 309; — *Börzsönyben* 412, 413; — *Búcsú* 312; — *Búcsúzó* 413; — *Bujdosók* 416; — *Cserhalom* 195, 198, 414; — *Csongor és Tünde* 56, 104, 112, 416, 417; — *Délsziget* 240; — *Eger* 155, 415, 416; — *Egy kisgyermek halálára* 306; — *Hedvig* 417; — *Helvilához* 416; — *Két szomszédvár* 57, 155, 417; — *Késő vágy* 422; — *Magyarvár* 240; — *Rom* 240; — *Salamon* 117, 197; — *Szép Ilonka* 164, 260; — *Széplak* 305, 416; — *Szózat* 151; — *Tündérvölgy* 240, 241; — *Vérnász* 418, 421; — *Zalán futása* 104, 117, 151—154, 156, 195, 198, 306, 410—412, 415

Lap

Waisbecker Ede 156
Wann Pál 283
Wathay Ferenc 443; — *Magyar nemzetség nyomorult áll.* 437; — *De populo judaico* 437; — *Székesfejérvár veszésérül* 437; *Szinán és Ibrahim* 437
Weber, Veit 38—52, 104, 166—178, 213, 216, 470; — *Sagen d. Vorzeit* 40; — *Teufelsbeschwörung* 40; — *Tugendspiegel* 42, 43, 166, 470
Weinstein Teréz 4
Wesselényi Miklós báró 102, 133, 135
Weszprémi-k. 284
Wieland 10, 13, 110, 213; — *Agathon* 10
Winkler-k. 279

Zabuesnig 93
Zách-monda 297
Ziegler—Léhner, *Szarándokok.* 94
Zinkl 278
Zlinszky Aladár 105, 232
Zombori Antal, *Eleázár* 434
Zrinyi György 297
Zrinyi Miklós 13, 27, 30—37, 107, 111, 112 145, 152, 159—163, 440; — *Orpheus keserve* 161; — *Szigeti veszedelem* 27, 29, 30, 297; — *Tityrus és Viola* 161; — *Vadász és Echo* 161; — *Violához* 160
Zsedényi Ede 130—133, 180—189, 313—322

KISFALUDY SÁNDOR IFJÚSÁGA.

Kisfaludy Sándor életének legszínesebb és legváltozatosabb évtizedét próbálom az alábbiakban újból megrajzolni. A szépirodalom e forrongó évek története köré régóta a romantika vonzó, meleg szépségét varázsolta; engem azonban a valóság szárazabb adatai érdekelnek, azt vizsgálom, hogyan fejlődik tovább a győri gimnázium jeles diákja, s hogyan érik ki belőle életének hányt vetett éveiben a költő. Császár Elemérnek több mint két évtizede megjelent[1] — s Angyal Dávid tömören megírt kis vázlata óta[2] egyetlennek maradt — Kisfaludy-életrajzán ma is kevés változtatni való vonás van; de az időközben előkerült részletezőbb adatok közelebb hozták a költőt és kimélyítették műveinek ismeretét: talán nem végzek fölösleges munkát, ha ezeket figyelembe véve újabb képet adok Kisfaludy életének erről a szakaszáról.

A pozsonyi éveken kezdem. Az 1790—91. évi országgyűlés hazafias hangulata és a kispapok társaságának irodalmi levegője — egy volt tanítója vitte el közéjük költőnket[3] — tartalommal kezdték tölteni a még kora ifjúkor serdülő vágyódásait. Alig fér kétség hozzá, hogy a közélet lelkes eseményei s ez a környezet váltják ki belőle az irodalom iránt való érdeklődését is, első költői próbálkozásait is. Pozsony már több mint félszázad óta épen olyan gyujtópontja a magyar tudományos irodalomnak, mint a költészetnek Bessenyeiék társasága Bécsben, a Magyar Társaság Kassán, vagy Révai, Rájnis és Fábchich triásza Győrött. 1770 körül Bél Mátyásnak és tanítványainak helyét és szerepét a jezsuiták veszik át, akik a nagyszombati egyetemmel is eleven kapcsolatot tartanak fenn. Élükön, az öreg Kaprinai Istvánnal, Faludi Ferenccel, Sajnovics Jánossal, Wagner Károllyal együtt, a század legnagyobb történetírója, Pray György áll. A rend föloszlatása után is, mint «Historiographus Regius» Pozsonyban marad, az öregek azonban lassankint elköltöznek mellőle, maga is meg-

[1] *Kisfaludy Sándor.* Budapest, 1910.

[2] *Kisfaludy Sándor Minden munkái* (alábbi idézeteinkben MM.) Budapest, 1893. VIII. 703–740 l.

[3] *Két szerető szívnek története.* MM. VI. 533. l. — Takács József talán Győrött házitanítója volt; csak ő rá gondolhatunk.

öregszik — a papnevelőnek ide helyezésével hangosabb, fürgébb fiatalok jönnek. Ezek más eszményekért lelkesülnek, s velük modernebb szellemi áramlatok következnek: a jozefinizmus, bécsi divatos írók, magyar költők s köztük Bessenyeiék tisztelete. A politikai élet gyorsan pergő, színes és jelentős eseményei — országgyűlés, a vármegyei élet eleven pezsdülése, a Szent Korona hazahozatala — a magyar nyelv művelésére ösztökélték őket, a német színészet magyar színművek alkotására. Míg ezalatt Kelemen Lászlóék a német színházak darabjait fordítgatják és hozzák színre, ifjainkat egyrészt a jezsuita iskoladrámák hagyományai kötik, másrészt a divat vonzza. Fejér György, a *Cod. Diplomaticus* szerzője, s vele a kispapok jórésze iskoladrámákat fordít;[1] Döme Károly, majdan pozsonyi kanonok Metastasióhoz jut el. Velük van Péteri Takáts József, a költő, Horváth János, utóbb veszprémi püspök, Juranics László, Kisfaludynak később is hű barátja. Nyilván példájukon buzdul költőnk is drámafordításra.

Ámde más körülmények is közrejátszottak.

Ezidőben a második (befejező) bölcsészeti év derekán járt. A győri gimnázium egykori sokat dícsért díszéből eltűnt a régi szorgalom. A színház is elvonta a tanulástól. De mióta — 1790. február 18-án — a Szent Koronát Pozsonyon át hazahozták, a lelkes közhangulat az országgyűlés megnyitásával (június 10) egyre fokozódik, s országszerte a magyar nyelv kérdése tolul előtérbe — Kisfaludy Sándor Bessenyeire gondol. Az ő példája vonja a testőrség felé, s szíve a Fischer-Erlach szép barokk palotájába fáj. Testőr és író szeretne lenni. A gyors elhatározást tett követi. Pozsonytól akkor sem volt messze a császárváros: a 17 éves ifjú beült a gyorskocsiba és fölment Bécsbe, egyenest a kancelláriához, hogy óhajtását személyesen adja elő[2] s megtudakolja, lehet-e reménysége. Itt fölvilágosították, hogy a gárdához csak valamelyik vármegye ajánlatára veszik föl. Most fordult tehát atyjához és kérte, hogy szerezze meg Győr vármegye ajánlását. Atyja avval üti el a dolgot — hiszen jogászt akart belőle nevelni — hogy megkésett, a megye már másokat javasolt a testőrséghez, s közülük hárman már be is öltöztek a gárdába.

Sándor kedélye azonban sokkal izgatottabb volt, képzelete sokkal jobban föl volt csigázva, hogysem ebben megnyugodjék. Volt valakije, akihez atyjánál több bizalommal fordulhatott, akitől több megértést remélhetett, aki őt legjobban szerette:

[1] Szabady Béla, *Iskoladrámák a győri papnevelő-intézetben.* Győri Szemle, 1930. 187—194. l.

[2] Zala vm. levéltára, kgy. iratok. 1790 július 12. Kgy. 63—11. sz. Özv. Sándorffiné Tarányi Therézia beadványa «Egyik unokám, Kisfaludy Sándor, nemes Magyar Gárdában lépni kivánkozván, a véghett a' Fölséges Cancelláriánál is Bétsben megfordult».

nagyanyja. Előtte tárta föl (valószínűleg levélben) vágyait, s amit apai ágon nem ért el, most Zalamegyétől, anyai ágon szerzett jussal merte remélni. S csakugyan, a hetven esztendőt jól túlhaladott öreg asszony július 10-én a «tekintetes Nemes Vármegyéhez» fordul,[1] hogy «méltó tekéntetbenn vévén boldogult Atyámnak, Tarányi Ferentznek ezen nemes Vármegyében tett számos Esztendőkig való sok rendbéli érdemeit; Ugy szintén meg holtt Férjemnek is, a' ki mint Királyi Fiscalis és Tábla Bírája ezen Tekéntetes Nemes Vármegyének mindenkor tisztelője volt és minden szolgálatra készségét bizonyította, méltóztatnék mondott Unokámat *hathatossan a Nemes Magyar Gárdához recommendálni.* — Unokámnak nemzetsége esméretes több vármegyékben is Attyárul, öreg Annya pedig úgy is Nemes Szala Vármegyei Nitzki Familiábul származott,[2] a' kinek Nemes Apátibann Portiója is vagyon, és így nem idegen.» Megható az öreg Sándorffiné kérvénye, amelyet — nem csoda — a vármegye is a legnagyobb jóindulattal tárgyalt, s a helytartótanácshoz fordul, hogy *hathatósan* (efficaciter) eszközölje ki Kisfaludy Sándornak és még két ifjúnak fölvételét a testőrségbe, ahol zalamegyei nincsen, «cum eidem publice constet — úgylátszik Győrvármegyére is céloznak — ex *minoribus longe Comitatibus* complures effective denominatos haberi.»[3]

A kérés mégsem talált meghallgatásra: Kisfaludyt ezúttal sem vették föl a testőrségbe. De ez nem lohasztotta le kedvét. Bessenyeire gondolt, s a kispapok munkásságán, talán buzdítgatásain, a mindenfelé sürgő-forgó tevékenységen kívül Bessenyei példája[4] s az a gondolat tüzelte első drámájának írására, hogy a testőrök hagyományainak szellemében evvel is érdemeket szerez s előbbre mozdíthatja vágyai teljesülését. Így születhetik a *Seneca*, az *Ulisses és Penelope* és — ha csakugyan megvolt — az Angyal Dávid szerint Leisewitz vagy Klinger nyomán készült *Testvérgyilkosság.*[5] Szerény kezdeményezések: annak első emlékei, hogy figyelme fölébredt az írás iránt. Némi önállóság is van benne: Kleist prózáját versekben fordítja.[6] Az *Ulisses és Penelopét* azonban, amelyen hosszú ideig dolgozott, többre becsülte. Ennek a reánk töredékül maradt drámának a forrását Viszota Gyula találta meg[7] a Győrött is működött Fritz András jezsuitának iskoladrámájában. De Kisfaludy fordítása véleményem szerint nem latinból, hanem egy isme-

[1] U. ott.
[2] Kisfaludy Mihály atyja Kisfaludy László, anyja Niczky Klára volt.
[3] Zala vm. kgy. jkvei. 1790. július 12-i kgy. 359. l.
[4] MM. VI. 533. l.
[5] U. o. VII. 65. l. és VIII. 709. l.
[6] Tolnai Vilmos, *Kleist Senecája Kisfaludynál.* EPhK. 1890.
[7] *Kisfaludy Sándor Ulisses és Penelope c. tragédiája.* IK. 1907. 429 l.

retlennek Bécsben, 1771-ben megjelent német átdolgozásából készült.[1]

Már ekkor — akarata ellen, de atyja kívánsága szerint — jogász volt. Az őszi nagy szünidőt Sümegen töltötte nagyanyjánál, s úgy látszik, a következő évre tervezte újabb folyamodását: ezt újra megbeszélgethette az öregasszonnyal is, rokonságával is. Így érlelődött meg benne a terv, hogy készülő drámáját herceg Esterházy Antalnak, a gárda kapitányának ajánlja s közvetlenül hozzá fordul fölvétele végett. A *Seneca* már készen volt. Evvel atyja jóindulatát akarta megnyerni, aki természetesen eleven részt vett a vármegyének Győrött is fölpezsdülő életében és maga is harcolt a magyar nyelv jogaiért.

...Látom a magyarok hajnalát derülni,
Anyanyelvemet hamvából feléledni.
— — — — — — — — — — — —
Kinek ajánltathatnék inkább Seneca?
Tetőled drága atyám! nyertem éltem,
Te öleidben dadogtam első létem,
Magyar vért belém egyedül te öntöttél!

«Tőlem — írja[2] — ki tizennyolc tavaszt láttam, bámulásraméltó munkákat nem várhatni.»[3] De remélhette, hogy atyját ragaszkodásának valóban melegen kifejezett szavai és törekvései megindítják. Hasonlóképen bízott másik munkájának sikerében is. Tudjuk,[4] hogy 1791. február 15-én fordult felvételéért kérelmével a herceghez.[5] «Tudván azt a magyar múzsáknak, következendőképen Melpomenének is, ki általam szólani kíván, mely nagy kedvelője légyen Excellentiád, könyörgök alázatosan: méltóztassék nékem kegyesen megengedni, hogy Ulysses és Penelopé vitéz tragédiámat *Excellentiádnak tett ajánlás alatt* színre bocsáthassam.» — Ezekből az adatokból, mivel költőnk szeptemberben született, s 1790-ben volt az, hogy 18 tavaszt látott, azt kell következtetnünk, hogy a *Senecát* 1790 nyarán vagy őszén, az *Ulisses és Penelopét* pedig 1790/91 telén fordítgatta, s a vége felé járt, mikor Esterházy herceghez ezt a levelét írta. Ha a színházbajárást, a kispapok társaságát, olvasmányait, hautbois- és hegedűjátékát és Weinstein Terézzel való érzelmes szórakozását is figyelembe vesszük, gondolhatjuk, hogy a jogi tudományokra nem sok idő jutott, s mikor megint elkövet-

[1] Paintner, Michael: *Bibliotheca Scriptorum S. J.* Pannonhalmi kézirat. 118. C. 35. — I. k. 212. l. Fritz Andreas.

[2] MM. VII. 65. l.

[3] Itt említem meg, hogy a *Seneca* első fogalmazványa a győri bencésgimnázium tulajdonában van.

[4] Takáts Sándor, *Kisfaludy Sándor kiadatlan levele.* Vasárnapi Ujság, 1902. 52. sz.

[5] V. ö. még *Autobiogr. jegyzetek.* MM. VII. 407. l. «Már akkor magam bővebb kimíveltetése végett Bécsbe, a' magyar testőr Sereghez kívánkoztam.»

kezett a nyári szabadság, apjának nem sok öröme lehetett jogi ismereteiben. A testőrséghez most sem sikerült bejutnia: Esterházyról azt sem tudjuk, felelt-e a levélre, atyja meg bizonyára nem támogatta törekvéseit, sőt — bár a megyénél nagy szava volt s egyéb összeköttetései is lehettek — «erre őtet még gyengének tartván, írja utóbb Sándor, a' lépéseket ezért megtenni szántszándékkal elmulasztotta.» Erre vonatkozhatnak Kisfaludy Mihálynak később, Takáts előtt elejtett szavai is, hogy Sándor «eddig sem járt az attya akarattyán.»[1]

Költőnk e drámák keletkezését *Önéletrajzá*ban későbbre, 1792-re teszi ;[2] az évszámban a fentiek szerint nyilván tévedett. Pozsonyban, maga mondja, «három oskolai évet töltvén» – kettőt a bölcsészeten, egyet a jogon — most a szünidőben atyja más elhatározásra jut. Sándor egyre a testőrséget hajtogatja, ő a jog elvégzését kívánja tőle. Atyja nem egykönnyen engedett akaratából: fiát a következő télre otthon tartotta Téten, ahol 1777 óta a járásnak ismételten megválasztott főszolgabírája volt.[3] Azt gondolta, jó lesz, ha Sándor «*egy szakasz időt* nála, mintegy patvariában töltvén, a' törvénytudományt tanúllya és gyakorollya, szóval, hogy őtet Prókátornak készítse. . . Kényszerítve akará természetét a' törvénytudomány' megkedvellésére hajtani.»[4] És Sándor nem tehetett mást, engedelmeskedett. Talán avval a gondolattal, hogy így, atyja közelében, könnyebben sikerül hajlíthatatlannak látszó akaratát megváltoztatni.

Ezen a télen természetesen sokat járt be Győrré. Apjának is gyakran volt a megyénél dolga, s «patvaristáját» bizonyára mindig magával vitte. De a pozsonyi elevenséghez szokott ifjúnak kellett is kissé a város műveltsége, ahol színház volt, és a híres Streibig-nyomdából egyre-másra kerültek ki új magyar könyvek. S volt ott még valami, ami vonzotta. Müller Ferenc könyvárus és könyvkötő 1789. október 31-én «egy Olvasó Kabinétet létesített — írja a Magyar Hírmondó — mellyben tsak eddig is bé-szedett másfél százból álló új Magyar Könyveket, mellyeket *a' szomszed falukba is ki-hordanak az olvasni szeretők*, egy xrt fizetvén egy könyvtől minden napra.»[5] Volt tehát olvasnivalója, a sok újonnan megjelent magyar könyv. Nappal Husztyt és Verbőczyt tanulta, éjjel a nagy, tízholdas telek hátsórészén épült kis házban (itt külön lakott) írt és olvasott. És gondolkodott a terveiről. Látta már, hogy

[1] Takáts József levele Szegedy Rózához, 1799. október 1. Kisfaludy Társ. Levéltára (KTL.).

[2] MM. VII. 384. l.

[3] Győr vm. levéltára. 1790-ben a tisztújításkor második alispánnak is jelölték, de nem választották meg.

[4] MM. VII. 384–385. l.

[5] Timár Kálmán, *Az első Olvasó Kabinét Győrött.* Győri Szemle, 1930. 179. l.

egyelőre a testőrködésből nem lesz semmi. De katona azért lehet. Ebben az irányban próbálta tehát atyja akaratát puhítgatni. Az nyilván — s nem is ok nélkül — félt a katonáskodás költségeitől: nagy volt a család, nem akarta, hogy Sándor a többiek rovására költse a pénzt. De tél végére Sándor nyíltan megmondta atyjának, hogy a jogot nem szereti, s erre az őszinte beszédre, a hagyomány szerint, mivel atyjának egy náluk vendégségben járt huszárezredes rokona, Hertelendy Mihály is szót tett érte,[1] atyja engedett. Költőnk a Sándor Lipót kir. hercegről elnevezett huszárezredbe kívánkozott. Egyrészt, mert az Erdélyben állomásozott, ahova nagyon vágyódott, másrészt, mert Hertelendy is ebben az ezredben szolgált, de talán azért is — s ezt az Esterházy hercegnek tervezett ajánlásból bátran következtethetem — mert ennek az ezrednek tulajdonosa, Miháldi báró Splényi Mihály tábornok, a testőrség második kapitánya volt. A fölvétel az ezredtulajdonos joga volt, s nyilván minden akadály nélkül történt meg. Bécsben bizonyára be kellett mutatkoznia s megvizsgálták (erről épen öccsére vonatkozólag Splényinek egy későbbi levele világosít föl), ott szerezhette be a szükséges fölszerelést is. Téten elbúcsúzott övéitől és a győri gyorskocsival Pesten át nekivághatott a nagy útnak.

Már útja is nagy élmény volt. Május volt, mikor a Királyhágó festői vidékére ért. Az oláh falvak láttára elszorult a szíve, és Kolozsvár magyar levegőjében megfogadta, hogy «magyar nemzetiségünket, magyar nyelv, érzés és írás által, ha csak kevés idővel is tovább», életben tartja.[2] Írni fog, magyarul és a szívekhez. Erdélyi tartózkodásáról egyébként nem sokat tudunk. Atyjához és Skublics Imre barátjához írt levelei,[3] amelyek erről az időről is részletesebb képet adnának, nincsenek meg. Mindössze 7—8 hónapot töltött itt[4], megfordult Segesvárt, Petken és hosszabb ideig állomásozott Etéden. Tudjuk, hogy el-eljárt a fonókba s érdeklődéssel hallgatta a székely meséket; a zamatos tájszók fölcsigázták érdeklődését, s különösen az életében először hallott *rengeteg* szó kapta meg. Ettől kezdve, mint később Balatonfüreden az ott nyaraló Ujfalvi Sándor barátjának beszélte, gyűjtötte a tájszavakat, s gyűjtése 182, neki új szóig gyarapodott. Tudjuk, hogy itt irogatta vagy fordítgatta most előkerült[5] első ránk maradt kisebb verseit is, többnyire érzelmes dalokat, s ezeket el-elküldte Skublics Imre

[1] Ujfalvi Sándor, *Kisfaludy Sándor életéhez.* Följegyzések, 1859. febr. 11. (Kézirat a Darnay-múzeumban, 1684. sz.)

[2] MM. VII. 386—387. l.

[3] U. o. VI 281. l.

[4] U. o. 387. l. «Erdélyben töltött *nyolc* hónap után» és 407. l. «ott mintegy *hét* hónapot töltvén.»

[5] Fára József zalamegyei fölevéltáros szíves értesítése.

barátjának, akinek másolatában, a család könyvtárában, kilenc verse maradt ránk. És azt is tudjuk róla, hogy kedvvel katonáskodott és jó katona volt. Azt akarta, hogy az ezred tulajdonosa, Splényi generális, a testőrkapitány, jó hírét vegye. Meg is volt az eredménye.

Esterházy Antal, a gárdakapitány, már december 19-én kelt átiratával értesíti Zala vármegyét, hogy Kisfaludy Sándort «ad nobilem Turmam Praetoriam hungaricum adspirantem *per me altissimo Loco praeferenter praepositum* et pro Splendore nobilis hujus Turmae qualitatibus praeditum» a gárdába fölvették. «Multumque gratulor — írja — quod occasionem habuerim, commendationi Inclytae hujus Universitatis pro Statu satisfaciendi.»[1] A vármegye, amely ez időben «az irtt Testörző Sereg köszt egy Tagját sem számlállá,»[2] külön átiratban köszönte meg a hercegnek előzékenységét.

Kisfaludynak azonban csak 1793. január 5-ike hozta meg kinevezését: ekkor lett ezredében is alhadnagy,[3] 9-én fölmentették a szolgálattól, 10-én kocsira ült és elhagyta Erdélyt. Útja először Tétnek vitt: atyjához; ott a kelleténél is tovább maradt, mert január 30-án Splényi már hivatalos iratban (*An K. Lieut. u. Garde v. Kisfaludy, in Tét!*) sürgeti bevonulását.[4] Költőnk tehát csak február első napjaiban jelentkezett a testőrségnél szolgálatra. Egy pár nap mulva már azt írja Sándorról atyjának Splényi generális:[5] «Sándornak el tökéllet kedve vagyon a Hadi életre: *Viselete*, a mind Regementemnél mutatta, *job nem lehet, azért felette kár, hogy mostani Háboru Időben itt tölti Napjait:* Én tehetetlen vagyok, hogy Regementemben vissza vegyem: az Ur azonban nem boldogíthatná ezen Fiát jobban, mintha szorgalmas igyekezete által őtet valamely Huszár Proprietariusnak recommendálná, hogy, nem Promotioval, hanem csak mint Unter Lieutenantot Regementyiben vinné.»

Ez a gondolat inkább lehetett Splényié, mint Kisfaludyé. Splényi vagy a csapatnál a háború ígérte gyorsabb előmenetelre gondolt (ezredétől a legjobb minősítést kapta a költőről), vagy, mert más jelöltje is lehetett, nem szívesen látta a gárdánál. Kisfaludynál azonban ennek az óhajtásnak nem volt foganatja — s talán már itt kezdődik Splényi ellenszenve, amely később (mint Kisfaludy sejteti) Medina miatt fokozódott, közel három évvel utóbb pedig arra bírta, hogy Kisfaludynak — bár

[1] Zala vm. kgy. iratai, 1793 febr. 18. 131. és ad 131. sz.
[2] Zala vm. kgy. jkve 1793. febr. 18. 102. lap.
[3] MM. VII. 387. l.
[4] Splényi levele 1793 január 30. KTL. «...bin ich bewogen anmit denselben die Beschleunigung der hierortigen Eintrefung in Erinnerung zu bringen.»
[5] Levele Kisfaludy Mihályhoz, 1793. február 11. Darnay-múzeum, 1056. sz.

különben sohasem volt büntetése — rossz minősítést állítson ki, s végül 1795. december 23-án a gárdából eltávolíttassa.[1]

Ebből a keretből — a bécsi színes, változatos, de jólismert évek részletezése ezúttal nem feladatom — akarok néhány vonást megrögzíteni: e vonások egyik csoportja költőnk írói kialakulásához vezet, a másik Szegedy Rózára vonatkozik.

A gárdában Bessenyei társaságából már csak ketten voltak. Barcsay Ábrahám volt az egyik, aki ezredesi rangban 1790. december elején került ide vissza. Nevét Kisfaludy Sándor csudálatosképen sohasem említi, csak *Hattyúdal*ában sorolja föl a kor költői között.[2] A másik Bárótzi Sándor volt, ugyancsak 1790. november vége óta őrnagy (a testőröknél őrmester), akinek e kinevezése idején jelent meg *A védelmeztetett magyar nyelv*e. Vele Kisfaludy «hármat sem szóllott a' szolgálaton kívül» — írja Ruszeknek[3] «Bárótzi, midőn én Bécsbe kerültem olly csudálatos, *az ifjúságot kerülő és leszólló*..... testére és lelkére nézve kellemetlen ember, fösvény, öreg, Alchimista volt, hogy társaságát minden ember kerülte.» A testőrségben tehát semmit sem talált abból, amit várt. Mindketten tölebbvalói — s valljuk meg, hozzá öregek — voltak, Bárótzi meg néki nagyon ellenszenves is. E későbbi ítéletében (1816) aligha van része annak a körülménynek, hogy a gárdából való eltávolítását Bárótzi is kérte:[4] mert hiszen az egész tisztikarnak egyhangú volt a nyilván Splényitől sugalt véleménye.

A többi Bécsben élő magyarnál annál kedvesebb irodalmi társaságra bukkant. Rokonának, Somsich Lázárnak környezetében ott találta Takáts Józsefet, azt az embert, akinek életében a legtöbb jóval lett adósa — talán már Győrből, de egészen bizonyosan Pozsonyból barátját. Ott élt a *Sokféle* derék szerkesztője, Szlavnicai Sándor István, aki Győrött adogatta ki rendre egyéb munkáit is, köztük az imént, 1791-ben, a *Jelky András*t. Görög Demeter előkelő úr, főhercegi nevelő volt; Kerekes Sámuellel, szerkesztőtársával épen ebben az évben változtatták át a *Hadi és más nevezetes Történeteket Magyar Hírmondó*vá. Az imént adták ki Révai *Jámbor szándék*át; s Kerekesnél talán látta is Kisfaludy Mikes leveleinek kéziratát. Lakásukon minden magyar író megfordult. Itt ismerkedhetett meg a fiatal testőr Révai Miklóssal, s itt köthetett igazi barátságot a tőle nagyon különböző, de szintén dunántúli, sőt zalai Batsányi Jánossal, de nem 1793 elején — mint Szinnyei

[1] Markó Árpád, *Két mozgalmas év a magyar nemestestőrség életéből.* Századok, 1929. 365—383. l.
[2] MM. VI. 301. l.
[3] MM. VIII. 290. l.
[4] Markó Árpád ért., id. h. 382. l.

Ferenc gondolja,[1] hanem később. A magyar irodalomnak ezekben az években sok újdonsága nem volt; de ami megjelent, arról e társaságban mindig értesült. Boldizsár öccsének pedig meghagyta, hogy tudósítsa a «Müller Győri könyvkötő könyv Tárában található új magyar könyvekről» s eleinte számonkérte tőle,[2] ha elmulasztotta. Utóbb már maga gyűjtött könyveket,[3] s könyvtárában minden munka megvolt, amelyről a bécsi írók körében értesült, ezek során pl. Mikes leveleskönyve is.

Ez lehetett Bécsben az első társasága, mindaddig, míg szolgálatából következőleg magasrangú körökbe kerül és a császárváros zajos, vidám örömeit tele lélekkel élvezi. E mellett, úgy lehet, Medina Mária és környezete által jut el az osztrák írók és művészek társaságába;[4] Beethoven, Weigl és mások ismeretsége — mint Haydn-imádata is — a főúri szalónok életének és nagy zenei tehetségének együttes eredménye, de már Alxinger, Retzer, Mayern[5] társasága («ezen utolsónak Géniussát igen kedvellte») nyilván Medinához kapcsolódik: Alxinger pl. ebben az évben (1794) lett a Hoftheater titkára. Itt már a fölvilágosodás íróinak légkörében mozgott, s ha még hozzávesszük, hogy Sonnenfelset is jól ismerte,[6] a szálak már-már ahhoz a Graben mellett lévő kis kávéházi társasághoz vezetnek, amely illuminátusokkal és szabadkőművesekkel van tele, s mely utóbb Greiner udv. tanácsosnál gyülekezik[7] — vagy legalább is elvezetnek Martinovicsékhoz. Kisfaludy Sándor jó viszonyban volt velük, a nagy kalandort is ösmerte, de nem keveredett közéjük.[8] A fölvilágosodás eszméi nem hatottak rá mélyebben, nem lett «illuminátus» vagy szabadkőműves — elsősorban a társasági élet könnyebb szórakozásai érdekelték, de mondjuk meg, maguk ezek az új eszmék is már lehiggadtak első lendületükből, úgyhogy

[1] Szinnyei Ferenc, *Bacsányi János*. 1904. 28. l. — Szinnyei ez adatát Batsányinak Aranka Györgyhöz intézett egyik levelére alapítja: *Bacsányi költeményei*. Toldy kiad. 1865. 251. l. Batsányi e levele azonban Kassán febr. 10-én kelt, «hosszas utazás» után. «A levélírást egy postanapról a másikra halasztgattam.» Nyilván jó pár napja otthon van már. Kisfaludy pedig csak febr. első napjaiban ért Bécsbe.

[2] MM. VIII. 94. l. 1793. április 28. l.

[3] Császár Elemér, *Kisfaludy Sándor könyvtára 1795*-ben. Magyar Könyvszemle 1908. 316. l. Ez a könyvtár egészében megvan (M. Nemzeti Múzeum): 1796. elején, mielőtt Milanóba ment, bizonyára hazahozta az egészet.

[4] Ismeretségeit büszkén sorolja fel *Önéletrajzában*, MM. VII. 388. l.

[5] Mayern Wilhelm Friedrich (1760—1829) egy akkor híres *Dia-Na-Sore* c. állambölcseleti könyv különc szerzője; Batsányiné Baumberg G. versei elé is ő írta az előszót.

[6] 1797 áprilisában, mikor Klagenfurtból a német harctérre utazik, nyolc napot Bécsben tölt. Purkersdorfból beszámol róla Vizkelety barátjának, s azt írja: «a' Theátromban ...ott találám Pausingert, *Naphegyit*... stb.» Nem kétséges, hogy Sonnenfelsről van szó és hogy mint régi ismerőst említi így. MM. VIII. 107. l.

[7] Horán-zky Lajos, *Bacsányi János és kora*, 1907. 121. l.

[8] MM. VII. 390. l.

Bécsben Ferenc idejében kiformálódott a loyalis, kötelességtudó és polgári mivoltára büszke városi polgár, a későbbi biedermeier, sőt nyárspolgár őse. A forradalmi, lázongó ér elhalt; társadalmi szempontból az egész francia hullámnak csak két elevenebb tendenciája élt: a klerikalizmus gyűlölete és az arisztokrata-ellenes felfogás. Kisfaludyt, a magyar nemest, a városi polgár kérdése nem érintette, a nemesi származás és nemesi hivatás tudata élt benne, a pozsonyi megyegyűlések maradandó élményei voltak. Nevelésénél, környezeténél fogva a papsághoz is közel állott.[1] A magyar mágnások ellen benne is élt az ellenszenv — de ezt nem Bécsben s nem a felvilágosodásból szerezte; előkelő köznemesi származásából és hazafias-ságából eredt kicsinylő gyűlölete; úgy állt velük szemben, mint egykor Verbőczy, és külföldieskedésükért, gerinctelen politikájukért megvetette őket. De, hogy ez sem volt benne balítélet, azt megmutatta egész pályája.

A szép mágnásasszonyok körében egyébként jól érezte magát Bécsben s az udvar levegőjében is alig érezhette a fölvilágosodás áramlását. Két évtizedje mult, hogy Lessinget Bécs lelkes örömmel és pompával ünnepelte: 1794-ben az udvar megszünteti a szabadkőműves-páholyokat, Blumauer könyvkereskedést nyit — úgy látszik, mintha a fölvilágosodás után egy új korszak kezdődnék; de a legkedveltebb író még mindig Wieland, Tassót még mindig szeretik, és Metastasio még divatban van A barokk emléke még nem mult el egészen, fényét és színeit a fölvilágosodás elemeivel kevert rokokó — vagy inkább az olaszos barocchetto hatása csak növelte: Lombardia és Velence, ha Napoleon fenyegeti is, még mindig Bécs birtoka.

Kisfaludy Sándor írói tevékenysége most is, mint az imént Pozsonyban, csak fordítgatás. Tasso eposzában sokat gyönyörködik; de a testőrök elméleti tárgyai között a németen és a francián kívül az olasz is szerepel, és a *Rinaldó és Armida* «pongyolán» magyarra fordítása[2] csak «a' nyelvtanulás végett» készül. Wieland *Agathon*ját azért szereti, mert benne, mikor Medina Mária irígyelt kedvese lett, a maga szerelmének csodálatosan egyező történetét éli át.[3] Az egyik versnek pedig, amely még Bécshez fűződhetik *(Chlorishoz)*, Metastasióból van a jeligéje.[4] Ez a három író — bár kettő közülük sokat foglalkoztatta — nem tölti, nem is töltheti be egész irodalmi légkörét, de azt hiszem, jellemzően határozza meg. A 22—23 éves ifjú fordít-

[1] Martinovicsban is «*a feslett életü* papot» gyülölte.
[2] MM. VII. 388. l.
[3] U. ott, 389. l.
[4] U. ott, 6. l. Egy másik az a *Boldog szerelem* c. elveszett, sikamlósabb költeménye, amelyet franciaországi naplójában említ. (MM. U. ott. 337. l.) Végül egy harmadik Skublics Imre hagyatékából került elő. (Fára főlevéltáros szíves értesítése.)

gatása, talán néhány, részben elveszett verse, viszont még nem költészet. Az írói láng a társaséletnek előtte eddig ismeretlen zajában elhomályosodik. Egy pillanatra lobban föl: szeretné megírni Medina történetét[1] — egyébként a testőrhagyományok kivesztek a szép barokk palotából, és Kisfaludyban sem él belőlük más, mint a művelődés szeretete és érdeklődés az irodalom iránt. Mikor a karácsony estéjét megelőző napon át kellett költöznie az Alser-kaszárnyába,[2] jól tud olaszul (Medinának is része volt benne) s valamelyest franciául, sok új íróval és olvasmánnyal gazdagabb a látóköre, három év viharos emlékei, színes képei, érzéki kalandjai zárulnak le, de az irodalom művelésével annyira sincs, mint volt Pozsonyban vagy Kolozsvárt. Ezen az estén bizonyára eszébe jut a badacsonyi szüret és Szegedy Róza...

Rózát Kisfaludy 1790-ben látta először. Másodszor jött haza Pozsonyból a nagy vakációra. A bölcsészeti tanfolyamot elvégezte, a gárdánál — épen az imént folyamodott érte nagyanyja — hiába próbálkozott. Most maga is vágyódott öreg nagyszülőjéhez. De nagyanyja is — aki talán közeledni érezte végét — még egyszer látni akarta legidősebb, legkedvesebb unokáját, aki 6—7 esztendős korában szakadt el tőle.[3] Sándorfiné, bár Trézsi és Nanica unokái nála nevelkedtek (Sándor nem is ösmerte őket), vejével régóta haragban élt. Most mégis írt neki és Sándort magához kívánta Sümegre.[4] Itt «e szép, felséges, romántos vidékben» Oszterhueber Vince barátja, egy pozsonyi kispap emlegette először kis cousine-ját, a «szép és okos leányt». S egy vasárnap reggel látta is Rózát, amint a sümegi franciskánusok miséjéről elkocsizott. Ekkor s róla írta meg első versét.[5]

Öt évvel utóbb volt a badacsonyi szüret. Sándor a testőrségtől jött meg vakációra — Bécsből szeptember 4-én indult[6] — s atyja azt kívánta tőle, hogy ismerkedjék meg az atyafisággal és a dunántúli úri családokkal. Szerette volna, ha fia gazdagon nősül. Ekkor már Skublics Imre volt a legjobb barátja, akivel — mint mondtuk — még Erdélyből levelezett. Vele járogatott inkább a vidékre bolyongani, mint családokhoz. Így kerültek egyszer Skublicséktól, Bessenyőről, Rosty Antal házába,

[1] U. ott, VI. 353. l.

[2] Markó id. dolg., 378. l.

[3] Kisfaludy Mihály első öt gyermeke Sümegen, a többi négy Téten, ill. Győrött született. Ebből következtetem, hogy legkésőbb 1779-ben már Téten laktak.

[4] A *Két szerető szívnek története* e részleteit bátran fogadhatjuk el valóságnak. MM. VI. 534. l.

[5] U. ott. 536. l. A névnapi versről (MM. VIII. 663.) Angyal Dávid sem hiszi, hogy a 12 éves Kisfaludy írta, a fenti vers viszont nincs meg.

[6] MM. VI. 350. l.

Hosszúfalura — s ott találta Szegedy Rózát. Azóta már sokat hallott Rózáról, műveltségéről, szépségéről egyaránt.[1] A leány tüneményes szépsége elbűvölően hatott rá. S még ezen az őszön, Rostyék szeptember 21-én kezdődött szüretjén — akik családjával mindig tartották az atyafiságot[2] — úgy adódott, hogy Rózával felejthetetlen, poétikus napokat éljen át. Az irodalmi nevezetességre jutott badacsonyi szüret élményeit, amelyen atyjával együtt vett részt, Császár Elemér találóan rajzolta meg.[3] Bécsi érzékies, nem egyszer léha emlékei után (Medinától már elbúcsúzott, a táncosnőt Németországba vitte útja) egy nagy, műveltségével is rokonszenves, okos, tiszta úri leány képe vésődött mélyen a szívébe, mikor a gárdához visszatért. Nem író volt vagy költő, csak szerelmes.

A gárdából való eltávolítása után, talán még karácsonykor, vagy inkább talán 1796 farsangján, ismét szabadságot kapott. Splényi báró hű maradt első leveléhez és Sándort tábori ezredbe szánta; a király azonban nagyobb büntetésül, ú. n. helyőrségi ezredbe küldte, amelynek legénysége rokkant vagy büntetett katonákból állott, harci tevékenysége legföllebb várvédelem volt.[4] A katonaságot ott nem hagyhatta, egyrészt, mert a testőrséggel öt évi kötelezettség járt, másrészt, mert akkor otthon még rosszabb híre ment volna az eseményeknek. Így is sok volt a pletyka: ezek — s valamiképen Medina Mária híre — Zalába is eljutottak; Rózának utóbb is volt mit értük rokonságától, kivált nagynénjétől szenvednie. Ezek is közrejátszhattak, hogy a leány — mikor neki Gógánfán, ajtóstul rohanva a házba, váratlanul szerelmet vallott — kikosarazta.[5] A büszke és eddig női körökben elkényeztetett ifjúnak (huszonhárom éves múlt), fájdalmas volt ez a seb, Rózinak őt lenéző és megvető bánásmódja — evvel a sebbel indult március elején Lombardiába.

Állapítsuk meg, hogy eleddig a költőből nem mutatkozott benne más, mint az első hév, amely Erdélyben nyilatkozik, de Bécsben, mikor igazán nagy irodalmi alkotásokkal ismerkedik meg, épen nem lobban lángra, sőt elalvóban van — egyetlen irodalmi gondolata, hogy Medinával átélt szerelmét megírja — és az irodalom iránt való érdeklődés, a könyvek szeretete, amely Pozsonyban ébredt, a győri Olvasó-Kabinét könyveiből táplálkozott s bécsi írói körökben nőtt igazán naggyá. Érzelmi világában azonban egészen benne élt Szegedy

[1] U. ott, 537. l. szerint Trézsi huga is csak Szegedy Rózát tudta nekivalónak.

[2] Kisfaludy Mihály árván maradt hugai is, Anna és Rozália, Rostyháznál (Szentlőrincen) nevelkedtek, Anna onnan ment férjhez is. Győr vm. lt.

[3] Id. m. 47—49. l.

[4] Markó értekezése, id. h. 377. l.: «a tábori ezredekre ez az áthelyezés sértő volna!»

[5] MM. VI. 449. l.

Róza képe: a badacsonyi szüret bűvös bájos emléke és kikosarazásának nagyon égő, mert önérzetét is sértett sebe.

Március 6-án Traisskirchenben, május 8-án Milanóban vannak, június 26-án — egy mosolygó vasárnap hajnalán — megkezdődik a vár ostroma, és szerdán, 29-én reggel 8 órakor «hadi betsülettel» foglyokul adják magukat az ellenségnek.[1] Több, mint egy hónapig tart útjuk Északolaszország és a tengerpart legfölségesebb vidékein át; már az első napokban, július 7-én, még Paviában megveszi Petrarca költeményeit — ez azontúl mindig nála van. Július 29 én Vizkelety barátjával együtt Draguignanban vannak. Vannak jó francia könyvei, vele van a hegedűje, van művelt társasága, és van kényelme, pihenése. S augusztus 14-én megállapítja, hogy «vagyon itt, és pedig éppen szomszédságomban, egy bizonyos Caroline d'Esclapon párisi leány.... ez egy valóságos szép lélek». Ez a pár sorba s néhány száraz dátumba szorított három hónap jelenti a legnagyobb fordulatot költőnk pályáján.

Az irodalom iránt való érdeklődését és az íráshoz való kedvét már Pozsonyból s Erdélyből magával hozta. A bécsi környezet az előbbit kétségtelenül fokozta; az utóbbit talán inkább csökkentette a nagyobb, sőt világirodalmi látókör, amelynek élvonalai kezdtek előtte kibontakozni, a nagy társadalmi elfoglaltság pedig, amely színessé tette életét, kétségtelenül felületesebbé, léhábbá gondolkodását. A fordítgatással jóllakott.[2] De hiányzott a tűz, amely lángra lobbantsa kedvét, s úgy nézem, hiányzott a minta, hiányzott a téma is: még nem találta meg önmagát. Ezt az indítékot, ezt a hatalmas mozgató erőt, amely Kisfaludyból a költőt kirobbantotta, látom én Petrarcában. *Ilyent* magyarul nem olvashatott. Zrinyitől Faludiig vagy Gyöngyösitől Baróti Szabó Dávidon át a «két nagyságos elme költeményes szüleményeiig» nem hangzott feléje igazi líra s legkevésbbé szerelmi líra. Voltaképen akkor járt legközelebb önmagához, mikor Wielandnál megtalálta a maga történetét s Medina Mária szerelmét meg akarta írni, mert mármár rátalált a maga mindvégig egyetlen témájára: most Petrarca példája megmutatta neki, mit kell és hogyan kell megénekelnie.

A második mozzanat fogságában: útja Draguignanig. A természetnek az a regényes, sokszor megdöbbentően fenséges[3] pompája, amely eléje tárult, gyönyörű hangulatokat váltott ki

[1] Hogy a *Naplóm és francia fogságom* egész szövegében nem egykorú, arra még rátérek; dátumai azonban teljesen megbízhatók, s részben a napoleoni háborúk történetével ellenőrizhetők.

[2] Már Pozsonyban gondolt arra, hogy eredetit kellene írnia. *Hattyúdal*, IX. 39. vk. MM. VI. 303.

[3] Császár Elemér (*Kisfaludy Sándor és a francia irodalom. Beöthy-emlékkönyv*, 1908. 225. l.) részletesen elemezi s kiemeli, hogy «a borzalmas természet rajzával» különösen Parny hatott költőnkre.

belőle, emlékezetes képeket vésett lelkébe. Tudta, hogy mit kap ott e kényszerűségében is nagyszerű utazással: «szép utazásaimat, tapasztalásaimat és sok új, drága esméreteimet egyedül viszontagságaimnak köszönhetem» — írja hazatértekor Klágenfurtból Batsányinak.[1] Egy-egy távlat, amely Sümeg vidékét juttatta eszébe, az Alpok zordonságával, majd a tenger végtelen nyugalmával váltakozott; s közben bizonytalan jövő felé távolodva — Draguignanban arról is megemlékezik, hogy ha Medina nincs, Somsich Lázár és Balogh Péter segítségével udvari hivatalhoz jut a testőrségtől[2] — talán a távolság miatt, belémarkol szívébe a Rózáról való emlékezés. Pusztán lélektani mozzanat, hogy a vágy a távolsággal nő benne — s draguignani szobájában a falon Laura képe van, amely Rózához hasonlít.[3] Petrarca-kötete mindig nála van, a Szegedy Rózáról való emlékezés kísért, a természet szépségei hangulatot teremtenek benne. Még csak két mozzanatot emelek ki: az egyik a draguignani otthon kényelme, amikor Bécs és az eddig tartó út háborús viszontagságai, majd fáradalmai után életében először élhet kedvére magának — a másik, hogy a kis párizsi leány, Caroline d'Esclapon, maga ösztökéli írásra. Már Vergilius szeretetében — Milanóig egyetlen olvasmányában[4] — találkoztak, s az együtt töltött mindössze egy hónapot Petrarca-imádatuk töltötte be. Karolinnak beszél verseiről, s az ösztökéli, hogy «a' két nagyhírű szerelmesnek érzelmeit egy költeményben, *Tasso' strófái' nemében*» próbálja megírni,[5] de figyelmezteti arra is, hogy Petrarca légiesebb szerelme helyett emberibb érzéseket énekeljen. Az ő biztatására «bátorodott ily szerelem dalainak folytatására.»[6] Így lett Kisfaludy lirikus, a szerelem költője, s így születtek az első Himfy-dalok.[7] Még

[1] MM. VIII. 103. l.

[2] MM. VII. 351. l. «Ha őtet nem ismerem vala, régen a' magyar Cancelláriánál volnék.»

[3] *Autobiographiai jegyzetek.* U. ott, 415. l.

[4] MM. VII. 289. l. *A Bucolica* volt vele, a könyvet Batsányitól kapta. MM. VIII. 103. l.

[5] MM. VII. 418. l.

[6] *Hattyúdal* XII. 19. str. U. o. VI. 336. l.

[7] Szinte bántó elgondolni, hogy a hőst eleinte szinonim névvel, de Ménfynek hívták: *Nani* c. verse (MM. II. 6.) erre vall. A költemény különben a *Rózi*val együtt (u. o.) véleményem szerint eredeti, s a kettő csírája a *Himfy*nek; az utóbbi Kisfaludy legtermészetesebb gondolatát fejezi ki, hogy Rózinak (Náninak) nem tetszik, hogy szegény; bár a «vak szerencse» gazdaggá tenné... az előbbi a piruló szerelmes leány első képe: nem mondta, de minden mozdulata elárulta, hogy szerelmes. — Egyébként nem osztozom Rényi véleményében *(Petrarca és Kisfaludy S.*, Figyelő VII. 174. l.), hogy az első Himfy-strófák olasz földön, már májusban születtek. Az, hogy akkori élményeket dalol meg, nem bizonyíték. Az élmények erősek és tartósak voltak. Az bizonyos, hogy a 6. és 14—16. dal a legrégibbek, de szemmelláthatóan (formai kialakultságuk miatt is) csak Draguignanból valók. Elhihetjük végül magának a költőnek is: «itt kezdém Himfyt írni». MM. VIII. 415. l.

Trient környékén október végén vagy november elején[1] adhatták át őket az Erdődy-huszároknak. Vizkeletyvel együtt nemsokára ismét Klagenfurtban voltak, ahol költőnkre — mint kiváltásáig ellenség elé nem küldhető tisztre[2] — a hadikórház felügyeletét bízták. Ebben a beosztásában maradt 1797 márciusáig. Klagenfurtban vidám napok következtek. Eleinte olcsó szerelmeknek, alantasabb kedvteléseknek éltek, de az első kicsapongásoknak ugyan hamarosan mindketten megadták az árát.[3] Balogh, egykori testőrtársuk, aki Cremonában szakadt el tőlük,[4] Klagenfurtból ismét előbbre jutott s már Bécsben volt. December eleje lesz, mire tőle a szükséges első új fölszerelést s első levelére a választ megkapja.[5] Görög Demetertől (úgy látszik, megérkeztéről régi barátjait sorra értesítette) megtudja, hogy atyja, mint a vármegye követe, a pozsonyi országgyűlésen van: nem jutott tehát kezéhez Tétre írott három levele,[6] nem küldött pénzt. Azért egyelőre csak szűkösen vásároltat, annál inkább, mert nem bizonyos még benne, hogy katona marad. A következő év az utolsó elkötelezett esztendeje. Nem tudja, atyjának mi a szándéka. De költőnk fejében bizonyára sokszor megfordul Róza, a házasság és gazdálkodás. Közben még vígan éli világát. Balogh még ott volt, mikor a három Thiess-leánnyal megismerkedtek, s most Vizkeletyvel kettesben folytatják a kalandot, amelyről már nemcsak a klagenfurtiak, pl. Christalnigg grófné, de bécsi ismerőseik is tudnak.[7] A télen ismerkedik meg azután a máig ismeretlen Pepi grófnéval, életének legszenvedélyesebb szerelmével. Mintegy három hónapig tartott e viszony; április végén válnak el egymástól, de novemberben még mindig emlegeti.[8] Nagy élménye volt, amely egészen betöltötte, és az egyetlen viszonya, amely Róza emlékét is háttérbe szorította. Az járt az eszében, hogy későn találkoztak, mikor a grófné már másé volt. De mikor 1797 júliusában Takátsnak ezt megírja,[9] már köszönteti Rózát s megkérdezteti, hogy mitévő lenne, ha valaki úgy epedne érte, mint Himfy a kedveséért. Már hét ének és hatvan dal készen van a *Kesergő szerelem*ből, amelynek a címe Draguignanban is megvolt, mikor Pepi grófnéről nem

[1] Nincs rá adatunk, de Milanótól Draguignanig is egy hónapig tartott útjuk.

[2] Egy konventtag közbenjárására (MM. VII. 415. l.) becsületszóra engedték őket, saját költségükön, haza. Hivatalos kicseréltetésükig tehát nem harcolhattak.

[3] MM. VIII. 97. l.

[4] MM. VII. 283. l.

[5] MM. VIII. 95. l.

[6] «Leveleim odahaza gondatlan hugaim' kezében fognak heverni.» MM. VIII. 96. l.

[7] U. o. 100. l.

[8] U. o. 130. l.

[9] U. o. 122. l.

nem — mint utóbb, rosszul emlékezve, *Hattyudal*ában beszéli — a *Himfy szerelmei*, csak egy *Petrarca és Laura* c. gyűjtemény, mintegy száz dal, mely hazatérőben a tengerbe veszett.[1] De már dalok, egyikük-másikuk emlékezetből (s talán abból a *Frantzia fogságom* c. kéziratból, mely a Nemzeti Múzeumban van), a *Keserű szerelem*be is belekerült. Karolin nagy — s csak nálunk szokatlan — műveltsége, mely Rózára emlékezteti, a Zalában nem is régen történt események, Laura képének hasonlatossága bizonyossá teszik, hogy draguignani heteit, s így a *Himfy*t már foganásakor is, Róza emléke tölti be. Az olasz útnak futó, rövid s így is inkább félénk kalandjai (ezt már avval együtt, hogy költőnket Medina hódította meg vagy csábította el s nem megfordítva, Császár ismételten kiemelte) s a draguignani «nymphák» aligha feledtették Róza emlékét; naplójában — még ha végső fogalmazása otthon készült is — Medina emléke Rózáéval küzd, s az utóbbi kerekedik fölül; voltaképen pedig, a kis Weinstein Terézt, az édeskés pozsonyi ideált nem számítva, eddig nem is volt több szerelme, mint a felejthetetlenül érzéki Medina Mária és a tiszta, művelt úrileány, Szegedy Róza, akit mindjárt feleségül választott. A Toldy Ferenctől 1874-ben fölvetett gondolatot, mely sokáig uralkodott, hogy Liza a klágenfurti grófné, már Császár Elemér végképen elvetette. De szinte bizonyossá tehető, hogy a *Himfy szerelme* már Draguignanban, első csírájával Szegedy Rózához kapcsolódott: igaz érzelmei szépültek költészetté a *Himfy*ben.

Alig több, mint egy hónapig tartott a barátság Karolinnal: ezalatt megszületett Kisfaludyban a költő. Mikor tíz napi hajózás s közben az emlékezetes vihar után, október 1-én, Genovában Vizkeletyvel partot érnek, más ember volt, mint mikor Milanó ostromát élte. Egy örökké emlékezetes út vadregényes tájakon, Petrarca, az első Himfy-strófák s egy csomó, költészetét Petrarcán túl is fejlesztő olvasmány, költőkön kívül Rousseau regénye, élményeihez tartoztak. De legnagyobb eredménye volt az a tudat, hogy emberi érzésvilágát szabadon megszólaltatni, költeményekben kiélni: ez a költészet.

Útja Genovából visszafelé Novin és Alessandrián át Veronába s innen ugyanazon az úton vitt, amelyen félév előtt Milanóba ment; Mantovát s Vergilius szülőfaluját ki kellett kerülniük, mert Napoleon ostroma alatt volt:[2] a francia kísérők csak

[1] MM. VII. 372. l. és bővebben 419. l. majd VIII. 105. l.

[2] Némi ellentmondás van naplója és egyik levele között. Naplójában azt mondja, hogy (Milanóba menet) nem ment ki Andesbe. (MM. VII. 266. l.) Visszafelé jövet Cremonán és Brescián át jöttek Veronába, tehát a franciák ostromolta Mantovát kikerülték. (MM. VII. 420. l.) Batsányinak viszont azt írja, hogy Mantova kies vidékeit összejárta s Vergilius bukolikáit ott olvashatta, ahol azokat Vergilius írta. MM. VIII. 103. l.)

tudott még. A kérdés tartózkodó formáját megokolja, hogy még nem tudja, hányadán van Rózával.

Napoleon közelgő hadai elől gyorsan és kifogástalanul megmentette és Judenburgba szállította a klagenfurti katonai ruhatárat. Ezért jutalmul — «nagy Belobungs-Decret»-tel[1] — a Wallis Olivér-tábori ezredhez, a rajnai hadsereghez, helyezték át. Sopronig a klagenfurti grófékkal együtt boldog hangulatban vitt az útja, útközben az unzmarkti vár tövében gyönyörű holdvilágos éjtszakán sétálnak romantikus vidéken s élik szerelmüket, azután elválnak. Bécsből ismerősei közül a franciák közeledtének hírére majd mindenki — grófjával Takáts is — elmenekült, Szegedy Rózát sem találja ott, csak Batsányit,[2] (akit már fogságából való kiszabadulásáért Klagenfurtból levélben üdvözölt) és János testvéröccsét, aki már szintén hadnagy — s épen úgy udvarol, mint egykor ő maga.[3] Nyolc napot tölt ott, ekkor kapja meg Batsányitól Takátsnak épen megjelent verskötetét,[4] s útja Linzbe visz tovább. Innen Brünnbe, majd Magstadton át Renningenbe kerül ezredével, Stuttgart közelébe. A sváb föld szívében, a württembergi székváros környékén (Stockach) vannak téli szálláson. A grófné képe lassan kialszik emlékéből, és megint Rózára gondol, annál inkább, mert van, aki élessze a tüzet. Skublics Imre is irogat róla, de Takáts József is ösmeri mindkettejüket, történetüket, egymáshoz való érzésüket. Elhatározza, hogy egy pár lesz belőlük.[5]

Az ifjúkori, de költőnknél idősebb jóbarát, a volt pozsonyi kispap, Péteri Takáts József, mint gr. Festetics László nevelője él Bécsben; kívüle ugyanakkor, mikor Kisfaludy Pepi grófnővel éli a tavasz legboldogabb napjait, Szegedy Róza is, atyja halála óta, még ott volt. Nyár elején azonban Felsőörsre költözködött, prépost-nagybácsijához, s nem is szándékozott visszatérni: holmiját is hazavitette.[6] Hogy a császárvárosban Takátssal többször találkozott, azt bizonyítja, hogy hazulról mindjárt írt neki. Ebben a levelében Kisfaludyról is érdeklődött. A költő, akinek sorsáról a császárvárosban Takátstól jól volt értesülve,[7] átutaztában vele — épen, mert Takáts akkor nem volt Bécsben — nem találkozhatott. Takáts előtt, aki mindenről tudott s mindent megírt Rózának, nem is árulhatott el többet,

[1] MM. VIII. 107. l.
[2] U. ott, 117. l.
[3] MM. VIII. 108—109. l.
[4] U. ott, 117. l. és Takáts most előkerült válasza 1797. augusztus 2. (Darnay-Múzeum. 1054.)
[5] *Két szerető szívnek története,* MM. VI. 408. l. «Utolsó lehelletemig mindég köszönni fogom emennek (Takátsnak), hogy ő Lizát minden időben Imrének kívánta és szánta.»
[6] Takáts id. levele Kisfaludyhoz. 1797.
[7] MM. VI. 413. l.

mint atyafiságos érdeklődést; egyelőre ő volt az önérzetében sértett, Róza a megbántódott fél: a körülmények olyanok voltak, hogy egyikük sem közeledhetett.

Takáts okosan fogta föl a dolgát. Egy nappal előbb, mint a költőnek válaszol, Rózának is ír és szószerint megírja Sándornak a *Himfy szerelme*iről föltett kérdését.[1] Rózi is óvatos még. Nyilvánvaló — s ennyit a levélregény részleteiből is bátran vehetünk valóságnak — hogy Sándor és a badacsonyi szüret nagy élménye volt néki is. A művelt testőrhadnagy a legrokonszenvesebb volt neki minden ismerőse közül. De többet tudott csélcsapságairól, mint kellett volna, talán többet is tudott, mint amennyi igaz volt. És várt. Ellenben nem tudta azt, hogy Sándor igazában kettős szerelmi életét élte: egyfelől egész szívvel vetette magát az érzéki szerelmek mámorába s élte fiatalságának Sturm und Drang-ját, másfelől mindig őrizte magában a józan tudatot, hogy egyszer majd hazamegy s otthon házasodik meg, és őrizte Szegedy Róza eszményi képét, tiszta szerelmét, a badacsonyi szüret és Badacsony emlékét.

A két jóbarát, Skublics és Takáts, lassan, csak megjegyzésekkel, apró tudósításokkal tartotta ébren a mindkettejüknek egymás előtt józan büszkeséggel titkolt, de vágyódó érzelmeit. Róza tudta, hogy egyszer Sándor majd «megváltozik», Sándor — úgy látszik — írta tovább a *Kesergő szerelem* strófáit. A klagenfurti grófnőt — aki gyermekét is világra hozta már[2] — elfeledte. A táborban jól folyt élete. Csönd volt a harctereken, a hadsereg sváb földön, Ludwigsburgtól a bodeni tóig, nyugatra ívelő vonalban táborozott, főerejével Stuttgart környékén. 1797. október 17-én megkötötték a campoformiói békét. Gyakorlatozások, szemlék, parádék váltogatják egymást — Károly főherceg egy szemlén rá is ösmer az egykori testőrre. Kisfaludyt, aki végre tábori ezrednél van megint, csak két dolog érinti mélyebben: az egyik, hogy a gyalogsághoz került, a másik, hogy Splényi még mindig útjában van előléptetésének — ezúttal ahhoz ragaszkodik,[3] hogy Kisfaludy 1798. január 5-ig, míg öt évi kötelezettsége lejár, a testőrség létszámába tartozik, az ezrednél csak létszám fölött van, az ezred tehát nem léptetheti elő. Már minden kedve elment a katonáskodástól: «én egyedül tsak az Atyámért teszem ezt az áldozatot» — írja.[4] De ez a hangulat, amelyet Vizkeletyhez írt leveleiben közös kalandjaiknak tréfás emlékei váltogatnak, nem gátolja a *Kesergő szerelem* folytatásában: 1798 karácsonya felé, épen akkor, mikor a hadiélet mozgalmasabb kezd lenni, nagyjában elkészült

[1] Takáts levele Szegedy Rózához. 1797. aug. 1. KTL.
[2] MM. VIII. 130. l.
[3] MM. VIII. 113. és 125. l.
[4] U. o. 127. l.

vele. Vannak részletei (a XVII. énektől), amelyek csak később keletkezhettek, utólag kerültek bele — de egészében hinnünk kell magának a költőnek, hogy ekkoriban készen volt. Jó is volt, mert mozgalmasabb idők következtek. Napoleon Egyiptomban járt, a direktórium azonban alig egy évi szünet után, ősz óta újból készülődött, s Ausztria sem maradt veszteg. Ehrenbreitstein megszállása után (1799. január) a franciák az északi csapatok visszavonását követelték a szövetségesektől s e kívánságuk megtagadását casus bellinek jelentették ki: fenyegetésüket Thugut tudomásul sem vette. Erre a franciák a Rajnán átkeltek és március 12-én megüzenték a háborút.

A két jóbarát ezalatt addig közvetítgette Sándor és Rózi egymásnak szóló üzeneteit, amíg meg tudta győzni Sándort, hogy bizvást írhat Rózinak. Ha a *Két szerető szívnek története* dátumait elfogadhatjuk, Kisfaludy már 1798. szeptember 21-én a badacsonyi szüret harmadik évfordulóján ír Szegedy Rózának[1] — ez valószínűvé is teszi dátumát. (Gmundenből kelt a levele.) Károly főherceg már ez év őszén bajor földre csoportosította csapatainak egy részét, s március elején Kisfaludy még nem tudja, mi következik a mintegy kétéves fegyvernyugvásra; március 10-én azonban már átkeltek a Lechen,[2] Kemptennél vannak, s innen dél, majd délnyugat felé a Bodeni tó mellékére vonulnak.

Szegedy Rózának nem mindjárt jutott kezébe a szeptemberi levél, amelyet Kisfaludy Skublicshoz küldött. Novemberben Sándor egy második levélben csak annyit kér, írja meg, megkapta-e a levelét. Takátsot is sürgeti decemberben: «írj mindenről, a' mi interessál — el ne felejtsd ám Szegedy Rózit is!»[3] Ez a pár hónap a *Kesergő szerelem* utolsó énekeinek és dalainak ideje, amelyek már e szerint is, bizonyosan, Szegedy Rózáról szólnak, s készen van már az egész, amikor januárban Róza első levelét megkapja; még az a hír járja, hogy Róza Rosty Antallal jár jegyben; de ez csak fokozza költőnk szerelmét és türelmetlenségét. Márciusban megértik egymást: nyilatkoznak szerelmükről. Március 20-ika körül kapja meg Kisfaludy Róza első levelét, amelyből boldogságát olvashatja, s egy hétig tartó véres küzdelemben «a' meghasadásig teli» a szíve; Károly főherceg osterachi és stockachi nagy csatáiban tökéletes diadalt arattak s a franciákat a Rajnán túl űzték; az ádáz csatában egy golyó költőnknek egy hajfürtjét viszi el, egy ágyugolyó közelében három embert öl meg; de olyan boldog, hogy már szinte nem is hiszi, hogy

[1] MM. VI. 387. l. Később azonban úgy emlékezett, hogy 1799 elején írt először Rózának. U. o. VII. 398. l.
[2] U. o. 410. l.
[3] MM. VIII. 133. l.

életben maradjon, mert ekkora boldogság «csak a halál kezdete» lehet. Csakugyan, mintegy, hatheti táborozás után, Bodman környékén, a tó északnyugati szegélyén, május közepe felé ismét előnyomulnak, átkelnek a Rajnán — költőnk megnézi a schaffhauseni vízesést is: «nagy, szilaj, csudálatos, borzasztó, bámittó... képe a' megkérlelhetetlen örök sorsnak, ki mindent elragad magával, a' mi' a' porral rokon» — de május 25-én már Winterthurnál verik a franciákat. E harcokban Ilyésházi gróf. akinek szabadságlevele már zsebében, ő maga családjához készülőben volt, az első napon elesett.[1] Költőnk boldogságának hajnalán a sors véres újjmutatását látta a mindenkire mélyen ható tragikus esetben; de a szerencse kedvezett néki. A megfutamodott ellenség Zürich előtt elsáncolja magát: a mieink június 6 án megveszik a sáncokat is, a csapatok győzedelmi trombitaszóval vonulnak végig Zürichen és újból táborba szállnak. Párizsban Sieyès abbé kerekedik fölül, Joubert-rel az olaszországi hadszínteret erősítgeti, s ősszel megérkezik Napoleon.

Költőnk harci szerepe véget ért; a főhadnagyi rangot megkapta, de egyre jobban megérlelődik benne a hazatérés gondolata. Eddig a tábori ezredhez való áthelyeztetésekor, majd a harcok közepett gyávaság vádja nélkül nem tehette, hogy rangját és helyét otthagyja. Most ebben nincsen aggodalma. De más baj van. A jogi pályát atyjának csak nehezen elnyert beleegyezésével hagyta félben, azért, hogy katona lehessen: nehezére esnék új elhatározásával atyja elé állni. Nem is merte vele kettős tervét, a rangjáról való lemondás és a házasodás szándékát közölni. Takáts Józsefnek egy Rózához írott levele,[2] azt mutatja, hogy Róza vette kezébe az ügyet. Először nagybátyját, Szegedy Jánost, a felsőörsi prépostot kellett megpuhítania. «Kevély, komor» ember volt ez is, a másik is, Szegedy Ferenc consiliarius.[3] De míg Ferencnek kedvére való ember volt Sándor,[4] a prépostnak nem nagyon tetszett a tervezett házasság. Eleinte tréfálkozva adta át a piruló leánynak a messze idegenből érkezett leveleket — talán mert Skublics Imrét sejtette mögöttük; majd, mikor kiderült, hogy a leveleket Kisfaludy írja, s azok szerelmes levelek, nővéreivel együtt ellenkezett és «a' megsiketülésig és megőrülésig prédikált» a leánynak[5] — hiába. «Van nékem is elegendő szívem, ha arra kél a' dolog, hogy valamit merjek.»[5] S a prépostnak engednie kellett; sőt az ő elejtett szavaiból hallott

[1] *Hattyudal* XIV. 22. str. MM. VI. 361.
[2] 1799 október 1. KTL.
[3] MM. VI. 477. l.
[4] U. o. 456. l.
[5] MM. VI. 477. l.

először valamit a dologról Árosy József sógorától Kisfaludy Mihály is.[1]

Szegedy Róza azonban nem állt meg itt. Sándor tudtán kívül[2] megbízta Takáts Józsefet, hogy menjen el Tétre és beszélje meg Sándor atyjával mindazt, amit ők egymásközt megleveleztek: Sándor lemond a rangjáról, hazajön, őt veszi feleségül és gazdálkodni fog. A jóbarát ügyesen járt el dolgában. Fölment Tétre és meglágyította az apa szívét. Pedig sok okos aggodalma volt: Sándor erőszakos kéréseitől féltette testvérei jussát; azért eleve is megmondta, hogy az anyai örökségből reá eső résznél többre nem tarthat számot. Császár igazolta, hogy nemesebb oka is volt: egy pörükben a Szegedyek több ízben is igen nemeslelkűen viselkedtek, s most, ha fia a gazdag Rózát feleségül venné, ez is megalázó volna.[3] Valóban leginkább ez az utóbbi bántotta: «Azt mégsem veheti szívére, hogy egy Férjfiú (az ő fia) egy Asszony' kegyelmére szorullyon tellyességgel, és szinte az ő jószágán lakjon.» Férfias, komoly és megfontolt volt Kisfaludy Mihály álláspontja, ma is igazat kell néki adnunk. A legnagyobb baj volt, hogy gyömörei birtokrészét, ahol a fiataloknak megfelelő lakóházuk is lenne, épen az imént adta ki hat évre bérbe egy Tőtösy nevű bérlőnek. Ha fia előbb fölfedezte volna szándékát, nem kötötte volna le a birtokot; így is megpróbálja majd, nem volna-e hajlandó Tőtösy ezt a bérletet a kisebb bodorfai jószággal elcserélni. Ha ez nem lehet: örömest helyrehozatja számukra a sümegi házát, legjobban is szeretné, ha Zalában gazdálkodnának. A Rózának még egy okos, józan — s a következmények megmutatták, mennyire előrelátó — óhajtása volt: próbálja meg Kisfaludy Mihály levélileg, írásban az osztály egyezséget is a prépposttal. De már ez ellen az apa kézzel-lábbal kapálódzott, s nem is vállalta; ha véletlenül találkoznék vele, — úgymond — talán szóba hozná, de levélben ilyesmit elintézni illetlen és oktalan volna. Hiszen Sándor még elbocsáttatását sem kapta meg, még nincs is itthon.

Minderről Takáts híven (és szó szerint) beszámol Rózának. Tetszett neki az öreg Kisfaludy «igen rationabilis» magatartása, s jómaga is egy véleményen volt vele: semmit sem kell erőszakolni, sem siettetni, az esküvőt sem. Mindent rendjén ki kell várni. Meg kell próbálni a gyömörei ügy rendezését, a prépposttal meg kell ejteni az osztályegyezséget, bárhová

[1] Takáts id. lev. «Ha véletlenül összejönnék a' Prépost Urral, úgy már szóba hoznám a' dolgot, mivel már azonkívül is Árosi úr által messziről tett jelentést.»

[2] U. ott: «Én egy szóval nem említettem, hogy a' Kis-Asszonnyal levelezésben vagyok, hanem tsak azt mondottam, hogy Sándor kért-meg Passauból írtt levelében ezen barátságos közbenjárásra. *Ezt szükség lesz Barátomnak tudtára adni.*»

[3] Császár id. m. 86. l.

mennének lakni, helyre kell igazítani a lakást: lassan «jó szerivel» minden rendbe jön. Ez volt a kettejük egyforma álláspontja, de nem a másik kettőé, a fiataloké.

Sándor Ulmból a Dunán, hajón jött[1] s ki-kikötvén, mert a drága, de kényelmetlenül járó hajók csak egy-egy útszakaszon közlekedtek, átszállásokkal jutott Passauig, ahova szeptember 20-ika körül ért.[2] Innen Linzen át tovább ment Bécsbe, de «sietvén a' Szerelem' ölébe repülni», itt is csak rövid ideig tartózkodott,[3] s valószínűleg október elején, egy-két héttel Takáts látogatása után, megérkezett Tétre. Így kell konstruálnom az eseményeket, adatunk nincs rá. Rangjáról valószínűleg még június végén, július elején lemondott: levelezésük nyomán nem volt, ami a katonaságnál tartsa őt, s a zürichi csata után bekövetkezett pillanatnyi csönd alkalmas időpont volt erre az elhatározására (röviddel utóbb a franciák a jobb szárnyon levő orosz hadat megverték). Maga mondja, hogy három hónapig húzódott elbocsátásának ügye:[4] természetesen annak az ezredtől az ezredtulajdonosig, talán a testőrségig és szolgálati úton a tábori magasabb alakulatokig kellett mennie s míg vissza nem érkezett, jóllehet már Ausztriába küldték,[5] nem szerelhetett le. Batsányival,[6] de azt hiszem, Takáts-csal sem találkozott Bécsben;[7] inkább Róza leveléből értesülhetett mindenről; fölkereste az ismerős köröket, talán ott maradt holmiját szedte össze, kiruházkodott s ment hajóval tovább. Téten — minthogy Takáts mindent jól előkészített — könnyen mentek a megbeszélések, ámbár gond elég volt. Semmi sem történt úgy, ahogyan a jóbarát tanácsolta, s az öreg úr jónak látta. A gyömörei bérletet nem sikerült visszakapniuk. A sümegi ház rendbehozatala sokáig

[1] *Hattyudal.* XV. 29. vk. MM. VI. 374.

[2] Takáts Pápáról október 1-én számol be küldetéséről Szegedy Rózának: minthogy levele Pápán kelt, nyilván előtte való nap járt Téten; néhány napot arra is kell számítanunk, hogy Róza kérő levelét megkapta, s Pestről Tétre ment. Ha minden azonnal történt is, szeptember 25—26. kelhetett Róza levele. Viszont ez nyílván azért lett sürgős, mert akkor kaphatta Szegedy Róza Sándor passaui levelét, hazajöveteléről. Így körülbelül szeptember 20-ra következtethetünk.

[3] L. levelét Batsányihoz 1800. július 24. MM. VIII. 136.

[4] *Hattyudal* XV. 26. str. MM. VI. 373. l.

[5] U. o. 373. l.

[6] MM. VIII. 137. Levele Batsányihoz, 1800. július 14-én. Ebből az is kiderül, hogy az 1796. december 28-án Klagenfurtból írt levelén kívül 1797. május elején Purkersdorfból s azontúl egyszer Stuttgart vidékéről írt Batsányinak, de választ egyikre sem kapott.

[7] Takáts azt írja 1799. okt. 1-én (id. levelében), hogy Pápáról *nemsokára Veszprémen és Pesten át* Bécsbe siet. Valószínű — Veszprémben is, Pesten is nyilván dolga lévén s az akkori utazási viszonyokat is tekintetbe véve — hogy Kisfaludyt már nem érte Bécsben. De Kisfaludy is megemlékezett volna róla Batsányihoz szóló levelében, sőt, ha Takáts Bécsben van, Batsányival is találkozott volna költőnk.

tartott volna. A prépost is húzta-halasztotta az egyezség elkészítését, a fiatalok pedig türelmetlenek voltak. Öt esztendei, hol elalvó, hol fölfájó rokonszenvük s legutóbb már szenvedélyessé lángoló szerelmük siettette az egybekelést. Sándor egész lelkével vágyott a családi otthonra, Róza élete pedig az utóbbi években, mióta atyja halálával teljesen árvaságra jutott, hányatott volt,[1] a nyár óta rokonai is sokat keserítették. 24-ik évét betöltötte:[2] nemkellett senkit sem kérdeznie. 1800. január 20-án Gógánfán megeskette a fiatalokat a prépost.

Az öreg úrnak még azt az óhajtását sem teljesíthették, hogy Sándor a maga jószágán lakjék. Egyelőre — míg lakóhelyükről dönthettek — az eötvösi Szegedy-kúriát szemelték ki, amely Ferenc consiliariusé volt, s úgy látszik, többnyire üresen állott. Itt élt Szegedy Róza már az elmúlt április eleje óta[3] cselédségével, de voltaképen magányosan, s szerette ezt a helyet. A januári esküvőről csakhamar kiderült, hogy érvénytelen: a régi kánonjog hetediziglen tiltotta unokatestvérek házasságát, s Kisfaludyék nem kértek dispenzációt. Most ezt pótolniuk kellett, s május 17-én a prépost újból összeadta őket.[4] Június 17-től kezdve Zalaegerszegen vannak, nemcsak, mivel a vármegye Medgyesi Somogyi János udv. tanácsosnak, a vármegye adminisztrátorának Bécsből írott kívánságára[5] a nemrég hazatért költőt e napon assessorává tette meg, hanem mert e közgyűlésen «a' tsalárd Prépost ellen Rózi' nevében a' meg esett osztályra nézve» ünnepélyesen protestálnia kellett. A pörösködés tehát megindul. Költőnk még ekkor, június végén, sem tudja, hogy Kámban vagy Sümegen fognak-e lakni — bármelyik helyt is építkeznie kell — egyelőre Eötvösön vannak. Innen ír július derekán Batsányinak is. Valószínűnek tartom, hogy csak nyár végén, ősz elején költöznek Kámba; de már télen Téten és Sümegen, most eötvösi otthonában is szorgalmasan dolgozik írásain. Bár a Magyar Minervának szánt írásai, köztük «utazásainak leírása» a tél előtt úgy sem lesznek készen, mert mindent ki kell még gyalulnia és le kell tisztáznia[6]: a *Kesergő szerelem* azonban már sajtóra kész, és javában írja a *Boldog szerelmet* is: június végén Takátsnak, július derekán Batsányinak küld belőle mutatóul néhány verset. Hajója sok hányattatás után révbe jutott.

GÁLOS REZSŐ.

---

[1] MM. VI. 417. l.

[2] A halálozási anyakönyv szerint 1832-ben 57 éves volt.

[3] MM. VI. 464. *18-dik April:* «Már két hete, hogy itt vagyok.»

[4] Császár, id. m. 87. l.

[5] Zala vm. levéltára, kgy. iratok, 1800 jún. 17. — 75. sz. — U. ott a megye kgy. határozata, jkv. 313. l.

[6] Ugyanakkor írja Batsányinak. MM. VIII. 142. l.

VERGILIUS A MAGYAR KÖLTÉSZETBEN.[1]

(Első közlemény.)

A szerencse, melyet Cicero a kiváló hadvezér egyik elengedhetetlen kellékének mond, a költők sorsában sem jelentéktelen tényező. Ismerünk olyan költőket, kiket szerencséjük életükben a hír szárnyára emelt, de holtuk után Icarus sorsára juttatott, s olyanokat, kik csak az utókortól nyerték el a megértés, az elismerés koszorúját. Vergilius azok közé a költők közé tartozik, kiktől az életüket végig kísérő szerencse holtuk után sem pártolt el soha. Már életében elfoglalta, s holta után is mind máig megtartotta a latin költészet fejedelmi székét. S ez már nem lehet egyedül a szerencse műve, ebben nagyobb része van az érdemnek. Ha voltak is, akik megpróbálták megnyirbálni ezt az érdemet, az az ünneplés, melyben Vergiliust születése kétezredik évfordulóján a művelt világ egyhangú lelkesedése részesítette, tanuságot tesz a mellett, hogy nem «több a hírnév, mint az érdem», s igaza van Arany Jánosnak, mikor a költőket Vergiliushoz küldi tanulni. De semmi sem mutatja nyilvánvalóbban Vergiliusnak minden Homeros-utánzás mellett is eredeti géniuszát, mint a legkiválóbb költők hódoló elismerése, valamint az a tény, hogy a hatás, melyet Vergilius minden számbavehető európai költészetre tett, csaknem példátlan az irodalmak történetében.

Tudjuk, hogy a rinascimentónak Cicero mellett Vergilius volt legcsodáltabb klasszikusa és fő-fő mintaképe. Dante «degli altri poeti onore e lume»-nak nevezi s az emberi bölcseség képviselőjeként őt veszi maga mellé kalauzul, mikor végigjárja az infernót és a purgatoriót. Hálásan ismerjük el, hogy nemzetünk, valamint európai műveltségének elemeit Italiáról nyerte, úgy a tudományok és művészetek ujjászületésekor is Olaszországnak köszönhette e nagy szellemi áramlatba való bekapcsolódását. Az olasz és magyar humanisták közt nemcsak eleven kapcsolat volt, hanem közös törekvések, közös tanulmányok és életmunkásság úgy szólván egy közös, platonikus, eszményi állam gyermekeivé tették őket. Olasz-

[1] Bemutatta a szerző az akadémia I. osztályának 1930. okt. 7-ikén tartott Vergilius-emlékünnepén.

ország volt a magyar humanisták képző-iskolája, s Magyarország az olasz humanisták elég nagy számának munkatere és színpadja. A humanizmus, mely az Anjouk alatt még nem teremhetett érett gyümölcsöket, Mátyás király és arragoniai Beatrice udvarában teljes díszben és fényben virul. Olaszországon kívül Magyarországon lobogott fel először a platonizmus fáklyája, s Mátyás Budán a firenzei platoni akadémia mását akarta megteremteni.[1]

Ami a filozófia terén Platon, az volt a költészet terén a humanistáknak Vergilius: «decus Italiae, lux clarissima vatum» (Vida). Nemcsak Guarinus ferrarai iskolájában tanulták könyv nélkül, már csak a prozódia kedvéért is, hanem a mi humanistáinknak is fő-fő példaadója. A tudós magyar főpapok Lobkovitz Bohuslaus szerint szorgalmasabban olvasták Plautust, és Vergiliust, mint a szentírást.[2] Mátyás király könyvtárában is megvolt Vergilius, s valószínű, hogy később Dubravius abból oktatta a gyermek II. Lajost.[3] Természetes, hogy nemcsak az olasz, hanem a magyar humanisták latin művei is tele vannak vergiliusi mondásokkal, reminiscentiákkal és allusiókkal. S itt első sorban Vitéz János váradi püspök unokaöccsét, Janus Pannonius pécsi püspököt, a geniális magyar humanistát kell említenünk, akit Baptista Guarinus a klasszikus költőkkel egyenlőrangúnak nevez («Te cuncti priscis dicimus esse parem»). Költeményein, kivált epikáján s általában tiszta latinságán, mindenütt érzik Vergilius hatása. Vergilius utánzásának jellemző példája az *Eranemus* (Szelek versenye), ez a retorikusan dramatizált leíró költemény, melyet valószínűleg Guarinus ferrarai iskolájában írt.[4] A szelekre vonatkozó latin költői helyeknek ebben a cento-szerű mozaikjában Ovidius és Lucanus mellett különösen az *Aeneis* első éneke van kizsákmányolva.[5] A szelek hosszú szónoki beszédekben fejtik ki hatalmukat, hogy Aeolus királytól elnyerjék az elismerés pálmáját. A nyertes Boreas, az északi szél.[6]

Vergilius hatása érzik meg Szigetvár védelmének első latin nyelvű feldolgozásán, a XVI. század második feléből

[1] Huszti József: *Platonista törekvések Mátyás király udvarában.* Pécs (1925.)

[2] Ábel Jenő: *Magyarorsz. humanisták és a dunai tudós társaság.* (1880) 5. l.

[3] Fógel József: *II. Lajos udvara,* 1917.

[4] Közli Hegedüs István: *Analecta recentiora...* 1906. 299—320. l.

[5] V. ö. Pais Dezső: *Janus Pannonius Eranemusa és a latin klasszikusok.* EPhK. 1910, 760. l.

[6] Janus Pannonius dícséretére meg kell említenünk, hogy már Homerost is nagyrabecsülte, az *Iliasnak* egyik kedves epizódját (VI, 119—236) ügyesen latinra fordította s abban a költői levelében, melyet V. Miklós pápához intézett *(De Homero traducendo)*, talpraesett jellemzést és áttekintést nyujt mind az *Iliasról*, mind az *Aeneisről*.

való, 533 hexameterre terjedő kis eposzban. Címe: *De Capto Sigetho*, szerzője Schesaeus Keresztély, magyarországi szász költő.[1] Vergilius nyomán halad, belőle merít ihletet és lelkesedést. Az ostromot és a védelmet jóformán vergiliusi centókból rakja össze. Leírásokban, beszédekben, hasonlatokban, fordulatokban és szólásmódokban nem ügyetlenül követi mesterét. Egész passzusokat beleilleszt az elbeszélésbe s egyes helyeken, pl. a hősök temetésének leírásában hosszabb összefüggő helyet is beiktat.

De lássuk a magyar nemzeti irodalmat s nézzük, hol mutatkozik rajta először Vergilius hatása, első sorban az *Aeneisé*, azé a vallásos-nemzeti epopoeáé, melynek Vergilius mind saját korában, mind az utókor előtt legnagyobb dicsőségét köszönheti, s melynek a világirodalom eposzaira tett hatásával semmi más epikum nem vetekedhetik. Értjük, hogy vannak, akik sajnálják, hogy a sokáig mellőzött és igaz érdeme szerint csak a XVIII. század óta méltányolt Homeros regeneráló hatása nem kezdődött előbb irodalmunkban, s helyét a vergiliusi utánzat foglalta el. De ha meggondoljuk, hogy a görög szellem alkotásait hosszú századokon keresztül épen a római irodalom közvetítette Európával, s Rómának nyelvével együtt irodalma is hivatva volt a szellemi világuralomra; hogy épen a görögöt utánzó római irodalom bizonyult legalkalmasabbnak a példaadásra, mert közelebb férkőzhetett az emberek szívéhez és eszéhez s mert egy közelebb eső, az embereket és országokat jobban érdeklő világnak tartotta fenn a hagyományait, annak, melyből a kereszténység közvetetlenül eredt, s melynek elemei hozzá tartoztak a keresztény gondolat- és érzésvilághoz: akkor megnyugvással tekintünk arra a szerepre, melyet a római irodalom s annak egyik legnagyobb alkotása betöltött. Másrészt az is természetes, hogy az újabb időben támadt történeti érzék, a mentől távolabb eső ó-világ megismerésére irányuló törekvés nem nyugodott bele, hogy csak közvetve érintkezzék avval a korral, mely a homerosi époszokban utolérhetetlen természetességgel és örökifjú bájjal tükröződik.

Irodalmunk régibb századaiban azonban főkép Vergilius termékenyítette meg epikusaink képzeletét — vagy épen anyagot szolgáltatott műveiknek. Már a XVI. században nem volt kedveltebb tárgya a magyar széphistóriáknak, mint a trójai monda. Nagy népszerűséget szerzett neki Hunyady Ferenc, Báthory István, majd Báthory Zsigmond tudós humanista orvosa. 1577-ben megjelent széphistóriája, *Trója megszállásáról*.[2] Nagyon terjedelmesen, hat részben adja elő Dares, Dictys,

[1] V. ö. Simai Ödön: *A szigeti veszedelem első költői feldolgozása.* EPhK. 1903. 127. l.

[2] R. M. K. T. VII., 50—118.

Guido, Ovidius és Vergilius alapján itt-ott Homerosból is merítve, Trója egész ismert történetét Paris születésétől Aeneas meneküléséig.[1] Több részletet egyenesen Vergiliusból merít (pl. Rhesus esetét, Coroebusnak, Cassandra jegyesének szereplését, Sinon cselét, Laocoon intését, Trója pusztulását, nagyon röviden, Priamus halálát). Laocoon kigyóit elhagyja, de egyes sorok, melyek Vergiliusból vannak fordítva, bizonyítják az *Aeneis* közvetlen hatását.

Mellőzve a Lévai névtelen széphistóriáját (1570.), mely két pseudo-ovidiusi heroida (16., 17.) fordítása, s Trója pusztulásának csak tíz strófát szentel (bár nyilván olvasta az *Aeneis* II. énekét), még Huszti Péter *Aeneisét* (1582.) említjük, mint részben első kísérletét az *Aeneis* fordításának. Öt részben, négyes rímű strófákban beszéli el Trója történetét. A 41. strófától kezdve az *Aeneis* II. énekét részint fordítja, részint kivonatolja. A II. és III. rész Aeneas bolyongását adja elő az *Aeneis* III. könyve alapján önkényes betoldásokkal. Lefordítja az *Aeneis* I. énekéből Venus panaszát és Juppiter jóslatát. Negyedik részében Dido történetét mondja el kivonatosan, az ötödikben összerántva adja az *Aeneis* többi énekét s hozzáfűzi Róma alapítását. Általában lapos krónikaszerűség színvonalára sűlyeszti az utánzott költői alkotást, de megvan az a nagy jelentősége, hogy első kísérlet az *Aeneis* magyar tolmácsolására.

Az első eredeti magyar munka, amely Vergilius hatását tükrözi, a XVII század legnagyobb magyarjának, gróf Zrinyi Miklósnak *Obsidio Szigethianája*, közkeletű néven a *Zrinyiász* (1651.), «a magyar heroizmusnak legfenségesebb apotheosisa» (Beöthy).

Azok a dolgozatok, melyek a Zrinyiásznak a *Gerusalemme liberata*hoz és az *Aeneis*hez való viszonyát vizsgálták, fölmentenek a kölcsönvételek részletes kimutatásától.

Első, mintaszerű dolgozat e kérdésben Arany János *Zrinyi és Tasso* c. tanulmánya; ékesszóló bizonysága annak, hogy a költő, ha kellő tudása is van, mélyebben behatol a költő szellemébe és műhelyébe, mint a hidegszívű kritikus. Hiszen eleinte (1854.) maga Arany is csak utánzót látott Zrinyiben. De egy pár év mulva (1837.) tüzetesebben megvizsgálva a kérdést, megváltozott a véleménye, s akadémiai székfoglalójában (1859.) olyan költőnek mutatja be Zrinyit, aki sokat tanult és igen sokat vett át mintaképeitől, de ezek az átvételek, melyeket ő az eszme szolgálatában, a maga egyéniségének szellemében tudott felhasználni és átalakítva sajátjává tenni, nem ütnek csorbát az eredetiségén és költői érdemén. Arany János kitünő tanulmánya — sajnos — csak az első három éneket dolgozza fel; *Hátrahagyott prózai dolgozatai*ban találjuk a IV. ének egy részének tárgyalását s a Tassóra vagy Vergiliusra

[1] V. ö. Király György: *A trójai háború régi irodalmunkban.* IK. 1917.

emlékeztető helyek jegyzékét. Arany félbemaradt dolgozatát gondos tanulmányban Greksa Kázmér iparkodott kiegészíteni,[1] valamint Cserép József.[2]

Megállapításaik ismétlése helyett csak azt a kérdést szeretném tisztázni: kitől függ a *Zrinyiász* nagyobb mértékben: Tassótól-e, mint eddig általában hitték, vagy Vergiliustól? Maga Zrinyi történetének fölékesítésében Homerosra és Vergiliusra hivatkozik. «Fabulákkal kevertem a historiát; de úgy tanultam mind Homerustól, mind Vergiliustól.» Hogy Homerost ismerte (legalább latin fordításban, mert könyvtárában volt latin Homerus), azt eposzának nem egy helye és sajátsága bizonyítja.[3] Hogy Tassóé az elsőség vagy Vergiliusé, arra nézve Arany nem nyilatkozik, de abból, hogy Zrinyit főleg Tassóval vetette egybe, azt lehet következtetni, hogy elsősorban őt tartotta Zrinyi mintaképének. Arany azonban már e tanulmányában elég gyakran hivatkozik Vergiliusra is, és abban az összeállításban, melyet *Hátrahagyott iratai*ban találunk, épen Vergilius nyomán állítja össze a párhuzamos helyeket — ezeket Greksa és Cserép is szaporították. S ha olvassuk, hogy már Arany csak egy énekben, a IX-ikben, négy olyan epizódot vagy jelenetet említ, melyeknek forrása Vergilius, valószínűnek kell tartanunk, hogy ha Zrinyiről és Vergiliusról szóló jegyzeteit külön tanulmányban dolgozza fel, abban Vergiliusnak, mint mintaképnek, szerepe legalább is utolérte volna a Tassóét. Hiszen ő nevezi Vergiliust Zrinyi *római mester*ének.

Nem döntők azok a megegyezések, eljárások, melyeket Arany epikai technikának, epikai közvagyonnak nevezett el: azok a műfogások, melyeket Vergilius a költők *aqua perennis*éből, Homerosból, merített, s amelyek úgyszólván kötelezőkké váltak a világirodalom valamennyi eposzában; ilyenek: a föltétel (propositio), segélyhívás (invocatio), seregszámla (enumeratio), epikai előlegezés (anticipatio) stb. Ezek t. i. épúgy föltalálhatók Tassóban, mint Vergiliusban. De annál fontosabbaknak kell tartanunk a költő tárgyát, célját, a jellemeket és beszédeket, a helyzeteket és epizódokat, a gondolatokat és a költői előadás jelentősebb díszeit, a képeket és hasonlatokat; s fontos nem ritkán egy-egy kifejezés is, mely a forrásra rámutat. Így pl. Zrinyi invocatiója Tasso nyomán indul, de a «szemfordulásból» és «nem járnak az úton, kit fia rendelte», az *Aeneis* IV. 220-ra utalnak. («Oculosque ad moenia torsit regia et oblitos famae melioris amantis.»)

[1] *A Zrinyiász és viszonya Tasso-, Vergilius-, Homeros- és Istvánffyhoz.* Székesfehérvári gimn. ért. 1889—90.

[2] *Zrinyiászunk Tasso és Vergil világításában.* Figyelő 1889. 241. sk. l. 332. s k. l.

[3] Szóltam erről *Homeros* c. monográfiám 150. lapján.

A három eposz *tárgya* eléggé különböző: római honalapítás, a szentsír visszavívása, a török hatalmának megtörése. De e három különböző tárgynak igen sok érintkező pontja van. «Tasso meséje alapvonásaiban — mondja Arany — az Iliasé után van képezve... A Zrinyiász meséje, ha gépeit kivesszük, miben sem hasonlít az olaszéhoz.» Azonban a *Zrinyiász* tárgya annyiban mégis közelebb áll a Tassóéhoz, hogy keresztények és mohammedánok harcait adja elő, azzal a különbséggel, hogy Tassónál a keresztény a támadó fél, Zrinyinél a török. Van azonban valami, ami Zrinyit Vergiliushoz hozza közelebb, s ez a valami az a *nemzeti elem*, amely Tassónál nagyon is háttérbe szorul, ellenben az *Aeneis*nek és a *Zrinyiász*nak éltető lelke. A *Megszabadított Jeruzsálem* csak vallásos eposz, az *Aeneis* és a *Zrinyiász*, bár szintén vallásos, első sorban nemzeti eposzok. Az *Aeneis* a honalapításnak, Róma elkövetkező világuralmának és dicsőségének eposza, a *Zrinyiász* a nemzeti lét megmentéséé. Aeneas és a szigetvári vértanu tehát nemzeti, de egyúttal vallási hősök, míg Godofréd csak az utóbbi, «igen kegyes ember, de érzéketlen gép, a rideg erény, méltóság, ildom szimboluma.» (Arany.) Igaz, hogy Aeneas is a nagy és nemes tulajdonságok összetett *fogalmának* képviselője s nem annnyira *ember*, mint amennyire szeretnők. De ezt nem róhatjuk fel a költőnek: kénytelen volt a végzet választottjával megtagadtatni a szív jogait és az egyéni boldogságra való törekvést, hogy méltó maradhasson végzetszerű hivatása betöltésére. «Zrinyi előtt, midőn ősét rajzolta — mondja Arany — mind Aeneas, mind Godofréd lebegett», de tegyük hozzá: Zrinyit a nemzeti eszme szolgálata Aeneashoz viszi közelebb, bármennyire rá van is nyomva a kereszt hősének bélyege. A nemzeti eszme nemcsak magában Zrinyiben jut praegnans kifejezésre, hanem fiában, Györgyben is, épúgy mint Aeneas fiában, Julusban. Aeneast a jóslatok s dicsőült atyja szava, aggódó anyját, Venust, Juppiter kijelentései nyugtatják meg Rómának és az Julia gensnek jövőjére nézve, Zrinyit a vértanu áldozatát elfogadó Isten ígérete biztosítja arról, hogy:

> De az te fiad, György, támasztja nevedet,
> Felserkenti fénnyel tündöklő nevedet.

Ezt az ígéretet kiegészítik az arkangyalnak mondott szavak:

> Ez mindaddig lészen, mig bosszút nem állok,
> Harmad-negyed ízig büntetés lesz rajtok...
> — — — — — — — — — — — — — — —
> De ha hozzám térnek, megbánván bűnöket,
> Haláltól életre ismég hozom őket,
> Jaj, török, néked, haragom vesszéjének,
> Te vagy, de eltörlek, ha ezek megtérnek.

E szavakból helyesen következteti Thúry József,[1] hogy a költő Zrinyi maga kívánt lenni az a providentialis férfiu, ki életének nagy célját, a török kiűzését Isten segítségével végrehajtja. A *Zrinyiász* költőjének azt a nagy érdemét, hogy a követett mintaképek mellett eposza hősét, mint egyént és jellemet is, olyan sokoldalúlag rajzolta, tiszteletünkre és szeretetünkre méltóvá tette, méltán emeli ki Arany.

A többi *hős* során találkozunk olyanokkal, akik tassói hősök másai, de ezekben is rendesen van valami vergiliusi. Így pl. Deli Vid Argantból és Tankrédból van összetéve, de mikor a Karabúlon Szigetbe száguldását rajzolja Zrinyi, már Vergiliustól veszi a madárhoz való hasonlítást. (*Aeneis* VII: 808.) Felesége, Borbála, Clorindára és Guildippére emlékeztet, de egyszersmind Vergilius Camillájára is. Megkülönbözteti tőlük az, hogy nem született férfias amazonnak, őt a férje iránti önzetlen szeretet viszi a török táborba férje után.

«Rézmán világosan Laususnak köszöni lételét» — mondja Arany[2]; Delimán Arany szerint önálló alak, de már bemutatásakor (*Zrinyiász* I: 71–75.) a hasonló kedélyű Tankrédot juttatja eszünkbe, s vannak egyéniségében vonások Rinaldóból, Argantból és Turnusból is. (L. Aen. X: 500—5, XII: 433—450.) Delimán és Kumilla szerelme távoli visszhangja Rinaldo és Armida viszonyának; ennek szenvedélyében pedig Dido emésztő lángja tükröződik. Épen így a Kumilláéban, kinek Cupido nyila fakasztotta szerelmét olyan képekkel festi Zrinyi, mint Vergilius a IV. ének elején a Didóét. Kumilla mellett anyja, Fáti, épen olyan rábeszélő, biztató szerepet játszik, mint Dido mellett nénje, Anna, (*Zrinyiász* XII: 24—5, 35—39. és *Aen.* IV: 8, 32, 38, 54.) Tassónál a madár éneke buzdítja őket szerelemre. Zrinyi nem olyan terjengős az érzéki szerelem rajzában, mint az olasz.

Ami a jellemekkel legszorosabban összefügg, a *beszédek* is gyakran utalnak Vergiliusra. Zrinyi beszéde katonáihoz (*Zrinyiász*, IV: 15—7.) és búcsuztató beszéde a holtak fölött a szentegyház előtt (*Zr.* IV 32—4) tagadhatatlanul függ Godofrédnak Dudo fölött mondott beszédétől (*Gerus.* III: 68—70.), de két hely is mutatja, hogy Zrinyinek az *Aeneis* is eszében forgott, t. i. «Mert ez lesz náluk *utolsó ajándékunk*». V. ö. *Aen.* XI: 25: «*decorate supremis muneribus.*»

> Mi édes hazánkért elfogyott éltetek,
> Minket dicsőített ti vitéz véretek (*Zr.* IV: 32);

V. ö. *Aen.* XI: 24: «egregias animas, quae sanguine nobis hanc patriam peperere suo...»

[1] *A Zrinyiász* IK. 1894.
[2] *Zr.* III: 59. s k. s. — *Aen.* X: 435, 791.

Zrinyi beszéde a holt Farkasics fölött (*Zr.* VII: 38. s k. s.) több pontjában Tassóra emlékeztet (*Gerus.* III: 68—70), de nem kevésbbé Vergiliusra (*Aen.* XII: 150 s k. s.); fiától való búcsuja pedig (IV 36. és V: 80—4) egészen Vergiliust visszhangozza (*Aen.* XII: 435): «Disce, puer, virtutem ex me verumque laborem, Fortunam ex aliis...» E szavak: «sokat járnod s fáradnod, verítékezned», alighanem horatiusi reminiszcencia. (Hor. *Ep.* 2, 3, 413. «multa tulit fecitque puer, sudavit et alsit.») Gondolhatunk Hektorra és Astyanaxra is, (*Ilias* VI: 474), Sophokles *Aias*ára is e szavaknál:

Tanulj tülem jószágos cselekedetet,
Mástól pedig szerencsét s annak gyümölcsét.

V. ö. Sophokles, *Aias* 550—1.:

Oh légy szerencsésebb apádnál, gyermekem,
Másként hozzá hasonló — s nem leszel silány.

Erre György kéri atyját, hogy vele harcolhasson (*Zr.* V: 86—90) és atyja ismét lebeszéli (V: 91—96), épen úgy, mint ahogy Latinus tartóztatja a harctól a küzdeni vágyó Turnust. Kivált ezek a szavak:

Oh nagyszívü gyermek, teli bölcsességgel!
Mennyire bövölködöl te keménységgel,
Annyira tüzedet illik oltanom el,

ezeknek másai:

O praestans animi iuvenis, quantum ipse feroci
Virtute exsuperas, tanto me impersius aequumst
Consulere atque omnis metuentem expenderu casus.

Zrinyi szavai az elejtett Mehmet fölött:

De ne félj, meg nem halsz nagy dicséret nélkül,
Mert lá megölettél Zrini kezétül (III. 85)

Arany szerint is Aeneas szavait visszhangozzák a megölt Lausushoz:

Hoc tamen infelix miseram solabere mortem,
Aeneae magni dextra cadis. (*Aen.* X: 529)

Viszont «Mehmet rövid biztató szavai seregéhez (III: 56—7) kétségkívül Turnus beszédét (*Aen.* X. 279) hangozzák vissza» — mondja Arany. A beteg Farkasics szomorú felsóhajtása (VII: 30) Aeneas sóhaját (*Aen.* I: 100) visszhangozza.

Rusztán és Petraf beszéde (*Zr.* VIII: 30—44. és 46—55) az Aladin tanácsában békét javasló Orcanónak (*Gerus.* X: 40) és a Latinus király tanácsában békére intő Drancesnek

beszédével (*Aen.* XI: 337) vethető egybe. Itt is találkozunk szószerinti vergiliusi mondással:

> Ki világot megbirta okos erővel,
> *Nincs szüki tanácsra* ily, mint én, vezérnél (Zr. VIII: 31.)
>
> Rem nulli obscuram, *nostrae nec voris egentem*,
> Consulis, o bone rex. (*Aen.* XI: 343.)

Szolimán második tanácsában (*Zr.* XIII: 40—8) Zrinyi még hívebben követi Latinus tanácskozásának menetét (*Aen.* XI: 334 s k. s.). Drances beszéde Alinak, Turnusé Delimánnak ajkára van adva (*Zr.* XIII: 49—55. *Aen.* XI: 376 s k. s.) — Szolimán úgy beszél Delimánhoz (VIII: 90—3.), mint Latinus Turnushoz (*Aen.* XII 19—45.), s Delimán válasza megfelel Turnusénak (u. o. 48—53.)

Előfordul az is, hogy Zrinyi Tassót fordítja. Szolimán beszéde (*Zr.* I: 47—48.) Godofrédét követi (*Gerus.* IX: 12.) Arany szerint «kelleténél szorosabban», de mentséget talál rá abban, hogy Zrinyi az elcsépelt «farò fiumi di sangue» — helyett ezt mondja: «Megfestem lovamat keresztény vértóban.»

A beszédek nemcsak a jellemektől függnek, hanem a *helyzetek*től és *jelenetek*től, melyek szintén igen fontos ismertető jelei a hasonlóságnak. Zrinyi meglehetős számú helyzetet és jelenetet vett át elődeitől, de kiváló alakító erejével mindenkor szervesen bele tudta őket illeszteni műve cselekvényébe és szerkezetébe. Ezeknek a helyzeteknek egy része szinte hozzá tartozik a hagyományos epikus közvagyonhoz, mivel jóformán elmaradhatatlan mozzanatai a harcok előkészítésének, menetének és befejezésének. Zrinyinél keresztények és mohammedánok harcairól lévén szó, természetes, hogy a rajzolt helyzetek jelentős része tassói eredetűnek bizonyul. A tatár Delimán hét és fél versszakra terjedő beszédben (*Zr.* VIII: 81—88.) kéri Aladint, engedje meg, hogy hatodmagával Zrinyit és öt társát bajra hívja. Épígy Argant (*Gerus* VI: 3—8.) hat stanzán keresztül kéri a királyt, hogy általános harc helyett párbajjal engedje kivívni a döntő sikert. Érveik ugyanazok. Maga Tasso az *Aeneis*nek azt a helyét utánozta, ahol Turnus Latinusnál a harcot sürgeti (*Aen.* XII: 11—17. és 48—53.), s Latinus a heves ifjút le iparkodik beszélni (*Aen.* XII: 19—45.). Hogy Zrinyi e közös forrást szintén szem előtt tartotta, kitűnik abból, hogy szorosabban csak a jelenet első felében követi Tassót, azután Vergiliushoz pártol. — Amirassen frigyszegésének indítékára (*Zr.* XI: 76—78.) Tasso hatott, kinél Belzebub, Clorinda alakjában, ráveszi Oradint, nyilazza le Rajmondót s mentse ki Argantét a veszedelemből (*Gerus.* VII: 99—102.). A helyzet és motívuma már Homerosnál megvan Pandaros frigyszegésében (*Ilias* IV. ének); az *Aeneis*ben pedig Juturna ingerli a rutulu-

sokat a szerződés megszegésére — meg is történik Aeneas megsebesítésével (*Aen.* XII: 229. s. k. s. 319.). — Deli Vid és Demirhám többrendbeli viadalának Tassónál találjuk meg a forrását. — Olajbég megadása is tassói (*Zr.* III: 109—115.: *Gerus.* XX: 140—1.), de ugyanott Olajbégnek a kősziklához hasonlítása már vergiliusi kép (*Aen.* X: 693.), megvan az Iliasban (*Il.* XV: 618.). Mikor Demirhám bosszút fogad Hamviványért (*Zr.* VII: 4—5.), több mozzanat Tassóra emlékeztet, kinél Argant esküszik bosszút Clorindáért (*Gerus.* XII: 104.), de egyúttal Vergiliusra is, mikor Aeneas Pallas halálán kesereg s érte bosszút esküszik. (*Aen.* XI: 42—58.) — Halul és Demirhám követsége (*Zr.* VI: 1—51.) Tasso Argantéja és Aleséje követségének visszhangja, de Zrinyi azért egyrészt szabadon bánik mintájával, másrészt módját ejti, hogy Argant jellemzésébe mezentiusi vonásokat (istentagadást) vegyítsen (V. ö. *Aen.* VII: 698, X: 880.). — A foglyul esett Olajbég úgy ígér váltságot Zrinyinek (*Zr.* IV: 48.), mint Altamór Godofrédnak (*Gerus.* XX: 141—2.), de Vergiliusnál is megvan a minta Magusban (*Aen.* X: 524—9.), sőt már Homerosban is (*Il.* VI: 46.). — Szintígy Aeneasnak a vár alá érkezését (*Aen.* X. 262. s k. s.) jellemző vonásaiban Tasso is átveszi, a kereszteseknek Jeruzsálem alá érkeztét rajzolva (*Gerus.* XX: 2), Zrinyi is (*Zr.* IV: 30.).

A *csatajelenetekben* Zrinyi általában többnyire klasszikus mintaképei után indul, Arany szerint: «épen csatarajzai nyujtanak legtöbb reminiscentiát elődeire . . . azonban itt sem vak utánzással van dolgunk». Vergilius hatása tükröződik a következőkben. A siklósi csel (*Zr.* III: 50. s k. s.) Turnus lesére emlékeztet (*Aen.* XI: 522.), «bár a kivitel merőben különbözik». Deli Vid fegyveresen az Almásba ugrik (*Zr.* VI: 113.), mint Turnus a Tiberisbe (*Aen.* IX: 815.). Vergilius hatására mutatnak továbbá: a vezérek bátorító vagy korholó szavai (*Zr.* III: 56. Mehmet, *Aen.* X: 279. Turnus. *Zr.* X: 176—8. *Aen.* XII: 229.); a győztes gúnyos vagy kemény szavai haldokló ellenfeléhez (*Zr.* VI: 91., III: 100. *Aen.* XII: 360., X: 743., II: 535.), a kegyelemkérés (*Zr.* III: 95—6. és *Aen.* X: 729.), a megfutamodás (*Zr.* VI: 85. *Aen.* XII: 728—746.), a futók megállítása (*Zr.* III: 72—3. *Aen.* IX: 781—8. és X: 369—377. v. ö. *Ger.* IX: 47.), a halottra rátaposás (*Zr.* VIII. Deli Vid Hamviványra; *Aen.* X: 495. Turnus Pallasra; *Aen.* X: 736. Mezentius Orodesre.), a fal mögött harcolás szégyene (*Zr.* II: 7. *Aen.* IX: 44, IX: 598. V. ö. *Gerus.* VI: 3.), az imádságnak rögtöni meghallgatása (*Zr.* II: 78. *Aen.* IV: 220., V: 693.).

Az epopoea nagyszerűségének egyik fő eszköze, a *csodás elem* — csodás személyek és jelenetek — igen fontos az összehasonlítás szempontjából is. Természetes, hogy a csodás elemnek az a része, mely a keresztény gondolkodással összefügg, Tassóval lesz rokon, így az angyal küldetése (*Zr.* I: 7—28.) s általában

angyalok és ördögök szerepeltetése. Így a XV. énekben Zrinyi az Istent égi trónusában tassói vonásokkal festi (XV: 18—20.) s az egész égi jelenet sok megegyezést mutat a Tassóéval (IX: 55—58. és XV: 46—48. *Gerus.* IX: 63—65.). De már «Alekto működése (*Zr.* I, 28—84.) körvonalaiban az Aeneis jól ismert helyéből (*Aen.* VIII: 286—340. V. ö. *Aen.* VII: 346.) van kölcsönözve» (Arany). Már pedig épen Alekto működése indítja meg a cselekményt. Alekto Tassónál is szerepel, kétszer is, de Vergilius nyomán várható leírása elmarad; ellenben Zrinyi a fúria működését egészen Vergilius színeibe öltözteti. — Mikor Deli Vidnek álmában megjelenik a holt Radivoj árnya (*Zr.* IX. 85—95.), a költő elsősorban az Aeneasnak megjelenő Hektorra gondolt (*Aen.* II: 69. s k. s. V. ö. II: 776. s k. s., ahol Creusa árnya jelenik meg Aeneasnak), bár az *Aeneis*nek e helyeit Tasso is utánozza (*Gerus.* XIV: 5—19., ahol Hugo jelenik meg Godofrédnak). — Isten angyala elfordítja Mehmet csapását Zrinyiről (*Zr.* III: 83.), valamint Delimán lándzsáját is (*Zr.* XV: 86.), mint Juno Pandarus lándzsáját Turnusról (*Aen.* IX: 745—6.). Tassónál némileg hasonló: *Gerus.* VII: 79—80. — A csodás «átöltözések» szintén az epikus közvagyonhoz tartoznak, hiszen már Homerosnál gyakori, hogy valaki másnak, kivált istennek, az alakját ölti magára. Ilyen az is, hogy Amirassen lova széltől fogantatott; ehhez hasonlót az *Ilias* említ, s ez Ariostónál, valamint Vörösmartynál is előfordul.

A csodás elemhez tartoznak a *jóslatok* — az epikus jóslatnak azonban csak úgy van értelme, ha beválik. Kadileser madárjóslata (*Zr.* IV: 67—76.) mása annak, mikor Juturna hasonló jóslattal izgatja az italusokat (*Aen.* XII: 244—256.) — Homerostól ered, hogy az elejtett haldokló megjósolja ellenfelének a sorsát (Ilias, XXII: 355., XVI: 853.). Ilyen az *Aeneis*ben, mikor Orodes megjósolja Mezentius halálát (*Aen.* X: 739—741. Így *Zr.* III: 48—9.). Tasso elég szorosan követi Vergilius nyomát (*Gerus.* IX: 80.). Zrinyi mindkettőt szem előtt tartva mondatja Ibrahimmal Csereinek az erős, szarkasztikus szavakat (*Zr.* III: 98—100.), melyekben az *Aeneis* más helyei is visszhangzanak, így kivált *Aen.* II: 548—550. Hogy Cserei jóslata az egész eposzban nem teljesül, azt jogosan rója meg Arany.

Még jelentősebbek az *epizódok*, mint az eposz keretébe illesztett, többé-kevésbbé önálló képek, az epicusnak Homeros óta legvonzóbb ékességei. Szinte döntő bizonyíték Vergilius erős ‚auctorság'-a mellett, hogy — amint már Arany megállapítja — magából az *Aeneis* IX. énekéből négy feltűnőbb epizódot vett át Zrinyi, t. i. Nisus és Euryalusét, Lycus és Helenorét, Pandaros és Bitiasét meg Turnus bennrekedését. Ilyen terjedelemben Tassónak egy éneke sem játszik szerepet Zrinyi kompozíciójában. Bár Nisus és Euryalus esetéhez hasonló Tassónál is van (Clorinda és Argante a XII. énekben, mely

azonban csak egy darabig követi Vergiliust), Zrinyi Radivoj és Juranics epizódja nyomról-nyomra követi Vergilius előadását végig a szép epiphonémáig:

Oh áldott, oh boldog, oh erős vitézek!
Ha mit az én magyar verseim tehetnek,
Soha ti dícséretre méltó híretek
Meg nem hal, míg folynak alá sebes vizek.

Míg az nap meg nem áll, míg a magyar nemzet
Karddal oltamazza a keresztény hitet,
Élni fog nevetek... (*Zr.* IX: 77—79.)

Vergilius (*Aen.* IX: 466—449.):

Fortunati ambo! si quid mea carmina possunt,
Nulla dies umquam memori vos eximet aevo,
Dum domus Aeneae Capitoli immobile saxum
Accolet imperiumque pater Romanus habebit.

Tudjuk különben, hogy ennek az epizódnak Homeros a forrása (*Ilias* X. ének, Odysseus és Diomedes éji kalandja Dolonnal), de a lelki tartalmat Vergilius tette belé, s ebben lelkes követője Zrinyi — előadása mégis tele van magyar színezettel, érzéssel és önálló, apró motívumokkal.

Lycus és Helenor epizódját (*Aen.* IX: 530—567.), kik a leomló torony alól (v. ö. *Aen.* II: 460.) menekülve, vesztükbe rohannak, «nyomon követi» (Arany) Zrinyi (*Zr.* X: 66—73.) Szvilojevics és Klizurics esetének rajzával. — Pandarus és Bitias testvérek epizódját (Aen. IX: 672—754.), akik a kaput kinyitván, Turnust beeresztik a várba, Badankovics és Hervoics epizódja utánozza (*Zr.* X: 74—81), akik Delimánt eresztik be a várba, s kezétől mind a ketten elesnek. Így folytatólag Delimán bennrekedése megfelel Turnus bennrekedésének (*Aen.* IX: 728—818.).

Rézmán és Mehmet epizódjához (*Zr.* III: 77—85.) «a fővonások Lausus és Mezentius kalandjából (*Aen.* X: 449, 760—908.) kölcsönözvék» (Arany). Arany itt egyúttal jellemzi Zrinyi önállóságát is az eljárásban és jellemzésben. — Cserei Pálnak Ibrahim által való megölése (*Zr.* III: 92—100.), «világosan az *Aeneis* különböző helyeiből van összerakva» (Arany), nev. ezekből: *Aen.* X: 524, 738. XII: 948. A motivum különben homerosi (*Il.* VI: 46.), de Tassónál is van hasonló (*Gerus.* XX: 141—2.).

Hogy Zrinyi költői dikciója, gyakori ereje mellett, jóval elmarad mintaképeié mögött, az ismeretes. Ami azoknak első volt, neki utolsó volt. De figyelmet érdemelnek kiváltkép hasonlatai, melyekhez elég gyakran folyamodik, mint az olvasó képzeletére ható eszközökhöz. Azért is fontosak, mert a költő képzet- és képzeletvilágára nézve különösen tájékoztatók. Több

hasonlat közös mind a három költőnél, de gyakran találkozunk közvetlenül Vergiliusból kölcsönzöttekkel. Így az állatvilágból *tertium comparationis*ként mindkettejüknél szerepel az *oroszlán*, a *vadkan*, az ólálkodó *farkas*, a *tigris*, a *bika*, a *saskeselyű*, a *mérges sárkány*, a *hangya*, az illető helyeknek tudatos utánzásával kapcsolatban. A növényvilágból a kivágott *tölgy*, a kidűlő *liliomszál* (*Zr.* IX: 73. Juranicsról; *Aen.* IX: 435 Euryalusról), az égő *erdő*. Általában a természetből a *tűz*, a *vízár*, a *jégeső*, a *szél*, a *porfelhő*. Szereti Zrinyi, valamint Tasso is a *küszikláról* vett hasonlatot. (*Zr.* II: 49. III: 77, III, VI: 103. V. ö. *Aen.* XII: 684, IX: 693. *Gerus.* XVIII: 82, IX: 31.)

Jellemzők a *leírások* is, melyekhez a már említett mozgalmas csataképek is hozzátartoznak. Így Szolimán érkező hadának leírását (*Zr.* VII: 13—16.) össze lehet vetni Tassóval (*Gerus.* III: 9.), de még inkább Vergiliusszal (*Aen.* IX: 36.) Ismeretes a *hír* leírása (*Zr.* IV: 52—54., v. ö. *Aen.* IV: 173 és IX: 473.), melynek régi példáit Homeros, Hesiodos, majd Ovidius (*Met.* XII: 39.), újabb példáját a *Henriade* szolgáltatja (VIII: 480 s k. s.) De Zrinyi Famája «ezer trombitával hirdet». Csataképet több egymásnak megfelelőt idézhetnék. A csatatér leírása (*Zr.* III: 69—70.) szintén vergiliusi (*Aen.* XI: 631—5.). Zrinyi megtanulta Homerostól, hogy leírásainak mozzanatait időbeli egymásutánba sorakoztassa.

Zrinyinek sententiosus helyei is többször vergiliusi reminiszcenciák, így a jövő bizonytalanságáról, a szerencse forgandóságáról (*Zr.* IV: 1. 2. *Aen.* X: 501—2.), valamint jól ismert mondása (*Zr.* III: 90.):

> Egy reménysége van meggyőzötteknek,
> Hogy semmi győzödelmet ne reménljenek...

visszhangja Vergilius e híres sorának: «Una salus victis nullam sperare salutem». (*Aen.* II: 354.)

Exclamatiók, interrogatiók, hyperbolék és más szónokias díszek is gyakran utalnak vergiliusi helyekre, nem kevésbbé, mint tassóiakra. Annak az erős hyperbolénak említésekor, mikor Mehmet fia halálán feldühödve azt mondja Zrinyinek: «Elevenen megrágom kemény szüvedet» (*Zr.* III: 84.) Arany az *Eddá*ra hivatkozik, de még inkább hivatkozhatunk az *Iliasra*, ahol Hekabe kész volna Achillesnek, fia gyilkosának a máját nyersen megenni. (*Ilias* XXIV: 212.)

A szónoki adynatonra is több példát idézhetnénk, arra, hogy a költő képtelennek tartja magát valami nagy dolgot méltóan elmondani. (*Zr.* III: 69. és *Aen.* XII: 500.)

Zrinyi, láttuk, Tassóval egyaránt merített a közös epikus forrásból, Homerosból, s még inkább Vergiliusból, de amit átvett, azt gyakran saját tetszése és célja szerint használta fel: átalakította a vele sok tekintetben rokon érzületű Vergi-

liusnak epikai technikáját és költői eljárását. Hogy Tassóból is sokat merített, az kétségtelen. De mikor olyat vett át Tassótól, amit Tasso is Vergiliustól kapott: mivel nagyon jól ismerte az antik mintát, annak egyes vonásaival még kiegészítette a maga kölcsönzését. Pusztán Tassóból csak akkor merített, ha a keresztény felfogás vagy a Tassóban nagyobb mértékű, modernebb romantikus színezet kívánta, amire — bár kisebb mértékben — ő is törekedett. Tasso mellett, mondhatni, sehol sem feledkezett meg a közös inspiratorról, a Tassonál mélyebb kedélyű, komolyabb és méltóságosabb Vergiliusról.

Zrinyi hatása alatt írta és adta ki (1653) 13 énekből álló *Magyar Marsát* azaz *Mohácsi Veszedelmét* a huszonöt éves Br. Liszti László. Költeménye, mely inkább száraz históriás ének, mint eposz, Brodarics István váci püspök latin históriájának bő lére eresztett versekbe foglalása, alkotó erő és alkotó tehetség nélkül.[1] Vergiliust 16-szor, Ovidiust 20-szor idézi és jól ismeri őket, de sem tőlük, sem Zrinyitől nem tanult egyebet külsőségeknél.

Csengery János.

---

[1] Pintér Jenő: *Listius L. Moh. vesz.-nek forrásai.* IK. 1906: 152. s k. l. 280. s k. l.

KATONA JÓZSEF — ÉS VEIT WEBER TUGENDSPIEGELE.

(Első közlemény.)

Eddig sem volt ismeretlen, hogy a *Bánk bán* költője is érdeklődéssel olvasta a lovagkor nálunk is legnépszerűbb feltámasztójának, a Veit Weber Minnesänger nevét használó G. Ph. L. Leonhard Wächternek regényeit. Ő maga kétszer is utal rá a *Bánk bán* 1815-iki kéziratának jegyzeteiben[1]; mind a kétszer *Webers* Sagen az utalás alakja, közelebbi megjelölés nélkül. Az első jegyzés a költő és mentora *Elöversengésé*nek arra a helyére vonatkozik, hol *Justitia* megszebeléséről van szó, a másik Tiborc panaszának egy helyére. Úgy látszik, mindkét esetben a *Die Brüder des Bundes für Freyheit und Recht* c. regény egyazon részére gondol Katona. Itt az igazság és jog útjáról letért herceg előtt komédiások egy szatirikus jelenetet játszanak el: Tamás, a «hitetlen», lejön a földre, hogy meglássa, áthatja-e már csakugyan az embereket a hit; de itt a nyomorúságot szenvedők képviselői könyörögnek hozzá segítségért, s felszólítására sorra elmondja panaszát a lovag, a közbiztonság, a polgár és a jobbágy. Ez utóbbi mellett ott van a szabad paraszt is, ki még irígyli is a másik bilincseit. Közben az igazságról is megtudja Tamás, hogy azért nem szólhat maga, mert ki van vágva a nyelve; az őrjöngve átkozódó vallás is elpanaszolja, hogy a dominikánusok fosztották meg értelmétől. Végre sor kerül az állam és az udvar kincses-zsákjára, mely mindazt felfalta, amit a többitől elvehetett.[2] A *Bánk bán* első kidolgozásának *Elöversengése* sokban hasonlít a herceg uralmát jellemző játékhoz, az egy helyhez fűzött jegyzet attól kezdve jóval nagyobb darabhoz tartozik. Már az is jellemző, hogy előbb azt mondja Mentor a költőnek, aki fél lemenni a pokolba: «ha olly nagyon Tamás vagy a Hívésben . . .» Külön-külön is egybevethető részek a költő alvilági és Tamás földi szemléjében:

Bánk bán, Elöversengés.	*(Sagen d. Vorzeit,* IV. 351. l.)
Katona:	*Thomas:*
Ott egy szegény nyugodtan alvó [Asszonyt	Weckt mir die Schlafende da.
Néhány selyem ruhás urak amúgy Jól megzsebelnek.	

[1] Császár Elemér kiadásában az IK. 1913. évf. 200. és 209. lapján.
[2] *Sagen der Vorzeit.* IV. Bd. 1791. 345—55. l.

Mentor:

Annak a nevét
Justitiának olvassuk...

— — — — — — — — — — —

... Új nyavalya nembe' rég'
Álomba hogy merült; se senki fel
Nem tudta költeni ...

Katona:

Amott megént egy a' sarokba ül
Tollatfaragva; s' Pantomistaként
Csak mummog.

Mentor:

Ám a' nyelve mert kin van
Szakasztva; mint egy illy nevű — [Igasság

Bürgerstand:

Wer's könnt'! S' ist Frau Justitia.
Hat schon die Schlafsucht seit lang'n [Jahren;
Werden Schöpp'n sie schon vor'm [Erwachen bewahren.

(349. l.) *Thomas:*

... Wie hat's sich mit dem Weibelein,
Auf dessen Brust ein Spiegel blinket,
Ueber den ein Flor hinuntersinket?
Sag an, o Weib —

Kind im Heroldsmantel:

Wollst es nich bitten
Zu reden, die Zung' ist ihm aus- [geschnitten.
Es ist die Wahrheit.

Katona szintén látja a religiót mint az igazság szabadságának akadályát, a cenzúra főürügyét. Tiborc panaszában szöveg szerint is ennyire hasonló helyeket kevésbbé lehet találni, de megvan az említett szatirikus játékban is a jobbágyság nyomorának rikító színekkel való festése. Valószínűleg erre gondolt Katona, s jegyzése itt sem annyira egy mondathoz, mint inkább az egész panaszhoz tartozik. Ott van Veit Webernél a nyomorultak szerzeményétől felpüffedt zsák is, és polgár meg jobbágy panaszolja a sok utat-módot, melyen mindenét kizsarolják. Katona így látszólag drámája egyik külön is legnagyobb hatású részének mintájára mutat rá; de Veit Weber középkori nyomorúság-revue-jével csak amúgy is látott témája közös: Tiborc panaszából a nyomorultak egész kínja, az anyagi nyomorúságon túl lelki gyötrelmeik, egész életük kiált felénk s Bánk felé, hogy töprengő lelkét még jobban felkorbácsolja. Szinte olyan ez az utalás, mintha igazolás volna, mintha a történeti igazság záloga lehetne. Veit Weber egyébként többi munkájában is folyton kikel ez elnyomás ellen, a szegény nép nyomorának egyik főokául az egyháziak önzését tünteti föl, s mint Tiborc is, épen a jegyzettel megjelölt helyen, az «apáturak» jó életét a rájuk bizottak koplalásával állítja szembe.

A Veit Weberbe való érdeklődő elmerülés e bizonyítékai bátrabbá tesznek annak hitében is, hogy Katonára a középkor lovagi életének és zavaros viszonyainak felfogásában általában mélyebb és maradandóbb hatása volt Veit Weber olvasásának. A később magába szívott alapos történeti tanulmányok mögött ott maradt valami — legalább mint általános hangulat — az olvasott dilettáns-szépirodalmi munkákból is. A lovagdrámák világának a *Bánk bán*ban is megmaradt motivumai, melyeket Harmos állított össze — kelleténél na-

gyobb buzgalommal, tévesen vonván belőlük következtetést a dráma műfajára és költője művészi szándékára[1] — a megragadott tárgy köré a divatos irodalmi műfajoktól is természetszerűen determinált történelem-látásban elháríthatatlanul csoportosuló elemek, itt legnagyobbrészt nem is a sok esetben ugyancsak Veit Weber hatása alatt álló lovagdrámáknak, hanem még inkább a Veit Weber-olvasmánynak hatásából magyarázhatók. Legnagyobb tömegben vannak együtt az említett motivumok épen a *Brüder des Bundes für Freyheit und Recht* c. regényben; alig van olyan Harmos összeállításában, amelyet itt meg ne találnánk. Inkább csak a kevésbbé általánosakra mutatok rá külön: az egész regény hasonló küzdelemről szól, mint a *Bánk bán* békétlenjeié; főhősét, Falkenheimet, huga elcsábításáért való bosszúvágya is hajtja az Adelbert herceg ellen való harcba; ő is gyűlöli a sötétben ólálkodást, s a távollétében titkossá vált szövetséget újra a nyílt munka felvételére bírja; ő is azért van végül a herceg megölése ellen, mert az ország nyomorát növelné; a gyönge herceget itt is idegen kalandor támogatása bátorítja minden bűnre; a szövetség egy nyolcvan éves tagja, ki előbb követük is volt a hercegnél, rémülten riadt fel a «Fürstenmord» szóra, mint az öreg Mikhál a békétlenek kiáltásaira, s Falkenheim végső szavaira hálálkodva («Das war ein herziges gute Nacht, Bruder») tér ismét nyugovóra. (382. l.)

A *Sagen der Vorzeit* és a *Bánk bán* szövegszerű egyezései közül egyre különösen érdemes még rámutatni. Ez egészen más tekintetben jellemző, arra, mikép irányult olvasmányaiban figyelme egy-egy a lélekrajz szempontjából fontos helyre még akkor is, ha semmi sem emelte azt ki külön. Bánkban a királyné megölésének gondolata hirtelen ébred, maga is megijed tőle: Veit Webernél a *Die Teufelsbeschwörung* Francescójának agyában ébred így az a gondolat, hogy meggyilkolja az öreg bűvészmester unokaöccsét, kinek életében, az öreg csábító igéretei hatása alatt tett esküje szerint, nem is gondolhat a maga boldogságára. Bár a hirtelen felvillanó ötlet egyszerre kész elhatározássá érik, még soká küzd magával ő is, míg végre újabb motivumok terve végrehajtására bírják. Az említett, szöveg szerint is egyező szavak a következők:

Sagen der Vorzeit, IV. 72. l.

Welcher Gedanke wird, im Augenblick seiner Empfängniß, mir zum Vorsatz! . . . Wachs' auf zur That, Vorsatz; mit dir wächst mein Glück.

Ha!
Melly gondolat lesz agyvelőmben első
zsengéjekor már Meghatározás?——
Épülj — fel! izmosodj meg.
[gondolat! —
veled épül ismét csak fel, örök
[Lenyugtom'
felett, megéledő Becsületem!

[1] *K. J. Bánk bánja.* IK. 1910. 257—92. l.

E lélekállapot mindkét eleme, az első föleszmélés a szörnyű gondolatra s a bátorítás, egyformán annyira egyező a kifejezésben is, hogy magyarázatra szorulna, ha nem tudnók is, hogy Katonának kedves írója volt Veit Weber. Nem is képzelhető másképp, mint hogy Katonát az elbeszélésben, melynek tartalmi mozzanataihoz semmi hasonló nem található nála, megkapta a tett előtti lelki küzködés rajza, s annyira megragadt benne az elhatározó belső fordulat tömör kifejezése is, hogy Bánk vívódásában a tragikus elégtétel-szerzés gondolatának első megvillanását szavakban is csaknem azonos módon fejezi ki.

*

Katona, ki még remekműve alkotásában is hasznát tudta venni annak, ami Veit Weber olvasása közben megfogta, huszonegy esztendős korában *Monostori Veronka* c. *nemzeti vitézi szomorújáték*a cselekvényét, alakjainak, sőt szövegének is jelentékeny részét a divatos elbeszélő egyik regényéből vette.

E dráma időrendben valószínűleg az első Katona fordításként meg nem jelölt drámái közül. 1812-ben készült; ebben az évben a ránk maradtak közül csak a *Luca széke* került színre, az is karácsonykor, s már alkalmi volta is valószínűvé teszi, hogy csak az év végén írta. A bizonytalan hitelességű adatokból ismert drámák közt is aligha volt egy is korábbi. Gyulai a *Farsangi utazást* említi Katona első eredeti darabja gyanánt, de Csányi, kitől ez az adat származik, maga is csak annyit mond,[1] hogy *1812 vagy 13 táján* adták Kecskeméten; ez tehát nem bizonyít korábbi volta mellett, más adat meg még 1813-ból sincs színészek kecskeméti látogatásáról, csak 1815—16-ból. Úgy látszik tehát, hogy Katona a *Monostori Veronká*ban próbált először új drámát alkotni. Addig a sok műsordarabra szoruló színészek az ő munkájuk iránt lelkesen érdeklődő egyetemi hallgatónak úgyszólván csak nyelvkészségét használták ki, mint már más esetekben is. Itt az első írói megmozdulás, az első ifjúi merés, ha azon a nyomon is, melyen az ‚eredeti' műsor addigi szállítói jártak.

Már Abafi, e dráma első ismertetője, sejtette, hogy Katona német lovagregényből merítette a tárgyat s abból alkotott «némi shakespearei befolyással, a drámai egységre törekvés» kezdetleges fokán.[2] Gyulai is, bár nála a mese képtelenségének kiemelése áll itt a középpontban, keresi az ifjú költő ízlésének s tanulmányának és a *Bánk bán* alkotója tehetségének jeleit.[3] De Heinrich Gusztávnak Katona vala-

[1] Társalkodó. 1840. 171. l.
[2] Ország-Világ. 1880. 415. l.
[3] Budapesti Szemle. 1882. 32. k. Utoljára: *Katona József* és *Bánk bánja*, 2. kiad. 1907. 59—64. l.

mennyi eredeti gyanánt emlegetett darabjáról mondott kétkedő véleménye óta, noha senki sem próbált a lehetséges eredetinek vagy forrásnak utánajárni, rendszerint pusztán magyarosításnak, kész dráma adaptatiójának tekintik a *Monostori Veronkát*. Bayer próbálta először bizonyítani, hogy «a mese színszerű megalkotása, az ügyességet eláruló oeconomia annak felosztásában — gyakorlott kézre vallanak», s így «Katona a legnagyobb valószínűség szerint csupán magyarosította a meglevő tárgyat . . . különben az egyetlen drámaírónak kellene lenni(e), mint akinél az első kisérlet is ép azt a drámaírói tulajdonságot helyezi a legjobb világításba, melyet rendesen csak a gyakorlat hoz meg idővel: a technikai jártasságot és önmérsékletet.»[1] Már pedig az alábbiakból kiderül, hogy noha Katona a puszta tárgynál sokkal többet használt fel könnyen megtalálható forrásából, feldolgozásában épen a drámává formálást, tehát *a színszerü megalkotást* és az *ügyességet eláruló oeconomiát* is maga adta hozzá.

Katona a *Monostori Veronká*ban Veit Weber *Tugendspiegel* c. regénye második felének (*Sagen der Vorzeit* III. Band. 1792. 307—640. l.) meséjét öntötte, magyar földre hozván, drámai formába. A regény Adolf von Dachsburg lovag[2] és Floribelle dán királyleány kalandos története.

A lovag atyja halála után Leutholdtól, a család hü öreg emberétől kísérve elmegy világot látni. Dániában megví egy felségárulással vádolt öreg vitéz helyett a király kegyencével, legyőzi, s mivel ez halála előtt maga megvallja gaztetteit, a nép megváltóként üdvözli az idegen vitézt; a lovag a királynak védelmére kel s a nép hűségét is visszaszerzi számára. A király leánya, a gyönyörü Floribelle, első látásra megszereti Adolfot, s ez is őt. Megkezdődő boldog házaséletüket egy francia vitéznek az udvarba érkezése zavarja meg; az ifjú királynő szépségét látván, rajongva kiált fel: «nur Genovefa, Frankreichs Königinn, ist schöner!» A szerelmes férj, mindenáron be akarva bizonyítani ez ítélet helytelenségét, Párizsba utazik, csak Leutholdot és egy Golo nevü olasz festőt viszi magával, ennek kellene Genovefát lefesteni, hogy a kép bizonyítsa mindenütt Floribelle elsőségét. Mindjárt megérkezésekor magára vonja harci játékban való ügyességével a figyelmet, s a királyné egyszerre megkívánja ifjúi szépségét. Kiszámított kacérságával és buja szépségével elkápráztatja a lovagot, s ez megvallja neki útja célját. A királyné felszólítja, hogy ő maga fesse le hálószobájában, mikor öreg férje a többi vitézekkel vadászaton van. Egy udvarhölgynek, a játékban Adolftól legyőzött lovag kedvesének árulása folytán a pásztorórát meg-

[1] *A magyar drámairodalom története*. 1897. I. 244. l.

[2] A *Borzasztó torony* főhösének Dittmár Adolf a neve, s a dráma elején az öreg Prokop Dagzbergből tér haza; a *Tugendspiegel*ben Adolf helyettese ősi várában Dittmar lovag. Meglehet, hogy e neveket Katona szintén Veit Webertől vette, de az is, hogy ott találta, ahol e másik lovagdrámája szövevényes témáját; több német iró is átvette Veit Weber höseinek nevét.

zavarja az udvar megjelenése, s a király a házasságtöröket rettenetes börtönbe zárja, hogy ott várják meg halálos ítéletüket. A Leutholdtól értesített Floribelle megbocsát urának s veszéllyel nem törődve utána megy. Megvesztegeti a börtön őrét, ruhát cserél férjével, s így az közvetlen az ítélet előtt való napon kiszökik Leutholdhoz és Golóhoz, a torony foglya pedig felfedezi bírái előtt, hogy nő s ezzel Genovéfát is megmenti.

A regénynek ez az első fele egy mesterdalnok a XVI. sz. legelejétől kezdve sokszor megjelent széphistóriájának (Ein schön lied von eynem Ritter ausz Steyermarck, genant *Trimunitas, und* von eins Königs tochter ausz Denmarck, genant *Floredebel)* feldolgozása[1] csak az — ez esetben nem ok nélkül — hűtlenséggel vádolt úrnő és Golo nevét vette Veit Weber Genovefa történetéből. De az ének naiv megoldásával nem elégedett meg. A hűtlen férjre nála még nagy megpróbáltatások és szenvedések várnak, míg ismét egyesülhet angyali türelmű hitvesével. A bűnhődő lovag szenvedéséből folyó újabb kalandot tette Katona tárgyává.

Adolf Golóval indult el ősi vára felé, hogy ott várja meg nejét és Leutholdot. Útközben a börtönben töltött napok szörnyüségeitől annyira beteg lesz, hogy alig érnek Németországba, félholtan lefordul lováról s zuhanásában súlyosan meg is sérül. A közelben levő vár épen arra vadászó urának, Wolf von Wolfsangernak huga, Wülfhilde, keni meg és kötözi be a lovag sebeit, aztán Golóval beviszi a várba. Ott az ápoló várkisasszony belészeret betegébe.

Ugyanez történik Alpár várában, hova a szilaj Katalin, a vad Farkas huga vitte be Szellőrinczi Lóránt leventát, Monostori Veronkának házasságtörés miatt bujdosó férjét. A *Tugendspiegel* első felének meseszerű bonyodalmából csak annyi maradt meg a dráma előzménye gyanánt, hogy Lóránt, bár nagyon szerette ifjú nejét, megbotlott annak egy asszonybarátnéjával, s aztán lelkifurdalása kikergette a világba. Mikor egyetlen kísérőjével, Kopár Tamással, már hazafelé közeledett, hogy atyja sírján kisírja magát, útonállók támadták meg. Katalin mentette meg sebesülten. A drámának s a regény második felének meséje nagyjából azonos módon foglalható össze:

A várbeli kisasszonynak vendége ápolása közben ébredező szerelmét az ifjú leventa kísérője szítja, hogy a maga céljára használhassa ki. Végre elhiteti, hogy gazdája az éji sötétben szeretné felkeresni a kisasszonyt, mert csak akkor mer szemérmes szerelmes létére beszélni. A megbeszélt időben aztán ő jelenik meg a csalást észre nem vevő hölgynél, házasságot ígér neki s ura ellopott gyűrűjét is nála hagyja. Másnap a várúrral elhiteti, hogy gazdája elcsábította a hugát s azért akar épen már tovább állni, hogy a felelősség alól mentesüljön. Bizonyítékul cselt eszel ki, hogy gaz-

[1] V. ö. Pantenius: *Das Mittelalter in Leonhard Wächters (Veit Webers) Romanen.* Probefahrten, 4. Bd. 1904. 44. l. — Goedeke—Tittmann: *Liederbuch aus dem XVI. Jahrhundert.* 340. s. kk. ll.

dája a következő éjtszaka csakugyan ott legyen a kisasszony hálószobájában. Mögéje kerülvén, elváltoztatott hangon akkorra tervezett rablótámadásról beszél. A lovag örül, hogy megmentője iránt leróhatja háláját, s a mondott időben besompolyog annak lakosztályába; az karjába szalad. Hiába akarja magát kivonni, beállít a várúr s kényszeríteni akarja, hogy vegye feleségül húgát. Addig is szigorúan őrizteti. Reggel a legközelebbi kolostor gvardiánját küldik be hozzá, hogy a lelkére beszéljen, de ez a lovagot gyónása után maga biztatja, hogy bízza ügyét istenítéletre, álljon ki a várúrral, s megtagadja az esketést. A párviadalban a lovag kardja eltörik, s erre a jelenlevő püspök véleménye alapján megtörténik az esküvő. A kényszerített férj csak gyűlöletet érez és mutat új felesége iránt; ezért ez a várban szolgáló apródot, ki szerelmes belé, gyilkos merényletre bírja. Közben a megcsalt hű feleséget férje után való útjában elrabolja a várúr egy barátja; ennek várában véletlenül megtudja a gyilkos tervet és megakadályoztatja. A két fél közt kitörő harcnak a derék szerzetes közbelépése vet véget, mikor a lovag már megszabadította nejét. A kavarodást okozó titokzatos éjtszakára is világot derít az elfogott intrikus vallomása.

A mesének e magvánál sokkal többet használt föl Katona. Ahol lehet, a dialogusban is Veit Weber előadására támaszkodik. Különös kettősség érezhető e dráma magalkotása módjában. A Veit Webertől is követett regényíró modorban az elbeszélést hosszú levelek, naplójegyzetek és dialogusok szakgatják meg, s e dialogusok drámai jelenetek formájában vannak nyomtatva is. Ezek közül Katona többet egész terjedelmében lefordít, alig néhány szónyi változtatással.

Igy fordítás mindjárt az I. felvonás 2. és 3. jelenése (Tamás elhiteti Katalinnal, hogy Lóránt éjtszaka szeretne vele találkozni; — Katalin elkergeti lármázva ivótársat kereső bátyját a betegszoba közeléből) a regény id. kiadásának 354—64. és 312—14. lapjáról; a II. felvonás 2. és 4. jelenete (Lóránt a vadászaton elbeszéli Farkasnak, hogy haza készül; — Tamás megrágalmazza gazdáját s felajánlja a bizonyítást a következő éjszakára) a 369—77. lapról; a III. felvonás 2. jelenete (a gvardián leventa-kötelességére figyelmezteti Lórántot, de ennek vallomása meggyőzi Katalinnal szemben való ártatlanságáról s most már kitartásra bátorítja) a 390—99. lapokról (Abt. Adolf), és a IV. felvonás 16. jelenete (a gvardián leleplezi Hantfalvi Benjámin, Alpári szolgálatában levő nemes ifjút, ki Katalintól elcsábítva mérgezett karddal akarta megölni Lórántot; Lóránt önvédelemből megöli az őt becstelenségtől félve vívásra kényszerítő ifjút) a 462—5. lapokról. (Adolf. Werner nemes apród. Volker, az apát és Leuthold barátja)

Azt kell hinnünk, hogy épen ezek az eléggé színszerűen is látott jelenetek vonták magukra Katona figyelmét, s e készen kapott jelenetek köré akarta formálni a többit a divatos lovagdrámákkal azonos motivumokban bővelkedő elbeszélésből. Az egésznek felépítésén annyira érezhető a színészek játékának támogatására való számítás — figyelmüket egyre-másra külön jegyzésekkel is felhívta a költő — hogy nem lehet benne kétség: Katona a színpad napi szükségletére gondolt

itt is, és eleinte alig volt vele más célja, mint a fordításokkal.[1] De a színre tárgyánál és formájánál fogva szinte magától kínálkozó német mű mégsem volt kész dráma, drámává kellett formálni. És munka közben K. nem tudott a jelenetekbe öntésnél maradni: nemcsak a technikai szükség szólt bele irányítóan munkájába, hanem sok esetben mélyebben a drámai érzék is. Jegyzeteiből gyanítható, hogy befejezése után, az alkotó lélek kielégülésének izgalmában, maga gondolt a *Monostori Veronka* kiadására is.

Pedig a fordító munka is sokkal többre terjed, mint az említett hat jelenetre. Az elbeszélés sok részletét csaknem változtatás nélkül jeleníti meg, a bennük idézett dialogus-foszlányokat is felhasználva; a szereplők elmélkedéseiből és kitöréseiből sokat változatlanul ad ajkukra, a regényírónak őket jellemző szavait önmagukról, vagy egymásról mondott nyilatkozataik gyanánt, szintén többször beolvasztja, s ahol fordítani kezdett, néha még azt is elfelejti megváltoztatni, ami az ő tervébe már kevésbbé illik bele.

Tamás ugyanazzal a csellel bírja rá urát a Katalin szobájában való megjelenésre (II. fel. 6. jel.), mint Golo (377. l.): egyformán suttognak mögötte megmentőjének éjtszakára tervezett elrablásáról, mintha bűntársukkal beszélnék meg. Lóránt és Katalin éjtszakai találkozását és Farkas tombolását

[1] Színre, úgy látszik, még sem került (utóbb is csak Kecskemétről 1826-ból ismeretes egy adat, l. *Katona emlékkönyv*, 1926. 105. l.), de gyanítható, miért: a cenzúrára való tekintetből. Katona Farkas alakjának megformálására fordított legtöbb gondot, s annak egész ereje és nyersen őszinte vadsága semmivé lett volna a cenzor elkerülhetetlen törlései folytán. A színi cenzúra szabályzata u. i. minden átkozódást és káromkodást szigorúan tiltott; a *Jeruzsálem pusztulása* kéziratában is mind kitörölte a cenzor. Ugyancsak tilos volt egyházi személyek szerepeltetése és egyházi ruha viselete bármily vonatkozásban és célzattal, s e pontnak legkérlelhetetlenebb alkalmazására több adat van. Már pedig a *Monostori Veronkában* igen fontos szerepe van a derék gvardiánnak, Tamás pedig ármányát püspöki ruha felvételével támogatja. De az egész drámai bonyodalmat okozó félreértés is oly kényes természetű, hogy méltán fennakadt volna rajta a cenzor. Farkas utolsó szörnyű átkozódásai mögé a kiadásra előkészített kéziratban az olvasóhoz forduló, de nyilván a cenzornak is szánt jegyzés fűződik: «Jusson eszedbe, kedves olvasó, hogy ő mindezeket a méreg munkálódásakor mondja, melynek iszonyatos szaggatásai miatt még istenről is képes a szegény beteg elfelejtkezni — szánakozz». Ha tehát műsorra tűzték volna is a *Monostori Veronkát*, a cenzúra akkor sem engedélyezhette volna. Épen akkoriban, amikor e dráma készen volt, s mikor Katona legszorosabb kapcsolatban volt a színészekkel, akkor irányult ezek felé ismét erősebben a hatóság figyelme. Balognak 1812 júliusában készült *Czerny Györgye*, melyben egyébként Katona is játszott a súgópéldány tanusága szerint, hívta fel a figyelmet erősebben a magyar játékrendre. Ebből az alkalomból figyelmeztette a helytartótanács a cenzor aug. 15-iki véleménye alapján okt. 6-án Pest városának tanácsa útján a magyar színtársulatot, hogy rá is kötelezők az általános szabályok s így mindazokat az új darabokat, akár eredetiek, akár fordítások, amelyekre vonatkozó cenzori végzést még nem tudnak felmutatni, be kell terjeszteni a könyvvizsgáló hivatalhoz. (Helyt. 25038/1812. sz. az Orsz. ltárban.)

(II : 16—18.) szintén meglehetősen a regényhez ragaszkodva jeleníti meg. Ott a 380. lapon kezdődik annak elbeszélése, mint botorkált Wolf ittasan Wülfhilde szobájába: «Kurz vor ihm war Adolf, da er die Thür offen fand, hineingeschlichen, und noch in der Thür fühlte der sich von Wülfhildens Armen umschlungen, die ihm mit einigen Küssen . . . wilkommen sagte, . . . als Wolf in einer Hand eine Windfackel, in der andern einen vollen Humpen tragend, die Thür aufriss, ein: Ey, so soll euch doch der Teufel ein Gott gesegn' es sagen, ihr liederliches. Gesindel! herausbrüllte, den Humpen niedersetzte, und sein Schwerdt zuckte.» Teljesen így fogadja Katalin is Lórántot, ugyanígy ront be Farkas, még első kifakadása is ugyanaz. Amit a következő vitában Veit Weber szereplői ajkára ad, mind lefordítja Katona; Katalin panaszkodását, Farkas további tombolását, Lóránt őrizetbelyezését is az elbeszélés szerint mutatja be. A harmadik felvonás elején nemcsak Lóránt és a gvardián jelenete, hanem az azt megelőző és követő rövid jelenetek is (III : 1. Katalin bevezeti és minden ékesszólása összeszedésére kéri a gvárdiánt, III : 3.; a gvardián kijelenti Katalinnak, hogy ártatlannak tartja Lórántot) egyeznek a regény megfelelő részleteivel (390—399. l.); Katalin ajkára is azt adja K. a gvardián kijelentése után, amit Wülfhilde a regényben gondol. Jórészt fordítás Tóthnak, Lóránt nevelőapjának és az öreg Monostorinak találkozása is. (III : 12.) A regényben Leuthold, ki egyben nevelőapja Adolfnak és kísérője nejének, Volkerral kerül össze, kit szintén rég nem látott; ez a vidéken varázsló hírében áll, mindenüvé szabad bejárása van, s így Adolf és az elrabolt Floribelle sorsáról egyaránt tud, de épúgy, mint Tóth, csak most tudja meg barátjától, hogy a lovag már előbb nős volt. Tóth kifakadása neveltje ellen s Veronka magasztalása Leuthold szavainak fordítása:

449—50. l. *Leuthold:* Hat er noch ein Weib genommen, ich dreh' ihm den Hals um!

Volker: . . . es weiss der ganze Gau.

Leuthold: Nun dann weiss es Gott noch besser und wird der dem Buben einst die Hölle zehnfach heisser, denn andern armen Sündern machen lassen, der einem solchen Weibe zweymal untreu werden konnte. Und welch einem Weibe? Keins der gewöhnlichen, die wie die Mücken nach dem Lichte der Schmeicheleyen fliegen, und einen Mann nehmen, um einen Bettgenossen zu haben... Volker, einem Weibe, das des ganzen Geschlechts Laster versühnt; und wenn tausend Menschen über der Weiber Sünd' und Schwachheiten schreyen, da darff man ihnen nur

Tóth: Barátom, ha igaz, hogy ő Katalin csábítója — a nyakát tekerem ki a kölyöknek.

Monostori: . . . Hidd el, mert a dolgot egész Tokaj tudja.

Tóth: Úgy tehát az Isten még jobban tudja, és azon kölyök számára tízszer jobban befűteti a poklot, aki egy olyan teremtéshez kétszer lehetett hitszegő! Hiszen ismerem jól őtet, öreg pajtás: ő nem azon aszszonyok számából való, kik mint a szúnyogok, a hízelkedés világához repülnek, és csak azért vesznek maguknak férjet, csupán — hogy férjök legyen. István, egy olyan teremtéshez hitetlennek lenni, aki az egész nemének gyarlóságát jóvá teszi virtusaival és ha ezernyi szájak kiabálnak az asszonyi gyengeségek ellen, akkor csak Veronkát kell elejökbe

Floribellen vorstellen, und verstummen werden die Schreyer und sich Weiber nehmen, weil diese doch wenigstens Floribellens Geschlechts sind.

állítani, és az egész kiabáló sereg megnémul és feleséget vesz magának — csak azért, mivel Veronkával egy nemből valók.

Leuthold Floribelle elvesztéséért is átkozza magát, Tóth ismét neveltjéért szégyenkezik, s Monostori panaszolja leánya elvesztését, majd késznek nyilatkozik az ördögökre bízni magát, ha a szentek nem segítik, de lelke átengedésétől mégis visszariad. Mindezt Leuthold mondja a regényben; ott külön értelme még az, hogy Volkert tekinti félig maga is ördöngősnek; annak kedélyes közbeszólása (Nun; du stockst?) a bánkódó Tóth ajkán (No megakadsz?) nincs is annyira helyén, Katona mégis lefordítja. Volker a nála folyó beszélgetés után aludni küldi barátját, s az nyugodtan bízza rá magát. «Wenn das die Fürsten und Herrn uns nachmachen könnten, dann wär die Erde ein Freudenthal» — mondja. Monostori a Veronka megszabadítását ígérő Tóthnak fáradsága sikere esetére mondja: «akkor olyan szeretettel fogom kezedet megszorítani, hogy ha engemet abban a föld fejedelmei követhetnének, akkor a világ nem egyéb volna paradicsomnál.» Ez a jelenet épen a bajvívás ideje alatt történik, s az annak befejezése után hazatóduló kíváncsiak odaérkezése vet neki véget. A párviadal is csaknem teljesen egyformán történik a regényben és a drámában, s Veit Weber is, Katona is egy szemtanu ajkára adja elbeszélését — jórészt ugyanazokkal a szavakkal: a regényben a szerelmes Werner beszéli el Wülfhildenek, szavait tehát reménytelen szerelme is színezi, hallgatója közbeszólásaiban pedig sóvárgó várakozás jut kifejezésre. Ezek a drámában, ahol az egyik paraszt beszéli el Tóthnak és Monostorinak, elmaradnak, egyebekben az elbeszélés a közbeszólásokkal együtt fordítás. Csak a püspök szereplésében van valami különbség: a regényben itt is az író antikatolikus tendenciája nyilatkozik meg, Katonánál ál-püspök tudatos ámításáról van szó.

A kikényszerített esküvő után a regényben az apátot maga Adolf keresi fel vígaszért a kolostorban, s akkor tör ki belőle egész keserűsége (409—18. l.): Lóránthoz a gvardián jön vígasztalni (IV: 2.), miután az ál-püspök parancsára megeskette Katalinnal (a regényben a püspök maga végezte az esketést). De a szemrehányáson kívül, mellyel Lóránt fogadja, csaknem az egész beszélgetés fordítás. Wolf az apátot hadjárattal fenyegette meg, ha a hozzá engedett Adolf elmenekülne. Katona változatlanul lefordította Adolf segítségkérését s annak megtagadását is, noha mindennek s a megokolásnak (Vagy azt akarod, hogy miattad egész klastromomat áldozzam fel ama vad ifjonc dühösségének stb.) a tőle elgondolt helyzetben sokkal kevésbbé van értelme. A végső kétségbeesésben

Adolf és Lóránt egyaránt öngyilkosságra gondol («noch ein Tröster ist mir übrig» — «Vagyon még egy vigasztaló hátra»), de a regényben az apát kiküldi Adolfot a kertbe, s az ott oltogató baráttal való beszélgetés adja vissza neki az Istenben való hitet: Katona már itt összehozza hősét a szomszéd szobában tartózkodó Veronkával. A bámuló gvardián önmagát vádoló áhítatos szavai (Ostoba öreg, kit egy ifjúnak szerencsétlensége annyira megtántorított, hogy Istened ellen akartál zúgolodni . . .) majd a Veronka ájulásán ismét kétségbeeső Lóránthoz szóló vigasztalása is (Fiam, fiam! szedd rendbe magadat. Szerencsétlenséged engem is őrültté tesz — . . . nekem is rendbe kell szednem magamat, mint te neked), azoknak a szavaknak fordítása, melyeket az apát mond, mielőtt Adolfot a kertbe küldi: «Unmännlicher Greis, den das Klagegeschrei eines Jünglings verführte wider Gott zu murren. Adolf! Adolf! höre mich, mein Sohn, fasse Dich! Dein Unglück macht auch mich wahnsinnig . . .; ich muss mich sammeln wie du.» Ugyancsak a regény előadása nyomán jeleníti meg Katona (IV : 6.) a szerelmes apródnak a szeretni nem akaró férj megölésére való felbujtását is. Ott Werner fecsegi ki a tervet ivás közben egy pajtásának Geyersbühelben, s így tudja meg Floribelle, kit rablója, Schenk ott tart fogva. Már Katalin dühöngő panasza, mielőtt az apródot hivatja, részben fordítás a regénynek Wülfhilde lelkiállapotáról adott jellemzéséből. (454. l. «Der Ritter solle ihr versagen dürfen, wass sie begehren könne, das ihr vorenthalten, was ihr gehöre? Sie solle, als Eheweib, wie eine Jungfrau leben?» . . . Die Gedanken tödteten den Liebeskeim in ihrem Herzen . . . nun wollte Adolf nicht für sie Mann seyn, da er doch ihr Eheherr war? Konnt' er seiner Pflicht entsagen, warum nicht auch sie?) Wülfhilde és Katalin kérdése az apródnak tett csábító ígéret után azonos, («Ob er alles wagen könne, zu ihrem Besitze zu gelangen?» — «Kész volnál-e bírásomért mindent véghez vinni?») s az az apród fogadkozását követő felszólítás is. («Er solle seinen Dolch in Gift tauchen und meuchlings damit den Dachsburger verwunden» — «mártsd kardodat méregbe és sebesítsd meg vele Szellőrinczit!») Veronka az oldalszobából ugyanazokkal a szavakkal támolyog ki, melyekben Floribelle ijedsége kitör, csak ennek számára még férje új házassága is újság.

Floribelle-t a mindent tudó s mindenüvé bejutó Volker néhány szava nyugtatja meg. Megjelenése hatását így írja le a regény (458. l.): «Eines Engels Erscheinung däuchte Floribellen die Erscheinung des Alten, eines Bothen Gottes, vom Himmel gesandt, sie zu trösten, denn Ruhe und Trost schallten ihr aus seiner sanften Stimme entgegen. Bin ich nicht das glücklichste Weib! rief sie aus — Zum zweytenmal hab' ich meinen Gatten aus der Todesschlinge gerissen. Und vor dem Bilde des gekreuzigten auf

dem Tabernakel ihres Gemachs sank sie nieder und wusch dessen Füsse mit Zähren des innigsten Danks.» Veronka ugyanezt éli át: «Ez egy angyalnak a megjelenése volt» — mondja, miután a gvardián megnyugtatta — «egy követe az egek istenének, aki engem megvígasztalt. Nem vagyok-e én a legszerencsésebb asszony a világon? A férjemet a halál torkából ragadtam ki — az alattomos gyilkosok tőrétől szabadítottam meg. Bemegyek szobámba, letérdepelek a felfeszítettnek képe előtt, és örömkönnyek közt imádom szent elrendelését.» A IV. felvonás végén nem csupán a merénylet meghiúsításának jelenete fordítás, hanem jórészt az arra készülő gvardiánnak Tóth-tal és Monostorival való beszélgetése is Lóránt bűnös vagy ártatlan voltáról, az útja célját el nem áruló gvardián örömkönnyeiről és az apródra kimondandó halálos ítélet miatt való reszketéséről; a regény Volkerének szerepét (459—60. l.) juttatta Katona a gvardiánnak.

Orgoványi ugyanazzal a hazugsággal bírja rá Veronkát, hogy kiszökjék vele Farkas várából, miután Farkasnak megfogadta, hogy a férj visszatértéig ott hagyja, mint Schenk Floribelle-t vára ostromlása idején: mindkettő azt hazudja foglyának, hogy csak tévedésből hozta a várba s most férjének, ill. apjának akarja visszaadni. Schenk előbb adósság fejében Wolfnak engedte át zsákmányát s ennek halála után mondja, hogy eddig miatta kellett színlelnie, miatta nem vallhatta be tévedését. Katonánál a készen átvett csel itt ismét valószínűtlenebb: Farkas nemcsak rokonszenvesebb, hanem könnyebben hajlítható is Orgoványinál; azonkívül Veronka úgyis visszavárja férjét, akiről tudja, hogy épen elrablójával ment érte megküzdeni. Floribelle azért is engedelmeskedik, mert Schenk azt mondja, hogy csak így kerülhető el a nagy vérontás; Katonánál ez a motivum is hiányzik: Lóránt nem feleségéért ostromolja a várat, hanem bosszúból az ellene megkísérelt merényletért. A harcnak, melyet Adolf és Lóránt is nevelőapja útján üzen meg, egyaránt a derék szerzetes megjelenése és békítő beszéde vet véget. A gvardián beszédének is nagy része fordítás. Katona jobban kiszínezi az elején az ismételt felszólítást, erősebben kiemeli a harcolók szomszédi viszonyát. Az elesettekre való hivatkozás annyiban más, hogy Katona gvardiánja csak a dráma szereplőiről szól, Farkas és Galgóci két elesett ivótársáról és Lóránt nevelőapjáról, míg a regényben említettek közül egy sem áll oly közel a főhősökhöz, mindnek itt fordul csak elő a neve; a regény apátja inkább általános emberi részvéttel akar hatni. Csak Orgoványiról mondja a gvardián ugyanazt, amit az apát Dankwart von Geyershübelről 581. l. «Da ruht D. aus G. in den Armen des Knöchlers, er lebte mit seinem Vater in Unfrieden, starb von ihm verflucht; wer heilt die Wunde, so die Nachricht in des Vaters Herz bohren wird, der Sohn sey fluchbelastet gestorben?» — «Itt a falak alatt hever O. B. a halálnak ölében, ő egyenetlenségben élt az atyjával és attól megátkoztatott. Ki gyógyítja meg azon sebet, melyet az a hír fog az atyja szívén ejteni, hogy a fia atyai átokkal terhelve szállott a sírba?» A beszéd második fele, hol a személyes vonatkozások eltűnnek, már csaknem szóról-szóra való fordítás. A gvardiánnak az egész drámát az engesztelődés szellemében lezáró fohászai Farkas lelkéért szintén az: a regényben e szavakat még a harc előtt mondja az apát, mikor Volker hírül hozza Wolf halála hírét. Az utolsó

jelenetnek az a része is egyezik a regény egyik végső mozzanatával, amelyben Tamás megvallja árnánykodását. Golo Wolf és Adolf rászedése után visszaszökött Dániába, ott tanácsadója lett az egykor Adolftól legyőzött kegyenc öccsének, ki most felhasználva a fiatalok eltűnése miatt támadt kavarodást, letaszította az öreg királyt a trónról. Adolf, ki neje kiszabadítása, Wolf és Schenk halála után apósa segítségére sietett, a teljes győzelem után ítéletet akar tartani Golón, kit egész Dánia főbűnösként vádol. Utolsónak Wülfhilde áll elő, ki addig Adolfot ismeretlen vitézként kísérte, alkalmat keresvén, hogy bosszut álljon rajta. Az ő kérdésére tisztázódik az egész cselszövény, s ő szúrja le megrontóját. E vallatást fordítja le Katona, de drámaibb módon széttördeli a kérdéseket s Tamás vallomásába részletes magyarázatot iktat:

632—3. l. *Wülfhilde:* Wer sagte, der Dachsburger liebe mich, er wolle in mein Schlafgemach kommen?

Adolf: Golo, auch das noch? Verfluchter, du hättest mich zum Selbstmörder machen können!

Golo: Ich hab's gethan. Und der in euren Armen die Nacht durchschwelgte, W., war ich.

Wülfhilde: Schwelg nun in den Armen des Teufels!...

«Ich dank dir, sprach *Golo* und taumelte zu Boden — das hoffte ich. Du hast mich von einer langen Marter erlöset. Dank dir für den Stoss und jene Nacht.»

Katalin:... Ki hordta nekem azon izeneteket, hogy Lóránt engem szeret?

Tamás: (makacsan): Én!

Lóránt: Ezt is? még ezt is?

Katalin: Ki mondta az utolsó vadászatom alkalmatosságával, hogy L. kíván velem egyedül beszélni?

Tamás: Én!

L.: Átkozott! te engem csaknem öngyilkossá tettél!

Tamás: Igenis, én... és én voltam, aki L. gyanánt K. karjai között dobzódott.

Katalin: Dobzódj tehát most az ördögök karjai között!

Tamás: (tántorogva): Köszönöm neked, asszony; te engemet a reám szánt sok kínoktól szabadítottál meg — köszönöm ezen döfést, és ama setét éjszakát.

Lóránt elégedetlensége is abban az átokban nyilatkozik meg, amelyben Adolfé. («Száradjon el az a kar, mely őtet a végnélküli kínoktól megszabadította.» — «Marklos werde der Arm, der die Hellebarde auf ihn stiess, diesen tausendfältigen Missethäter von der verdienten Strafe errettete.») Adolf a várbástyáról dobatja le a haldoklót, Lóránt ízenként akarja széttépetni, de az egy óvatlan pillanatban a Tiszába ugrik. Adolf és Floribelle épúgy megbocsát a félrevezetett Wülfhildenek, mint Lóránt és Veronika Katalinnak; Lórántot Katalintól épúgy a pápának kell elválasztania, mint Adolfot Wülfhildetől. A gonosztevő utolsó áldozata mindkét helyen egykori gazdájának nevelője. Tóthnak Monostoritól fogalmazott sírfelirata is hasonlóan hangzik, mint az, amelyet Adolf véset Leuthold sírkövére («Itt nyugszik Tóth András, ő a szegény Monostori Istvánért élt és annak leányáért halt meg, kik nekie csupán könnyekkel köszönhettek.» ~ «Leuthold ruht hier nach seines Lebens Arbeitstage, er lebte und starb für Adolf von Dachsburg, der ihm nur durch Thränen danken konnte.» (637. l.)

Sokszor használ fel Katona ezenkívül is néhány szót vagy mondatot, néha egészen más kapcsolatban, mint a regényben van. Lóránt, mikor Farkas jóakaratú vadsága a maga jó nevelése ellenére elkövetett bünére emlékezteti (II. 3.), hasonlóan vádolja magát, mint Adolf, mikor az apát Wolf halála hírére hibáit ugyancsak nevelése hiányából magyarázza. (492—3. l.) Farkas épúgy fenyegeti a püspököt, mikor megtudja, hogy Lórántcsakugyan nős volt már, (IV. 4., «Mondd meg ama bolond püspöknek, hogyha ezentúl az álmait Isten szava gyanánt akarja kiadni, tehát azon legyen, hogy igazságot álmodjon; különben úgy a kucsmájára csapok a kardommal, hogy azt sem tudja, ha az ő ostoba tökfeje bátorságban vagyon-e alatta vagy sem.») ugyanaz, mint Wolfé. (490. l. «Reit zu ihm, Wilibald, sag' ihm, wolle er künftig seine Träume für Gottes Worte ausgeben, so solle er sich Wahrheit träumen lassen; oder ich würde ich ihm mit meinem Schwerdte so über die Bischofsmütze kommen, dass er nicht wissen solle, ob sein Schafskopf sicher drunter sey, oder nicht.») Veronkának rablójához, Orgoványihoz való panaszos könyörgése nagyrészt az, amit Katona Adolfnak az apáttal való második jelenetéből kihagyott:

415—6. *Adolf:* (will Schrecknisse auf Sehrecknisse häufen) bis auch euer Blut, wie Hagel, zusammen sich kugelt: dann will ich eure Kniee umfassen, und euch um Gottes willen bitten: Schafft mir Hülfe! Schaut, schaut hier auf diesem Bilde den alten Mann, der sein Gewand mit Thränen wäscht...; (er ist Floribellens Vater)... schaut, wie er die kleinen Kinder beten lehrt, und sie nur immerfür beten müssen: «Gott, gieb einem alten, verwais'ten Vater seine Tochter wieder!» — Schaut dort, wie im entkräftenden Halbschlummer, mitleidige Träume die Arme ihm zur Umhalsung seiner Tochter ausspannen, und er nun, erwachend, das wankende Haupt in die Kisse stösst, da seine Arme nur Luft umfasst halten...

IV. 11. *Veronka:* ... (Elődbe terjesztem atyámnak... állapotját)..., míg csak a véred az iszonyodás miatt úgy össze nem fagy, mint a jég, akkor aztán térdre esek előtted, összetett kezeimet feléd emelem, és az örökkévaló Istenre kényszerítelek: adj vissza engemet az atyámnak! Képzeld magadnak azon tisztes öreget;... mikép mossa köntösét könynyeivel; mikép tekint ő most széllyel a legkisebb zördülésre is, mert szerette leányát gondolja jönni; mikép tanítja a gyermekeket imádkozni: «Isten, add vissza egy gyermekétől megfosztatott atyának a leányát ismét!» Nézd, most a sok epekedés a földre terítette — elaludott; mikép nyujtja ki még álmában is reszkető karjait, azt gondolja, hogy leányát öleli meg, és felébredvén, mikép takarja el két tenyerével az ábrázatját, mert karjai csak a levegőt ölelték!...

Floribelle-t Adolf botlása atyja odahagyására bírta, s A. haza akar menni hogy nejével találkozzék s visszavihesse apjához. Lóránt ajkán a kétségbeesés e vizióinak nem is volna értelmük, ő azt sem tudja még a gvardiánnal való beszélgetésekor, hogy neje utána jött, s útközben elrabolták atyjától. De a szenvedélyes kitörés annyira tetszett Katonának, hogy mégis felhasz-

nálla — Veronka ajkára adva. A dráma elején Katalin monológja saját változásáról épenúgy régi vadász-szenvedélyének s a nemesebb zsákmány új vágyának ellentéte körül szövődik, mint a regényíró jellemzése Wülfhilde lelkiállapotáról. (332. l.) Wolf nevelését is a regényíró maga jellemzi (307—9.); Katalin csaknem szórul-szóra ugyanazt mondja Lórántnak. (I. 5.) Farkas kedv-kitörése a vadászaton Lóránttal való jelenete előtt (II. 2.) szintén azokat a mozzanatokat foglalja magába, melyekkel a regényíró Wolf jókedvét jellemzi, (369. l.) stb.

WALDAPFEL JÓZSEF.

ADATTÁR.

MADÁCH ÉS SZÉCHENYI.

Romhányi Gyula *A magyar politikai vígjáték fejlődése* c. tanulmányában Madách *Civilisator*át Széchenyi hatására vezeti vissza. Ezt mondja (IK. XL : 414.): «*Blick*jével lerántja Bach álarcát (1859), s ettől kezdve megindul a kritizáló, tendenciózus irodalom, burkoltan ugyan egyelőre, de már feltartóztathatatlanul... Bach iratának az a nemzetbántó jellemtelensége, mely Széchenyit keserű visszavágásra bírta, adott ihletet Madáchnak, hogy éles szatirában gúnyolja ki a germanizáló civilizátor ferdeségeit». Ez a fejtegetés, mely Kristóf Györgynek részlettanulmányán alapul *(Széchenyi és Madách*, Irodalomtört. 1913. 143.), s melyet már az irodalomtörténet is magáévá tett (Pintér, *Magy. irodalomtört. kézikönyve* II : 322. 1921.), nem helytálló, bármilyen valószínűnek tetszik is. Szóltam erről a *Blick* kiadásában *(Széchenyi Össz. munk. IX. Blick és kisebb döblingi iratok.* 1925. Bevez. 53.). Minthogy a vaskos kötetben ez a rövid megjegyzés kikerülte az irodalombúvárok figyelmét, célszerűnek tartom, hogy illetékes helyen megismételjem s bővebben megokoljam eltérő véleményemet.

Madách aristophanesi komédiáját 1859-ben írta, tehát valószínű is volt az a föltevés, hogy az ugyanabban az esztendőben megjelent *Blick* hatása alatt, annál inkább, mert gondolatai és hangja nagyon rokonok vele. A tartalom világosan magán viseli Bach elméletének kigúnyolását: szellemegység, nemzetiségek egyenjogúsága, alaposság, szaktudás, muszáj, a német mint kultúrnyelv, önkéntes kölcsön, polgári törvénykönyv, német egység, utasítás és pótutasítás, papír, kötél, reform, polícia, finánc, pátens, protocoll... mind annak a tíz esztendőnek és Bach röpiratának meg sajtójának ismert és gyűlölt fogalmai. A tárgyi és hangulati rokonság alapján az irodalomtörténet arra a föltevésre jutott, hogy Madách komédiája Széchenyi *Blick*jének közvetlen hatása alatt fogant. Ezt a valószínű föltevést azonban lerontja az időrend kérlelhetetlen kritikája. Madách az *Ember tragédiáját* saját följegyzése szerint 1859. febr. 14-én kezdte és szünet nélkül dolgozva, 1860. márc. 26-án fejezte be. A *Civilisator* pedig már be volt fejezve, mikor főművéhez fogott. A *Blick* a tragédia megkezdése után való napon, 1859. febr. 15-én kerül ki készen a nyomdából Londonban; Rónay Jácint március 3-án köt szerződést az angol könyvkereskedővel a mű terjesztésére, Széchenyi április 24-én kapja az első példányt — fia, Béla hozta haza Magyarországba, azaz Döblingbe. A könyv tehát jóval később került a szárazföldi Európába és hazánkba a *Civilisator* elkészülténél s ennélfogva hatással sem lehetett keletkezésére. Ami rokonság van köztük gondolatban és érzésben, az a közös forrásból: a korból és Bach

röpiratából való. Hogy Madách ismerte a *Rückblick*et, legjobban kitűnik 1861. máj. 28-i országgyülési beszédéből, melyben nemcsak idézi, hanem lesujtóan meg is bírálja. (*Össz. müv.* 2. kiad. III: 424.) Sőt e beszédben van belső kapcsolat is az akkor még kiadatlan komédiával: «... midőn Bach a democratico-absolut kormányforma feltalálója Rückblickjében civilisatori eredményeit tálalta a világ elé, az ... szemtelen elcsavarása volt a tényeknek; vezéreszméjök az osztrák státusférfiaknak az volt, hogy bennünket civilisáljanak, mint olyanok, kik hivatvák a civilisatiót keletre terjeszteni». Nyilvánvaló, hogy Madách sem ítélhette meg másképen a *Rückblick*et — a *Blick* ismerete nélkül is — mint Széchenyi: «elcsavarása a tényeknek» (ez dióhéjban a *Blick* ítélete); de ő erősebben kiemeli a Bach-uralom egy másik nagyképü önámítását: hogy hivatva van a magyar nemzetet civilizálni. A «civilizátor» nem Madách szava volt, hanem az akkoriban országszerte elterjedt gúnyneve a ránk zúdított bürokrata hadnak. Ezt pelengérezi ki Madách az ő komédiájában.

A *Civilisator*nak rokonságát Széchenyi müvével már előbb észrevette Ecsedi Kovács Gyula, a hírneves kolozsvári színész, midőn *Madách Imre* c. verses tanulmányában így szólt:[1]

... mily mély szívöröm
Felkacagása ama kis darab,
Mely a Rückblick és Blick dicső pörén
Izekre hullt Bach buktából maradt.
«Civilisator» — irva még elébb —
Minő élczostor lett itt fegyvered.
A buta bölcsek tákolt rendszerét
Szabdalva, nyújtva, ronggyá hogy vered.

Ha mellőzzük az időpont kérdését, mely a *Civilisator*nak a *Blick*től való függetlenségét kétségtelenné teszi, belső érvet is találunk eleget, mely ezt bizonyítja. Széchenyi ki nem fogy a Bachra aggatott gúnynevekből: Champion of Austria, diabolus rotae, esprit infernal, főszakács, Lucifer, szegény legény, Pataki (a név magyarra fordításából) ... Madách egyetlenegyet sem használ belőlük, pedig ugyancsak kínálkoznak, hanem Bachot szójátékkal Stroommal helyettesíti. A *Blick* száz egyéb dolog közt a Bach-uralom nemzetiségi üzelmeit ép csakhogy érinti; a *Civilisator* pedig, amit a *Blick* mellőz, a nemzetiségeknek a magyar ellen való úszítását teszi komédiája tengelyévé. Stroom öntelt dicsekedése közvetlen visszhangja a Rückblick öntömjénezésének és távol áll Széchenyi epés torzképétől. A *Blick* könyörtelen politikai analizis, a *Civilisator* költői szintézis.

Mind a két mű közvetlen származéka a *Rückblick*nek, de egymástól teljesen független. A *Civilisator*nak költői mintájához, Aristophaneshez való viszonyát tisztázta Kristóf György (EPhK. 1912., 229.), ehhez néhány kiegészítő vonást tett Voinovich Madách-könyvében (197. s k. l.), de érdekes, hogy sem a *Rückblick*hez való viszonyáról, sem a Kristóf-féle *Blick*-véleményről nem szól.

———— TOLNAI VILMOS.

[1] E. Kovács Gy. versei, 1900; l. Baros Gy.: *Madách nyomai*. Bp. Szemle, 1903. május.

ADALÉKOK VÖRÖSMARTY MIHÁLY ÉLETÉHEZ ÉS MUNKÁSSÁGÁHOZ.

Két levelet közlünk alább a M. T. Akadémia Vörösmarty-kéziratairól. Mind a kettő Vörösmarty életéhez szolgáltat adalékokat, s noha Gyulai Pál — miként jelzi is — mindkét levelet felhasználta *Vörösmarty életrajzá*ban[1], mégis mint forrás-értékű adatokat, szükségesnek véltük eredeti, egyenetlen központozásukkal, helyesírásukkal s fogalmazásukkal — *teljesen* közölni.

Az első levél Gyulai Pálhoz van intézve. A levél formája egész ív; azonban nem teljes, mindössze négy ív-lap; a hiányzó rész valószínüen elveszett. A levelet Vörösmarty egyik öccse írta, de hogy melyik, azt egész biztonsággal nem lehet megállapítani, mivel épen a befejező rész nincs meg. Ha azonban összehasonlítjuk a második, Csajághy Laurához írt levéllel, a levélpapiros, az írás minősége, a fogalmazás laza módja, az első levél bekezdésének és a második befejezésének tárgyi és hangulati hasonlósága mind megengedik, hogy a levél írójában Vörösmarty Jánost keressük.

A második levél Csajághy Laurának szól. Alakja egész ív, terjedelme hat és fél ív-lap.

1.

Tekintetes Ur!

Bocsánatot kérek, hogy kegyeletes soraira válaszom elkésett; mi még az inséget most érezzük legjobban. — Kifogyván élelemből pénzből az éhező néptől zaklatva — sem éjelünk sem nappalunk, aratunk már de a' nyomtatásra alkalmas idő nem jár, hogy valamit már ujbol vethetnénk vagy a' nép — testbe lélekbe ki fáradva voltam — gyertyánál már épen nem tudok írni — nappal is nehezen megy de meg a' nép járkálás miatt tellyességgel nints időm, (azért)[2] most már kissé csendesedik a' zaj, sietek Tekintetes Ur kérdéseire felelni

I. Édes Anyánk mikor és hol halt meg, hol lakott rendesen millyen Asszony volt-?

Édes Anyánk meghólt Velenczén 1834[3] sept: 26 élete 64 évében — Atyánk meg halt 1817 Juliusba Pesten — annak holta után még Anyánk a' ki Velentzei Meszlényi Antal féle haszonbérelt birtokon lakott — ki telvén haszonbéri ideje falu Velenczébe Meszlényi Ignátztól — utobb Meszlényi Ferentztől árendált mindig kissebb kissebb birtokot, mert minden gazdálkodása kárral ment, mi iskolába voltunk, egyik idősebb leány testvérünkkel gazdálkodott — de a' legfőbb az volt, hogy Atyánk rendeletét nem követték — mert az azt rendelte — hogy a' falusi gazdálkodással azonnal fel hagyva, gabonát birkát marhát szőlőket borokat mind eladja, az adósságot ki fizesse, a' mi pénz marad a' Fehérvár városi Árva pénztárba be tegye, és a' fehérvári ház föld szőlőből meg élhet — nem így cselekedvén 5 év alatt semmi sem maradt, (csak)[2] az adosság nem fizetteett! a' a legelső volt, a' ház és föld eladás — marhát birkákat el kapkodták — így aztán nagy szükséget látott Szegény Anyánk, nekünkse volt, haza sem mertünk menni — azért ott még is voltak könyörületes szivü emberek, kik segítették Anyánkat, de már

[1] Második kiadás (1874), 13—15. l.
[2] A 4 alatt áthúzva: 3

ekkor nagyon bánkódott, gyermekei elhagyták és az anyira fájt (neki)[1] bánatos szivének hogy többnyire ágyba fekvő volt — én azután rá beszéltem hogy jönne be Fehérvárra tisztességes lakást szerzek és tehenet tartok neki, hogy jó teje legyen[1] — így osztán Fehérváron lakott 2 évig, már ott voltunk 4en testvérek, láthatott mindennap is bennünket — de mégis csak ki vágyott — ki vittük Gárdonyba ott egy Nemes Ur adós volt: 3 évre földeket és lakást adott — de itt megint nem tudott meg szokni — siránkozván hogy neki tsak Velenczén volna jó, közel a' szőlőhöz hogy minden nap ki járhatna de már az utolsó szőlejét is elvették a' hitelezők — kedvéért nem nyugodtam még a' szőlőt viszsza nem vettem és ott tisztességes lakást fogadtam — már ekkor Mihál bátyám is évenként 200 Vfot: segített — ezen néhány évet aztán nagy megelégedéssel töltötte — meglehetős nagy kertje tágas udvara és közöl a' szőlőhöz.

Azt is méltóztatik kérdezni hogy édes Anyánk millyen Asszony volt? Édes Anyánk közép termetü és meglehetős testalkotásu — szép arcz vonásu nem szappanyozott de igen szép természetes barna piros bőrü — holló fekete haju — de oly gazdag hogy bokáig ért, ha leeresztette — és 64 éves korában még egyszál sem volt ősz. Szelíd természetü, jó adakozó szivü, vallásos, szorgalmas fáradhatatlan a' gazdasszonykodásban, nagyon jó magyar konyhát tartott — a' gyümölcs aszalyás befőzés — sajt készítés — egy szoval neki télen nyáron mindig sürgősebbnél sürgősebb dolgai voltak — betegeket is gyogyított nagyon gondos volt a' házhoz minden féle jó füveket, gyökereket annak idejébe be szárítattni és el tenni — Vakok gyogyításában különös szerencséje volt — és flastromokat igen jokat készített — hányszor (?) történik a' gazdaságba csont törés(ek)[1] — kasza sarlóval sebzés, azokat nagyon hamar gyogyította —

Testvérek 9 voltunk 5 fiú 4 leány Mihál jogot végezett és ügyvéd lett 4. fiú csak gymnasialis iskolát — és gazda tisztek lett/ek[1]/ünk

Hogy Mihály bátyám 827 Fehérvárott akart volna lakni, nem tapasztaltam, sőt ellenkezőt, mert kisvárosba v faluba — megnem maradtt mulatni se (igaz)[2] — hanem Pest — vagy pusztán, pusztán szeretett nagyon lenni — de 829[3] tartózkodott egy nyáron Vörösmarty Zsigmond unokabátyánkn[illegible]ál Kis Keszibe, $1^1/_2$ orányira Nádasdy Tamás jószágán — az Unokabátyánknak Kehidán és Sághon szőlője volt és csaknem naponként oda ki kocsíztak, vagy vadászva ki ballagtak, a' lakásánál is nagy kert nagy méhes a' szőlőbe szép gyümölcsös és méhes — ezekbe találta magát jól Mihály bátyám, nagyon jól, mert nyáron a' nép a' mezőn lévén kertekbe csak reggel, nappal csak a' méhek dongása más nem háborította, itt sokat is dolgozott bátyám itt írta ugy emlékezem a' *Tünde és Ilona* cimü munkáját amellyet Pesten, a' Censurán viszsza vetettek, hanem a' Fehérvári Censor akkor Iskolai Direktor (a lapszéli e szóhoz írt jegyzetben: mint egykori tanítványát nagyon szerette) bátyámnak tanára volt és nagyon nagy öröme volt mindig bátyám szép magaviselete és eszében, nem tett akadályt, a' munka ki nyo-

[1] A levél alján jegyzetben e szóhoz: mert a' tej kedves eledele volt.
[2] Áthúzva.
[3] A 9 későbbi, idegen kézzel s tintával való átírás. Az eredeti szám: 7

matott — hanem a' *Két szomszédvár* is itt készült, az Unokabátyánknál jó helye volt, mert az is még akkor nőtlen volt — de jó gazda jó konyhája és ő maga vendégszerető a' határba a' legszebb vadász..[1] szárnyasokra, a' szőlők mellett nyulakra itt igen jól találta magát — de Fehérváron nem lehetett meg tartani — mert akkor kissé németes város volt, a' Nagy Urak lenézték a' polgárt, és a' Megyei dolgok is korlátozott módon folytak — azt nem szerette bátyám láttni — 827 ősszel 828 — tavasszal egyszer épen nálam volt bátyám, már ekkor én is Ispány voltam egy nagy pusztán (jegyzetben: Szt. Agothán.) Fő Szolga Biró Fő Fiscus arra utazván beszáltak, megismérték, nagyon biztatták hogy jöne csak haza, jobb lenne mint Pesten, majd ők ajánlani fogják a Fő Ispánnál és minél előbb Honorarius Fiscusnak meg tétetik.

2.

Kedves Lórikám!

Meg bocsájt nekem, hogy szives levelére a' válaszal kissé megkéstem: a' gazdák most igen szánandó helyzetbe vagynak, a' mi csekély eladni való van, rosz ára rosz kelete, de a' sovány tavasz, takarmány szüke, nagy adó, só, vas, fa és egyébb szükségesek drágábbak mint előbb, szomoru következésnek nézhetünk elébe, a' repczénk most Aprilban fagyott meg, nem mondom már tovább: az Isten legyen irgalmas és kegyelmes hozzánk.

Örömmel olvastam a' P: Naplóban, azon kegyelet tellyes intézkedést, mellyet páratlan Nagylelkü Gyám Attyuk, az Özvegyek Árvák VédAngyala, javukért tenni kegyeskedett: Áldja meg Ötet az Isteni Gondviselés boldog és hosszu élettel, hogy áldott bölts eszméi, önzéstelen szép erényei, gondal terhelt csüggedetlen fáradozásai magasztos eredményeit, mit a' Haza, Nemzet, és Emberiség javáért, törhetetlen jellemmel, szilárd akaratal, de lelki megnyugvással eszközlött — sokáig elégedett öröm érzettel szemlélhesse.

Áldja a' Mindenható azon jeles Egyéniségeket, a' kik felejthetlen boldogult bátyám lelki barátjai voltak; kik a' meg boldogultnak emlékeért fáradozni, hátra hagyott Özvegye és Árvái javáért, minden alkalommal és környülmények között, kegyelet tellyes tetteikkel, a' felebaráti szeretetnek leg nemesebb, leg remekebb példájával sietnek közre müködni: ezen tettek jelemzik e' nagy férfiukat, mert szellemük ugyan az a' mi az elhunyt barátuké; e' dicső szellem száljon bő áldásával az Isteni Malasztnak, azon jelesek utódaira, és boldogítsa őket: mi pedig imádkozzunk, hogy árva hazánk, sujtott nemzetünk, jobbjainkat soká éltesse, és hogy az utódok mennél többen és mennél többet, a' szép, jó, hasznos tudományokból, erényeikből szorgalmaikbol tanulhassanak.

Hogy mit? és miképp írjak le boldogult bátyám gyermekkori éveiből?, majd ott kezdem a' szülői háznál nyert nevelési időből, első iskolánk volt a' Kápolnás Nyéki Reform: iskola, közel volt a' lakásunkhoz, bátyám lehetett 7. éves, azután a' házánál tartott Atyánk tanítót, mert 2 idősbb leány testvéreink és mi ketten tanultunk, ezekkel sok baja volt szegény Atyánknak, ki nem tudott, ki pedig korhel volt, végre a' harmadik évben egy becsületes fiatalember találkozott, a' ki minket, annyira oktatott, hogy bátyámat az I sō Grammatic: engem a 2 normában, bevettek Fehérváron, ott együtt voltunk kosz-

[1] .. olvashatatlan két betű.

ton szálláson; bátyám midőn az 5 dik iskolába lépett (innen kezdve két törölt sor következik) a' 6 dik iskolát valamint a' 7. 8. 9. Pesten végezte, mindig jó házaknál gyermek tanításért, koszt és szállással el láttva, azután Perczel Családhoz jött nevelőnek, Tolna Vármegyébe Bonyhádra, itt privát a' törvényt végezte, és patvariára az ottani al Ispány, Csefalvay Urnál valameddig nem tudom meddig, volt, azután Censurát adott, és pesti lakos maradtt; ezt már ugy emlékezem Bajza le írta a' midőn öszes munkái ki adattak, hívebben mint én, mert boldogult bátyám elő adása után írta le, a' gyermek kori időnkből egyet mást leírok én is, ha nem lesz ösze függő és szabatos, azt irásbeli járatlanságom teszi: együtt tanultunk a' szülői háznál bátyám a' l-tzkét mindig jól tudta, és így vele a tanítónak nem sok dolga volt, kieresztette játzani, mig engemet sokszor ott tartott — a' fehérvári iskolákban mindig első Eminens volt, pedig otthon soha sem tanult, de az iskolába igen szorgalmas és vigyázó volt, irásbeli feladatait ís azonnal ott végezte, a' czifra betükre nem sokat adott, de jó szabatos olvasható irásával a' tanárai megelégettek, és így neki, mint szelid maga viseletü tanulónak, büntetése soha sem lett volna, ha egy véletlen eset bele nem sodorja; volt egy Ziscercita Direktor és tanár, jelesen az ő tanára ezek, kissé tótos emberek voltak, és szerették a jó bort, a' délutáni előadáson történt egyszer hogy a' katon....k[1] tanítványát veszővel akarta büntettni — ezt az eg.....[1] ifjúság szégyenlette volna, kérték a tanárt, büntettné .....sképpen, de az nem engedett: ekkor az egész osztálybeli tanulók oda hagyták az iskolát, a' tanár város hajdukat vévén maga mellé utánnuk ment, annyira, hogy a' Várostol 1/4 orányira lévő füzfás erdőben be közelítette őket, és már a' deákok lödöztek is: úgy nyilatkoztak, hogy ők vissza fognak menni, ha a' hajdukat el távolítja a' tanár, így azután vissza tértek, de a' tanár elégtételt kívánt, mint a Direktor akképp adott meg, hogy együl egyig nyilvánosan meg.....t,[1] ekkor bátyám (másfél sor törölve) volt büntetve: iskolán kivüli idejét vídám társaságban vitatkozásokkal, játékkal szerette tölteni, népmondákat, meséket, nótákat, különös figyelemmel halgatta, és a' kik tetzésére beszéltek, ha lehetett borral, dohánnyal, jutalmazta, kukoricza fosztáskor, és szőlő szüretekben nagy élvezettel volt, de azért ő magányban ís nagyon jól mulatott — a szőlő hegyről a Velenczei tóra való ki látás az ottani Meleg hegy annyira kedvelt tárgyai voltak, hogy egy helyen órákig ált s körül nézegetett, vacatiokba ilyenkor mindég volt nála könyv ís, atyánknak régi deák könyveiből vitt magával, Cicero, Horatz és más Class: munkákat (alul jegyzetben e szóhoz: szerette olvasgatni), már 2 dik Grammatista korában falakra kis dar.: papírokra irkált verseket, de azokat azonnal le ís törülte hogy olvashatók ne legyenek, sokszor már nagyobb korában nagyobb papírosokra írt, és azokat lapdázásnál szavalgatta, játzó társai kérték hogy olvasná el nekik, vagy adná nekik olvasni, vissza adnák— de azt nem tette soha, történt hogy lefogták hogy majd erővel ki veszik zsebéből vagy kezeiből, minden erejét megfeszítette— és addig küzdött, míg tőlük szabadult, és el tépte írását, olly kis darabokra, hogy abbul senki sem olvashatott. Szeretett a nép között

[1] A kipontozott helyek itt is, később is a lapszakadás okozta hiányt jelzik.

lenni, de úgy..... a' maguk modja szerint társaloghattak beszélgeth.... mászor valaki azok közül talpra esett tréfát mesét..... az sokáig emlegette és elbeszélte, történt egyszer mászor hogy atyánk bátyámat ís ki rendelte munkásokhoz a' hol kissé szorgalmazni kellett volna vagy inteni őket az nehezére esett: ezt atyánk ís tapasztalván ha csak kerúlhette nem erőltette, olyasmivel engem bízott meg, ugy aztán szivessebben ott maradtt a' munkásoknál ha én zsörtölődtem velük, sokszor csendre intett ís, mondván ne bántsd [szegényt] és néha annyira disputáltunk hogy utobb magunk között meg ís verekedtünk, a' mi abbol ált, hogy ne (szakadt laprész) t földhöz ütlek, s ha nem engedtem, meg ís tette; hanem már mikor én az 5 dik bátyám a' 6 dik iskolába jártunk, soha többé nem verekedtünk de még nem ís versenyegtünk, még akkor se lovaglásra, sem vadászatra nem volt kedve, a' lovaglásra ugyan sohasem, a' vadászatot később nagyon kedvelte, könyörületes szíve volt, ha látott szegényt, beteget, azon segíteni leg nagyobb öröme volt, szilaj természetü s rosz erköltsü gyermekeket az ő társai között nem türt, inkább elhagyta tanuló társait, míg azok ís belátva jó szándékát, a'mattul elidegenettek: zenére sem volt hajlama, atyánk tanítatott egy évig hegedülni, az öreg Patikarus volt a' mesterünk, de félre tette hamar a' hegedüt, atyánk nem erőltettet bennünket, semmi ollyasra, mihez kedvet, hajlamot nem tapasztalt; nagy örömmel fogadott, mikor vacatiora haza érkeztünk, első szava volt, hányadik vagy Miska fiam, azt felelte 1 sö hát Jancsi 3. 4. v 5 dik nagyon szerettem volna ha te is első lehettél volna, én sírtam és fel tettem magamban mind anyiszor hogy jövőre leszek, tanultam későn korán, bátyám sohase tanult, és még ís első lehetett — — én pedig hátrább hátrább estem, mert kissé vásott gyermek voltam: ruháját szerette tisztán tartani, nem ís szakadtt el olly hamar mint enyém, atyánk mindig azon csudálkozott, hogy egy kelméből volt ruhánk, de azért az enyim sokkal hamarább elszakadtt: pedig ő ís játzott, birkozott, de nem ugy mint én. Atyánk magyar ruhában járatott bennünket, meg volt mondva koszt és szállás adó urunknak, hogy ha elsők leszünk akkor böven zsinorozott sujtásos nadrág, dolmány, és sarkantyus csizma lehet, Husvétra — — vacatiora, atyánk sokat mondta hogy fiaim iparkodjatok németül beszélni, ol irni olvasni, mert a' nélkül nem sokra megy mai világban az ember, és ezért mindig ollyan helyre adott a' hol az ur és háznépe németül beszéltek, mikor Husvétra vacatiora haza tértünk, kérdezte, tudtok e' fiaim valamit már németül— — mi halgattunk, atyánk pedig e' halgatást elértette többször nem kérdezett, hanem azt mindanyiszor elmondotta, hogy fiaim mennél több nyelveket beszélünk annál könnyebb a' világban megélnünk, mert látjátok, csak ide haza ís, vagynak aratoink svábok, az ís németül beszél, kaszásaink (Bugerok) Trentsin Árva Megyéből, azok tótul beszélnek, millyen jó volna őket meg érteni, és velők a' mi akaratunkat meg értettni: de hát még ha valaki, a' világban láttni akar, országot világot be járhat, kereskedés vagy egyébb foglalkozással, nem lehet megmondani menyire jó esik az embernek, ha egy ismeretlen vidékben beszélvén magát ki fejezni képes — de mellesleg legyen mondva közbe közben, még ís Atyánk nyilatkozataiból ugy vettük észre, hogy a' német csaló nagyobb részt, és galád jelemü, ezt nem mertük neki megmondani, hogy ő haragszik a' németre és minket csaknem erőltet, hogy tanuljunk németül, egyszer már nagyobbatskák voltunk, az

iskolában majd minden gyermek pantalon és kaputot kapott szülőitől, kértük Atyánkat kegyeskedne nekünk is pantalon nadrágot és kaputot varratni, felelé, fiaim, míg én varratok nektek ruhát, addig nem lészen se kaput sem pantalon, majd ha magatok szerzitek be a' ruhát, nem szólok bele, millyent varrassatok. (Itt végződik a lap. A záró sorok után minden jelzés nélkül még két és fél sor következik, amely értelmileg előbbre tartozik) u: i: Mihály bátyám forradalomba még is ugy intett engemet, Ötsém van ám becsületes német is: ne szidd általjában a' németet. — — Én mondá tovább; nem azért akartam hogy ti németül tanuljatok, hogy németek legyetek, csak azért hogy' tudjátok azt a' nyelvet is, mire majd ha emberkort értek szükségtek lehet; látjátok én sem teszem le a' magyar zsínoros ruhát, és sarkantyus csizmát, mert magyar akarok maradni; e' szavak után méllyen halgattunk, a' pantalon és kaputrol, mert kedves jó lelkü Atyánk tekintetébül sokat tudtunk már akkor is meg érteni — Ő is a leg jobb hazafiak, felebaráti szeretettel páratlan jellemü család atyák egyike volt, kora halálát az érzelem fájdalmai ép ugy mint szeretett Mihály fiánál a' szivben rejtegett és soha nem nyil(atkozott)[1]vánította mély fájdalmak okozhatták inkább mint testi bajai; bol- dogult bátyám is keveset panaszkodott, és ha néha, még is testvéri körben fájdalmas érzelmei ki törtek, utolsó volt meg említeni saját érdekét, már serdülő korában, a' haza és nemzet sorsán aggódott gyötrödött — ollyan volt szeretett Atyánk is. Ő-neki is korán jöttek a' családi terhek, miket becsületes jelemmel és utodaira jó példa adással, de meg az idők mostohaságai által meg hiusult remények érzete mélyen sebzett[ék], gyengéden érző szivét sujtoták, és igy a' test gyengébb lévén a' léleknél életének még ugy szólva java korában kellett elhagyni kedveseiket; Kedves Lórikám igaz hogy én sokat irtam most bár későn is — — ebből ugyan kevés lehet érdemes arra hogy a' közönség elébe jusson, de mivel ugy irta nekem, hogy majd ebbül ki olvassa és választja T. Gyulay Pál úr azokat a' mik a' közönségnek tudni valók: előre meg mondtam hogy nem lészen öszve függő és szabatos, röviden akartam de mind hiába volt, az én életem nem élet, nints olly korai idő ha felkelek hogy itt ne volna sok nép, mert a nép (ez)[1] e' mondhatatlan oltsó időben majd éhen haló' kér gabonát pénze nints — kér takarmányt, földet, ez regvel, délbe estve rendesen, azután a sok Vármegye járás, most Csend bíztos, uri bíztos, hetvenkedik, finantz, jövedelmi adó felügyelő, de hát ki kell nézni a' gazdaságban is se kint sem ben. egy pillanatnyi békés óra, elővettem e' levelet már husszor legalább és akartam valami ki merítőt, és érdemes tárgyat leírni, de az nappal hijába volt, szégyenlem hogy szives felhivásának csak ekképp feleltem meg, épen két hete lesz holnap, hogy megkezdtem levelemet, de hány nap volt ollyan, mellyben semit sem írhattam, nem tudok olly erős lenni, hogy eféle bajoktol menekülnek, felzavarva — boszusan kell egy két sort írnom, miket elolvasni ki igazítani nem lehet időm, ma esős idő van, mit olly régen vártunk, be zárkoztam, de majd kifeszítik sarkából az ajtót, végre ki kell nyítni, igy hát nem vagyok képes a' sok kérdezés kérés, követelés rosz hír jelentések közt, valamit, tehetni — vegye Kedves Lórikám ezeket ugy mint a' legjobb akarattal készülteket; mint előre is mondám

[1] Áthúzás.

nekem mióta gazda vagyok, nem voltak nehezebb, át nem gondolható bajaim a' mostaniaknál, de mamár erősen fogadtam, hogy levelem bezárom, Isten áldása száljon magára és Kedves Gyermekeire — az egészség is itt nagyon gyér, egész ház népem, csúsz, nátha huruttal tele, magammal együtt, de hadd jöjjön csak május majd ha szép zöld lészen az a' május, rá huzatom a' czigánnyal, Csokoljuk mindnyáján gyermekeivel.

Ujszászon Aprilis 24 kén 1863.

szerető rokona
Vörösmarty János.

Közli: Brisits Frigyes.

EGY MŰFOGÁS ARANY JÁNOSNÁL.

Az IK. 1916. évfolyamának 171—8-ik lapjain kis példán át próbáltam Arany végtelen alkotó művészetébe bepillantani. «Toldi vagy nem Toldi» — mondják a *Toldi estéje* VI. é. 31. k. versszakai — sorban hull az előtt az egyszerű por — a puskapor — előtt, amelyet az emberi ész nemrégiben talált ki. Arany kifejező szavai utólérhetetlen művészettel, teljesen összefogják a költemény alapgondolatát és tanulságát, az ésszel hódító, más öltözeti ivadék végérvényes győzelmét a nyers erő maradi hőse fölött. Kedvezőtlenebb volt a mérleg a mű összefüggése és belső harmóniája tekintetében, mert a haladó szellemű király szavai a nagy, haldokló ellenlábasával szemben nyilván tapintatlanok. Ezért tette fel igénytelen tanulmányom, hogy mélyebb okoknak kellett a költő alakító erejét befolyásolniuk.

Az egyiknek, az általánosabb érvényű oknak döntő jelentőségéről vallott felfogásomat nem kell ezúttal sem megváltoztatnom. A költői alkotás sajátos természete folytán a költemény hősei sohasem lehetnek teljesen függetlenül cselekvő vagy beszélő egyéniségek: mindig egyszersmind a költőjüknek, illetőleg a kompozíciónak céljait is szolgálják. Ezért kell minden költőnek, még a legnagyobbnak is, jóllehet öntudatlanul, ösmerni és érvényesíteni azt a technikát, amely az apróbb vétséget a nagyobb szépség ellenértékével rekompenzálja. Régi Eckermann-idézetünk szellemében mondta már Aristoteles (*Poetika* 24. [25] fej.) az Odysseus partratevése körül (*Odysseia* XIII., 70. s k. s.) észlelhető ellenmondásokról (ἄλογα): ezeket csak egy jó költő s csak úgy tudta elfogadtatni, hogy a nem-helyénvalót más szépségértékekkel, megnyerő módon igyekezett elfeledtetni (τοῖς ἄλλοις ἀγαθοῖς ὁ ποιητὴς ἀφανίζει ἡδύνων τὸ ἄτοπον). Esetünkben ez a kisebbmérvű ἄτοπον vagy ἄλογον: Toldi értékelésének idöszerűtlensége; az ellensulyozó, jelentősebb szépség: a hős tragikus sorsának plasztikusan kifejező összefoglalása volt. — Ezzel ellentétben véleményünk szerint, javításra szorul a másik, a speciális érvünk.

Annak idején (173. l.) Arany *Első dolgozatának* bizonyos passzusaiban nyomát véltük találni, hogy a költő ezt a most Lajos ajkára adott alapeszmét első, ma ismeretlen elgondolásában más, kevésbbé bántó helyen és módon akarta a kompozicióba beilleszteni. Az illető versszakok kitünően megtalált és esztergályozott fordulatai valami elvetett tervből, azaz ehhez szabva keletkezhettek, de felülmulhatatlan szépségértékük — Croce úgy mondaná

tökéletes kifejezőségük — költőjüket a változott körülmények között is parancsolólag befolyásolta;[1] így kerültek bele vagy maradtak meg a végleges fogalmazásban ott, ahol — a «kisebb» hiba (a helyzeti ellenmondás) ellenére — ma is gyönyörködtetnek. A technikai ellenmondás (τὰ πρὸς αὐτὴν τὴν τέχνην ἀδύνατα) mindig elveszíti súlyát, mihelyt sikerült valami költői c lt (τέλος) megvalósítania, azaz általa az illető vagy egy másik részlet hatásosabb lett (εἰ οὕτως ἐκπληκτικώτερον ἢ αὐτό ἢ ἄλλο ποιεῖ μέρος: Aristoteles, i. h. 25. [26.] fej.). Esetünkre ez annál valószínűbben érvényes, minthogy Arany — legalább formailag — minden vádat igyekszik megelőzni: Toldi közben örökre elaludt, tehát nem hallhatta a maga lekicsinyítését, és így a tapintatlanság *de iure* be sem következhetett.

Annyi, hogy az idézett, páratlan tökéllyel összefoglaló sorok készen zsonghattak a költőben, amikor a *Toldi estéjé*nek mai alapvonalait, diszpozícióját stb. végiggondolta: bizonyára ma is helytáll érvelésünkből. Sok példa van a költők gyakorlatában, hogy egész költemények valamely kifejező szó, szerencsés mélységű szócsoport, mondat, muzsikáló rímpár stb. köré kristályosodtak. Felfogásunk számára azonban idővel minden filológiai érvnél nagyobb jelentősége nőtt egy esztétikai meggondolásnak. Egyre valószínűtlenebbnek láttuk, hogy a költő költeménye morálját csak kényszerből, mintegy «véletlenül» tette volna arra a végső pillanatra — igaz, hogy az a legtragikusabb, azaz épen ezért a legérzékenyebb és a költészet általános követelményei szerint, ilyen célra a legalkalmasabb volt.[2] Véglegesen E. Rostand *La Princesse lointaine* című allegorikus darabjának egy jelenete fordította meg a felfogásomat.

Ennek a drámának a IV. felvonásában[3] a költő egy hasonló epitaphiumot, hasonlókép haldokló fölött, szintén úgy mondat el, hogy azt hőse már nem hallja. A Célhercegnő, Mélissinde — az előtte vergődő Joffroy Rudel lovag szomorú magátvigasztalására (Combien, Moins heureux, épuisés d'une poursuite vaine, Meurent sans avoir vu leur Princesse lointaine!...) — a Lajoséhoz hasonló ‚tapintatlansággal' úgy viszi tovább Joffroy gondolatát, hogy a hőst már szinte meghalásra nógatja:

> Combien aussi, l'ont trop tôt vue, et trop longtemps,
> *Et ne meurent* qu'après les jours désenchantants!
> *Ah! mieux vaut repartir aussitôt qu'on arrive,*
> Que de te voir faner, nouveauté de la rive!

De ugyanakkor Rostand is — mint Arany teszi az öreg Toldival — a rögtön meghaló Joffroy-t önkivületben képzelte és képzelteti el: a Mélissinde szavaihoz tett színpadi utasítás — *le berce dans ses bras* — kirekesztette azok sorából, akik ezt a ‚morált' meghallgatták.

Hasonló példa sok akadhat még a világirodalomban: nem volt célunk összegyüjtésük. Már ennyivel is igazolhattuk a «nagyobb szépséggel kiegyen-

[1] A megtalált (sikerült) kifejezésforma praevalentiájáról bővebben l. *Thomas Mann és a klasszikusok*, EPhK. XL: 238.

[2] Már eredetileg hangsúlyoztam (175. l. 2. j.), hogy a mérlegcsinálásnak minden fogalmazásban inkább a tragikus fordulat *után* lehetett a helye.

[3] 1911-i kiad. 96. l.

súlyozott kisebb hiba» ismertetett típusának egyik, igen jellegzetes, sajátos esetét. A «hiba» itten az, hogy az ellenfélnek egy haldokló nagy hősre kell az életét érvényt elenítő tanulságot ráolvasnia; az értékesebb «ellensúly», hogy a költői techne szempontjából a halálpillanat épen egy, a τέλος-t biztosító, maximális szépségértéket kínál, míg a haldokló megbántásában rejlő ἄτοπον formailag is könnyen paralizálható egy, a költészetben szintén közeleső müfogással: a haldoklónak a kritikai nyilvánosságból való kikapcsolásával. Így ha a hibát épúgy számításba vesszük, mint a pótló szépségét, nem lehet kétség, hogy esetünkben a mai (végleges) forma az összes elképzelhetőknél szerencsésebb és értékesebb, tehát a legjogosultabb volt.

*

Végeredményben: valószínű maradt, hogy Arany eredetileg másként akarhatta vagy próbálta a mai VI. ének 31. és 32. versszakainak eleve kész mondanivalóját beilleszteni. De valószínütlenné vált az elképzelés, hogy a költő jobb hiányában állapodott volna meg olyan formánál, amely költészetileg a legkívánatosabb. Ellenkezőleg! Aranynak okvetlenül szándékosan és céltudatosan kellett a feladat megoldásának ezt a valamennyi között legmegfelelőbb, de abszolute is — objektív és szubjektív szempontból — legtökéletesebb entelecheiáját a kínálkozó lehetőségek közül kiválasztani. Ahogy más költők is, hasonló helyzetben, önkénytelenül, ugyancsak a hasonló megoldásokat szokták előnyben részesíteni.[1]

MARÓT KÁROLY.

LISZNYAY-LEVELEK.

A maga korában oly népszerű, de már csak irodalomtörténeti jelentőségű írónak, Lisznyay Kálmánnak, néhány kiadatlan levelét közlöm a Magyar Nemzeti Múzeum kézirattárából. Ezek a levelek néhány életrajzi adaton kívül érdekes bepillantást engednek az író lobogó, szertelen természetébe, mely megmagyarázza vonzóerejét s feltünő hatását kortársaira, de egyben azt is, miért nem fejlődhetett ki tehetsége, s miért nem lett része nyugodt és gondatlan harmóniájú családi életben. A levelek papirosa szakadozott s ilyenkor olvashatatlanok a szavak; a hiányzó szavakat pontozással jeleztük.

[1] A «kikapcsolás» fogásának a céltudatosságát igazolhatja egy rokonfajta eset is: a beszélő kikapcsolása a válasz elől. A költői gyakorlat pl. sokszor érzi szükségét, hogy egy legyőzött hősnek — az ajkára adott átokkal, ellenfele vesztének a megjövendölésével stb. — legalább is a lelki megkönnyülését biztosítsa. De (a kompozició igényei szerint) a győztesnek is: önbizalmát — nemtörődésének, hitetlenségének, ellenkező reményének stb. kifejezésével — nyomatékosan kell igenelnie; így a fogás tulajdonkép paralizálódnék. Ilyenkor szokta a költő a két motivum egyformán zavartalan érvényesülését, igen természetes módon, ugyancsak a haldoklónak közben bekövetkező halálával biztosítani. Az *Ilias*ban (XVI: 851—861.) Patroklosnak Hektorhoz és (XXII: 355—367.) Hektornak Achilleushoz intézett végszavaira Hektor, illetőleg Achilleus felel úgy, hogy azt már Patroklos, illetőleg Hektor nem hallhatta meg.

Lisznyay Kálmán — Erdélyi József[1]

barátomnak
Pest, 1852 Nov. 11én. *Egerben.*

Kedves Giuseppém!

Röviden és egyszerüen, de azért a barátság egész melegségével azt válaszolom neked, hogy meghívásodat ezer örömmmel fogadtam ugyan, de mivel Ida[2] ott van, azt nem tellyesíthetem, nehogy egy vagy más ember előtt, némi aspirans chategoriába essem. Már a szüretekre is odarontottam volna, mivel kívüled, több egri jóismerősöm 's még ismeretlenek is meghivtak.

Egyébiránt felszólításodra, melly oly furcsa hangulatban van írva, csak annyit mondhatok . . . . . járt azt nem írtad volna is, hogy I . . . . . is mellé becsületedre mondhatod, hogy . . . . . mondom, még ezen kívül sem . . . . . többé . . . . . akaratomban ez első 's talán ez életben utolsó lépésemet megújítani. Idegen vagyok mindenféle viszonytól. 'S ha Idával összeköttetésem metamorphoseonját ismernéd, meggyőződnél róla, hogy okom van az egész nőnem iránt indifferensnek lenni, 's Socratessel, nem egyébnek tartani őket, jó nyösténveknél, kik minden magasabb fogalmú összeköttetésre, 's különösen a valódi föláldozó szerelemre képtelenek. 'S mivel meggyőződtem róla, hogy Ida csupán rabszolgát akar magának élettársul, kit némi jobb anyagi állása iránti respectussal tartson maga mellett, nem pedig a szeretet bizonyos mértékigi elkerülhetlen viseletével, resignatiójával, tehát őt velem elkövetett indifferentismusa miatt a szerelemre képtelennek tartván, hozzá minden bizodalmamat elvesztettem, 's ennek természetes következése az, hogy bármennyire legyen is még hozzá nyájas szép vonzódásom, de mint aki az általam bevallott 's tőle elfogadott szerelem szellemében magát feltalálni 's viselni nem tudta, attól olly édes boldogságot, mint én reménylettem, nem várhatok, mert engem, ha lelkét, szerelmét a legmagasabb szellemben meg nem nyerhettem, milliókkal sem tudna boldogítani. De ha elszakadt is viszonyunk, a történteket még sem bánom, mert ha még ez életben valakivel összefüzi lelkét, ugy hiszem szerelmében ezután több erő, bátorság és nemesség és különösség leend, 's kapni fog olly alkalmon, melly által megmutathatja, hogy ő nemcsak vagyona által, de kedélye, esze, lelke . . . . . lehető legkisebb legrészletesebb nüansi — képes egy szivet lekötelezni.

. . . . . leveled által csak kellemetlenül háboritva éreztem magamat, amennyiből már én Idának viszonyunkat megsemmisitő levelemben minden okaimat böven előadtam. 'S én illy komoly dologban comédiás lenni nem akarok, hiszen ő ha tetszik gúnyos mosollyal veheti az egész dolgot 's elmondhatja egész csoport széptevőjét maga elébe gondolva, hogy gombház ha leszakad, lesz más.

Gondolom, hogy ha ő vele abba marad, vissza dobom magamat régi vakszenvedélyem örvényébe, hogy egy kéjhölgy megfertőztetett vonzódásában

[1] Erdélyi József, megyei főjegyző és író.
[2] Dabasi *Halász Ida:* Lisznyay 1853-ban feleségül vette; hü és önfeláldozó élettársa volt.

találjam elátkozott örömemet, de az meg már annyira elromlott, hogy egy hajszál hegynyi tiszta pont sem maradt meg lelkében, tehát vagy három hét óta azon szemetet kiokádtam szivemből, 's most az egészen pusztán és elhagyatva áll. Nincs lelkemben semmi más, mint az édes keserü emlékezet délibábja, 's egyedüli hü szeretőm a szenvedés. Hideg és kietlen vagyok, mint egy letarolt őszi puszta. 'S ebből láthatod mennyire szeret engemet a jó isten tiszta lelkemért, mellyhez, egy hozzá illő szerető után, valamint eddig, ugy ezentúl sem fogok vadászatot tartani. Én nekem sohasem volt senkivel viszonyom, életre való összeköttetésem, egyedül Idával, mellyről azt hittem, hogy őt teljesen tehetségemben lesz boldogítani, reményt adván hozzá azon hit, hogy ő fogékony leend engemet igaz, jó és nemes szivü embernek tartani, elhinni, egész életemen keresztül, de ő jónak látott engem oly birkaszivü bitangnak képzelni, ki nem érdemes arra, hogy őt, mint kedvesét rablánczain börtönében felkeresse, felül emelkedve a társadalmi élet bármely szigoru szabályain, 's ezt egy jó ismerősömtől is megvárhattam nem még kedvesemtől.

'S minek utána én illy érzékeny vagyok, a (le)hetetlenségek sorába tartozik nekem benső nemes büszkeségemnél fogva, Idához közeledni, 's pláne akkor, midőn az, az ő kötelességéhez tartozott volna, de már késő, minek utána ő engemet megcsaló maga igazolására sem méltatott. 'S ezután, bármilly lépés e dologban terhemre szolgál, még ha egyenesen ő tőle jönne is az, bár mennyire legyen is meg régi vonzódásom, mert amint mondám, én megsértve érzem lelkemet indifferentismusa által, 's ha bár gyávaságból, élhetetlenségből eredt is az, mivel az én nemes és tiszta szerelmem ereje semmi felemelő, magasztos hatást nem tett a legérdekesebb pillanatban kedélyére, hozzá minden bizalmamat elvesztvén, a neki írt levél értelme mellett maradok, 's viszonyunkat ujra megsemmisültnek 's felbontottnak nyilatkoztatom.

Nőd kezeit csókolom épen milliomszor.

S forró kézszorításommal vagyok

hü szeretőd

Lisznyay Kálmán.

Azt írod ne gyanusits: ez tőled rossz mondás, azért is mert te adtad pláne az első agit nekem, aztán én, a szerelem dolgában senki behatására nem ügyelek, mert az előttem gyáva szerelem volna, valaki mellékes segélyére támaszkodni, azt csak mint nyájas szép appertinentiát el lehet fogadni, mint én örültem is a tiédnek.

Lisznyay Kálmán — Lisznyay Kálmánnénak.

Pest, 1859 Augusztus 14.

Kedves Idám!

Azon ház mestere, hol Jenő sógorék laknak, elég ügyetlenül, Zsirónak adta át leveledet, nem hogy az udvarban akárkinek adta volna, most Zsiró meg másnak adván, azon reményben, hogy hamarabb össze jön velem, csak két nap mulva kaptam meg, — egyébiránt ugyse mehettem volna ki Jenő

sógorral temérdek bajaim miatt, ámbár tán ellent nem állhattam volna mind e mellett is.

No még csak a kellett, hogy nekem oly vádoló, apelláló levelet írj, minőtt utoljára is írtál, az én eszeveszett a Dunába ugrásig való állapotomban, tehetetlen kétségbeesésemben, na már így szépen vagyunk és leszünk, oly fogalommal és oly nyomorult hittel rólam, szivemről, lelkemről, szellememről satöbbi. Tudom én azt jól, okosan, bölcsen és érzékenyen, hogy te nálam nélkül lélekzeni is alig tudsz, mert ez természetes is, és mindent feltudok a legfinomabb fogékonysággal fogni, de azért e világ szemei előtt majdnem otrombának látszó dolgon s sors komiszságon segíteni egyszerre nem lehet, épen azért gyöngédtelenség tőled oly hangon írni hozzám, amint leveledben mondod, hogy a kimenetelre nógatva, hogy én azt megint uem értem, hogy az oly valami amit én nem értek! Hiszen égek a vágytól, igazságod van, illendőségből s tiszteletből is, kimehetni, de ha nem lehet, dobj követ az istenre s nem az én szívemre és eszemre. Te nem értesz, sem engemet, sem a mi sorsunkat. — És addig be se jöjj Pestre, mig én legalább ugy el nem igazithatom a dolgot, hogy egy kis lyukat, zugot, kiveszek valahol, ahol ti valami kopott szalmán ellehettek, én pedig az udvar közepére szemétdombot csinálok s a szemeten leszek, hálok, lakom, mint a patkány közeletekben, hogy még így is távol legyünk, hogy miattam téged ne üldözzenek a szivtelen alávalók, gyanuskodók, hitetlenek.

De ne ijedj meg e nyomoruságos kifakadásomtól, már eszközlésbe vettem bizonyos terveimet, mely ugy hiszem sikerülni fog, ahogy ugy — de addig a lehetetlenségek közé tartozik, hogy fiainkkal idejöjj e rongyos udvarba e piszkos zsodomába, e conpromissiók fészkébe, minek, mi czélból, te ugy sem segíthetsz semmin, tehát nincs egyéb hátra, mint én majd, tán holnap valahára kimegyek vagy két napra s valahogy kiveszünk ott valami parasztviskót s ti mindaddig ott legyetek, mig én itt valamit tehetek. Geibelnél ott van ötezer pengőig menő könyvszámadás, majd tán jóra üt ki. Vagy Jenő is szivesen lát valami szögletben.

Azt is gondoltam, hogy biz én ki sem megyek, oda, a rokonok, ismerősök megszólásai, szemmeresztései, bámulatai alá, minek, mi czélból, hogy a szivem repedjen meg látástokra, azért? — Hiszen alig van ember, aki a mi balsorsunk titkaiba, rejtélyébe belátna. Tessék engem elkárhoztatni, tiéd a tiszta szenvedés, enyém a lelki teher, a gyalázat, a bün a világ előtt, azon nagy szeretett igaz vonzalom mellett mellyel téged és fiaimat imádom. Node én most zavart és szórakozott vagyok a folytonos, erőszakolva elfödölt benső lelki vihartól, tehát majd személyesen végzünk, ha csak lehet még ma vagy holnap kimegyek hozzátok, de angyalom, lelkem, érts meg engem és Pestre ne jöjj, de türj, várj, lelked erejét el ne veszitsd, gyermekeid iránti szeretetben reménnyel bennem s az isteni gondviselésben, hogy ily nemes teremtések mint mi, el nem veszhetünk egy krokodilus gazembersége miatt. Ápold türelemmel s angyali jóságoddal mint egy szegény, beteg istennő, felmagasztosulva ez otromba szenvedésben ama kis gyermekeket kik dicső, szép és okos gyermekek. Meglásd minden jó lesz és én kedvedre leszek, rabszolgátok, imádótok.

Kálmán.

Lisznyay Kálmán — Lisznyay Kálmánnénak.

Esztergom, 1862. Martius 5 én.

Kedves édes Idám!

Életem jó angyala!

Rettentő nagy lelki-testi törödöttség, kedély dultság után és között itt vagyok Esztergomban a *Fördő-vendég fogadó* 10 ik számú szobájában, — és azon okból is, hogy kiakarom magamat csendesen, háborítlanul pihenni e csendes hólt városban, itt maradok a jövő *keddig*, — s így a jövő *vasárnap* fogom *Költői Estélyemet adni* — melyet addig ügyesen elrendezhetek s a jelenlegi ilyesmire most tompa, közönyös kedélyeket fölzaklathatom, hogy az itteni fellépés alkalmatos, vonzó előpostája legyen majd a Győri és Posonyi fellépésnek.

Nagyon megörültem hogy itt lakik Palóczy Tamásné, legelőször is hozzámentem, ki már az ujságok utján tudván, hogy elfogok ide jönni, várt is magához s a legkitüntetőbb szeretettel fogadott s rólad is a legnagyobb szeretettel s valódi érdekeltséggel emlékezett s engem szidott hogy mért nem veled jöttem, neki nagy, alkalmas saját háza van, hogy teljes rokoni bizalommal oda szállhattunk volna, — s én eme meleg fogadás után mondám neki, hogy mivel *keddig* itt maradok, és mivel már mindennap is jár a Szent István gőzhajó, a másik pedig másodnaponkint és mivel közel van ide, s olcsó is, tehát mondám ugyis feltettem magamban hogy tégedet fölkérlek hogy angyalainkkal levelem vétele után azonnal jöjj, rándulj ide, a fiuknak jót fog tenni e kirándulás, s én a legforróbb szeretettel s istenemre epedő érzéssel, vágygyal várlak, és kérlek, sőt végtére kényszeritve követelem hogy jöjj ide hozzám, ha csak egyszer megölelhetlek, megcsókolhatlak is téged és fiaimat nyugodtabb leszek, boldog leszek, jertek édes-kedves egyetleneim a gőzkocsi két óra alatt itt van s a snell czug reggel hét órakkor indul, a gőzhajón pedig indulhatsz reggeli nyolczkor s délre itt vagy. Jertek okvetetlenül, örömremegéssel epedve várlak, — egyenesen Palóczy Tamásnéhoz szállj, vagy hát hozzám s innen mehetünk oda át, ide akár Zsanit is elhozhatod kényelem s uti biztosság miatt magaddal a gyermekek mellé. Tehát, Pénteken okvetlenül várlak. Jer! Jer! ki tudja mi van a sors könyvében irva, hátha nem is láthatják többé szerető sziveink egymást. Ámbár azt hiszem hogy együtt boldogok még csak ezután leszünk tökéletesen, mint még senki más, a jó isten táncsak megfog segiteni, anyi szenvedés után téged is engem is. Emlékezzél szerelmünkre s összekerülésünk szellemére s fogd fel állapotomat s ekkor mindig lesz lelki erőd nekem a multért megengedni, engem jobban szeretni s engemet keserves kinos haragjaimért legfeljebb pusztán kinevetni sőt szánni.

Pénteken reggel ülj hajóra, vagy még tán jobb lesz gőzkocsira — Esztergomnáig megy, s onnan röviden társas kocsira ülhetsz, egy személy 28 kr. s épen ide a Fördő-Vendéglőbe hoz. Palóczy Tamás nincs itthon, ő Garibaldinál ezredes.

Palóczinénak egyik leánya épen menyasszony, Majténi Géza Nógrádból, jó barátom veszi el, ki szint volt Gréfenbergben, valamint Palócziné is az

én nógatásomra s ott lett jobban. 15 én lesz az esküvő. Szerénának hívják, és szép leány s kedves.

Ird meg Virgilt[1] mért fogták el, ez megdöbentett s fájt a szivem érte, elgondoltam a családi hatást, —vagy majd elmondod személyesen.

Kérlek kedvesem e következendők teljesítésére:

1.) Hozz 30 xron egy erősen becsukott skatulyába a madarásztól 300 *Lisztkukaczot*, erre sehol sincs, s majd tenyészteni fogom. A pajtás pompás an viseli magát.

2.) *Botosom* ott felejtettem, ez malőr, hozd el, de poroltasd ki Zsanival erősen.

3.) Menj *Pfeifer* könyváros hoz, s hozz onnan két példány *Istenhegyi kápolnát*, egy példány ára 1 ft. o. é. — S ezt is, s az uti költséget is majdan kárpotolhatom.

4.) Parraghhoz[2] menj s végy át tőle nevemben 100 példány Parragh-verset, és száz példány Garibaldi nótáját és Nemzeti kördalt hozz, az az egy plakátot, ott van az asztal alatt.

De föleg Simonyihoz menj.[3] s hozz onnan képeket, kérj tőle az én képemből is néhányat ugy szint két családképet hozz. — Uti táskát kérjé valakitől, Szilágyiéktól. Örök, hü, igaz szeretőd Lisznyay Kálmán. Elemért s Tihamért[4] millimszor csókolom.

Lisznyay Kálmán
Lisznyay Kálmánné
Nagyságának

Buda
A Császárfördőben 46 ik
szám alatti szobában.

Gyöngyös 1863, febr. 1.

Kedves Idám!

Majd részletesen megirom hónap ide jutásomat — mert biz én nagyon roszul voltam, az ut megtört, — s még rosszabbul lettem az által, hogy itt már 2 *ára* mükedvelői előadást találtam rendezve, mely hiba ugy történt, hogy annak napjai előre el voltak határozva, ez kivételesen történt s ez(t)

[1] Szilágyi Virgil, ügyvéd. 1859-ben Táncsics Mihály politikai perében mondott védőbeszédje nagy feltűnést keltett. («Felségárulásról nem lehet szó egy országban, hol nincs törvényes felség».) Majd az országgyülésen az ellen tiltakozott, hogy Horvátországot üres lappal kínálják meg. Az országgyülés feloszlatása után, 1862. február 28., felségárulási vád alapján elfogták s halálra itélték; az ítéletet kegyelem utján 14 évi várfogságra változtatták s még abban az évben megkegyelmeztek neki.

[2] Parragh Gábor, az orsz. mintapince felügyelője; cikkei gazdasági lapokban jelentek meg. A Parragh-csárdában, melynek tulajdonosa volt, Vörösmarty, Garay, Vahot Sándor, Megyery, Egressy Gábor, id. Lendvay és Lisznyay megvetették a Nemzeti kör alapját. A Parragh-verset (dythiramb) Lisznyay irta, (*Parragh csárda*, Pest, 1860), ugyszintén a *Garibaldi nótáját*. Pest, 1861 és a *Nemzeti kördalt*, Pest, 1861.

[3] Simonyi (:) fotografus. (Fényiroda, Pest, Váczi-u. 12.).

[4] Tihamér és Elemér: Lisznyay kis fiai.

Kovács Laczi[1] nem tudta. De minden jóra fordul irántami figyelemből amit csak lehet.

Nálatok nélkül nem élet anélkül is — nyomoru keserves életem mint lelánczolt oroszlánnak a szenvedés, tehetetlenség babonájában.

Toldit s családját, kit mindennapi imádságtokba foglaljatok, üdvözölve, hű szeretőd Lisznyay Kálmán.

Közli: R. Hoffman Mária

DOMONKOS-APÁCÁK BIRTOKÁBA JUTOTT KÓDEXEK.

Az IK. 1930. évf.-ban összeállítottam a domonkos-eredetű kódexeinket. Van ezeken kívül még két olyan kódexünk, amelyek más szerzetesrendek írószobájában készültek ugyan, de utólag Domonkos-apácák birtokába kerülhettek: a pálos eredetű Festetics- és Czech-k. Mindkettő eredetileg Kinizsiné Magyar Benigna imádságoskönyvéül készült a nagyvázsonyi pálos-kolostorban, s nagy valószínűséggel következtetjük, hogy utóbb a margitszigeti Domonkos-apácák kezébe jutottak, s ők vitték magukkal 1541-ben Nagyvárad mellé a szentjánosi kolostorba, onnan pedig 1566-ban Nagyszombatba. A Czech-k.-re vonatkozólag ezt teljesen valószínűvé tudjuk tenni. Két körülmény szól mellette: a Czech-k.-nek a Thewrewk.-k.-szel való szoros kapcsolata meg a kódex vándorlásának vizsgálata.

A Czech- és a Thewr.-k. szorosan összefüggnek egymással. Az 1513. évből való Czech-k.-et forrásul használta az 1531 táján készült Thewr.-k. Sövényházi Márta margitszigeti dömés apáca a Czech-k.-nek két egymásután következő hosszabb imádságát másolta le a Thewr.-k lapjain. Az első darab verses imádság: *Zent bernald dokthornak ymaczaga.* Amint Horváth Cyrill megállapította: «A Thewrewk-k. szövege nagyon keveset különbözik a Czech-félétől és nem egyéb, mint amannak modernebb, helyenként megtoldott és elrontott párja, vagy épen másolata.»[2] De a Czech-k. szövege nemcsak régibb, hanem épebb is: bizonyos, hogy a Thewr.-k. két szövegegységét a Czech-k.-ből másolták. Ebből azt következtethetjük, hogy a Thewr.-k. írásának idején, 1531 táján, mindkét kódex egy és ugyanabban a kolostorban volt, s a Czech-k. rendelkezésére állt Sövényházi Márta margitszigeti apácának, a Thewr.-k. egyik másolójának. E kódex tehát még 1531 előtt a margitszigeti apácák birtokába került.

Ugyanerre az eredményre vezet a kódex vándorlásának vizsgálata. A Czech-k. 1531-ben egy kolostorban volt a Thewr.- és Érs.-k.-szel s — úgy látszik — ettől kezdve együtt vándoroltak. Viszont a Thewr.-k. kapcsolatos a Göm.-k.-szel, s 1555-ben e két kódex együtt volt Szentjánoson, a Margitszigetről oda menekült Domonkos-apácák kolostorában. A Göm.-k. ismét érintkezik a Wi.-k.-szel, ez pedig az Érs.-k.-szel. A kódexeknek ez a kapcsolata arra vall, hogy 1541 után valamennyien együtt vándoroltak.

[1] Kovács László, képviselő, gazdasági cikkek irója.

[2] Horváth C.: *Középkori magyar verseink.* Bpest, 1921. (R. M. Költők Tára. I.) 195. l.

A kódex további vándorlása nem nyujt újabb bizonyítékot arra vonatkozólag, hogy előzőleg domonkos-apácák kezében volt, ezért csak megemlítjük, hogy a Czech-k. a Thewr.-, Göm.- és Érs.-k.-szel együtt a klarisszaapácák feloszlatásáig a nagyszombati klarisszák birtokában volt.[1] Ekkor, vagyis 1782-ben kerülhetett a Czech-k. az érsekújvári ferencrendiek könyvtárába.

A Fest.-k. régibb a Czech-k.nél s eredetileg szintén Kinizsi Pálné használatára készült imakönyv. Azt sejtjük, hogy Kinizsiné halála után sem szakadt el testvérkéziratától, a Czech-k.-től, hanem vele együtt a margitszigeti Domonkos-apácák birtokába került, s innen kezdve együtt vándoroltak Nagyszombatig. A Fest.-k. három utolsó lapján ugyanis (414—16. Nytár. XIII. 101.) későbbi kéztől eredő szöveg van. *Szent János Evangeliſta Könyvének Elei*, az evangélium I. fejezete. A cím a XVII. század elejéről való, a szöveg pedig még a XVI. században kerülhetett a kódexnek eredetileg üresen hagyott három utolsó lapjára s megvan már a XVI. század végéről való Vásárhelyi-másolatban is.[2] Evvel az utólagos bejegyzéssel olyan szöveg került a kódex végére, melynek Sz. Domonkos rendjében különös liturgikus jelentősége van. Ennek a fejezetnek a domonkos liturgiában különösebb jelentősége volt: a rend tagjainak könyv nélkül kellett tudniok, s ha a kolostoron kívül tartózkodva nem volt kezük ügyében az evangéliumok kiadása, az evangélium helyett Sz. János evangéliumának elejét mondhatták.[3] Ezért került Sz. János evangéliumának eleje az Érs.-k. élére, s ezért kezdte a Göm.-k.-ben Tetemy Pál pálos szerzetes a maga írását szintén evvel az evangéliumi szakasszal. Hogy ezt utólag bejegyezték a Fest.-k. üresen maradt lapjaira, ebben szintén domonkosrendi vonást gyanítunk. Akkor írhatták be ezt a szöveget a kódexbe, mikor az már a margitszigeti apácák birtokában volt. A margitszigeti apácák a XVI. század folyamán kénytelenek voltak hol a törökök, hol a protestánsok elől menekülni s többször jutottak olyan helyzetbe, hogy jó hasznát vették ennek az evangéliumi szakasznak.

Erre az alapra építjük tehát azt a föltevést, hogy a Fest.-k. is a margitszigeti dömés-apácákhoz jutott s domonkos-kódexekkel vándorolhatott Nagy-

[1] A Czech-k.-et a XVII. század 80-as éveiben a nagyszombati klarissza-kolostorban gr. Balassa Mária Viktória apátnő használta. Bizonyítja ezt a sajátkezű bejegyzése a kódex 42. lapján (Nytár XIV. 309.). Volf Gy. a bejegyzés ismertetésekor megjegyzi: «Hogy soror Mária Viktoria miféle szerzetbeli volt s mely kolostorban élt, azt még csak gyanítani sem lehet». V. ö. Nytár XIV. k. XLVI. l. Pedig a neve is elárulja, hogy klarissza volt: a Magyarországon akkortájt élő különféle apácák közül egyedül a klarisszák használtak kettős keresztnevet. Hogy ez a Mária Viktória klarissza-apáca a nagyszombati kolostornak volt a lakója, arra rávezet bennünket a Lányi-k.-nek egy, évszámmal is bíró bejegyzése a kötés táblájáin: «Anno 1689 Die 27 De-Cembris Adom Szent Prophetsioia Napian Ezt a kónyuet Soror Catharina Franciska Vlaſsichnak Emlékezettól. hogi Sorgalmatoſsan tanullia Olvasny Sor Maria Victoria Balaſsa Ordinis S: Clarae». V. ö. Nytár VII. k. XLVII. l. Ez a Soror Balassa Mária Viktória 1656 táján lépett be a nagyszombati Klára-szüzek közé s 1691 körül a kolostor apátnője volt. V. ö. Rupp Jakab: *Magyarország helyrajzi története*. Pest, 1850. I. k. 103. l. — Karácsonyi János i. m. II. k. 472—73.

[2] Nytár XIII. k. VIII. l. — Nytud. Közlem. 1900. (XXX. k.) 350. l. és IK. 1901. 235. l.

[3] *Breviarium O. Pr.* Velence, é. n. fol. 421.

szombatba. Sorsa ebben is közös volt a Czech.-k.-éval, nem szakadt el testvér-kódexétől.

A Fest.-k. jelenleg a keszthelyi Festetics-könyvtár birtokában van. Hogy odakerülhetett, azt a grófi család és a nagyszombati klarissza kolostor között megvolt kapcsolat magyarázza. A család egyik tagja ugyanis, Kristóf septemvir leánya, gr. Tolnai Festetics Julianna Viktória, a klarissza szerzet eltörléséig Nagyszombatban volt klarissza-apáca. A nagyszombati klarissza kolostorban, épúgy, mint a pozsonyiban, az egyes cellákba oda adták a magyar kódexeket (Göm.-, Lá.-, Czech-k.) az apácáknak olvasásra vagy épen emlékül — s az utóbbiakat azután az apácák a kolostor eltörlésekor magukkal vitték. Ilyen úton kerülhetett a Fest.-k. is Festetics Viktória közvetítésével a keszthelyi Festetics-könyvtárba.

Valószínű, hogy mind a Czech-, mind a Fest.-k. Kinizsiné Magyar Benigna halála után, még 1531 előtt a margitszigeti domonkos-apácák kolostorába került. Mikor szerezhették meg az apácák Benigna asszony imakönyveit, nem tudjuk. Lehet, hogy 1526-ban jutottak hozzá, mikor a török elől Kőszegre menekültek s a telet is ott töltötték.

Szóbahozták a Jókai- és Döbrentei-k.-et is a domonkos-apácákkal kapcsolatban. Ez azonban csak találgatás. Lehet, hogy az Érdy-k. is valóban a margitszigeti domonkos-apácák birtokában volt — de ezt teljes hitelességgel bizonyítani nem tudjuk.

TIMÁR KÁLMÁN.

FIÁTFALVI GYÖRGY POKOLBELI LÁTOMÁSA 1626-BÓL.

Bizonyos tekintetben irodalomtörténetünkben egészen különálló moralizáló verset tartott fenn az Erdélyi Múzeum kézirattárának egy XVIII. sz. végi csonka kéziratos füzete (jelzete: 2679. sz.), melyre a kézirattár énekeskönyvei után való kutató munkám közben akadtam.[1] A versnek nincs címe; a fentebbi címet én adtam.

Irodalmunkban mindössze két olyan költői munkát ismerünk, mely még a *Pokolbeli látomás*hoz hasonló tárgyat dolgoz fel.[2] Az egyik — a három közül a legrégibb — Tinódinak *Zsigmond király és császárnak krónikájá*ban olvasható, a 8 versszakra terjedő *Tar Lőrinc pokoljárása*.[3] Ez ránk nézve csak annyiban érdekes, amennyiben fentartotta az emlékét annak, hogy az ilyenszerű tárgy, a pokol naiv s fizikai értelemben való elképzelése már akkor (vagy inkább: még akkor), Tinódi korában is, énekben megörökített tárgy volt s még a józanabb, reálisabb gondolkozású magyar nép-

[1] Leírtam az Erd. Ir. Szemlében, (1929: 288.) illetőleg az Erd. Tud. Füz.-ben. (20: 10.)

[2] Van egy harmadik is, a *Szétsi Jánosnak mutatott rettenetes dolog*; kézirat, közölte Dézsi Lajos, IK. 1915: 439—444. Van azonkívül a pokoljáráshoz egyben-másban hasonlító purgatoriumjárás is több. *Szerk.*

[3] R. M. K. T. III: 357—58.

nél is meghallgatásra talált. Az az ének, melyre való utalással szól Tinódi Tar Lőrinc pokoljárásáról, nem maradt ránk, az ő — t. i. Tinódi — leírását viszont rövidségénél fogva nem is tekinthetjük önálló pokolleírásnak, hanem inkább csak célzatos és futólagos utalásnak.

Tárgyban és felfogásban már sokkal közelebb eső Nyéki Vörös Mátyás *Tintinnabulum Tripudiantium*[1] c. műve, még megjelenési idejét tekintve is.[2] A négy részből álló munka 3. része szól *A' Pokolrol*. E munka felfogása s az általam közlendőé közötti különbség abban van, hogy míg a Nyékié inkább bibliko-ethikai vagy inkább moralizáló tanítóköltemény, addig emennél a leíráson van a súly. Biblikus és keresztény szinezetűvé inkább csak a bevezetés s legfeljebb a befejezés teszi: az angyal követsége s az író intése. Ez a színezet azonban a tulajdonképeni pokolbeli látomás részletező leírásával mindinkább fakul. Egyébként bár Nyéki *Tintinabuluma* is elég érzéki és szörnyű formában festheti le a poklot, de olyan részletezést, a bűnhődők szenvedésének olyan képét nem kapjuk benne, mint itt.

Az alább következő *Pokolbeli látomás* a pokolnak még érdekesebb, bár részben klasszikus nyomokon járó leírását adja. Írójáról a versfőkből kiolvasható *GEORGIUS FIATFALVI*-ról, úgyszólva, semmit sem tudunk. Egyetlen életrajzi adatát az ének utolsó versszakából olvashatjuk ki. E szerint 1626-ban, mikor énekét írta, a Kisküküllő melletti (akkor még valószínüleg unitárius kézen levő) «Szöngyörgyi» Scholába(n) volt; kétségtelenül, mint tanító s nem mint tanítvány.

A *Fiátfalvi György* névvel három egykorú iratban találkozunk. Az egyikben, a legrégibben, *Georgius Fiattfalui Anno 1623 die 20 Nonembr(is !)*, mint (Bethlen István) *Gubernátor uram scribája* ír alá egy *Vitezleo Retteghen lako Nyressi Istva(n) Uram* és *Colosmonostori Zambo Mihaly* közötti szerződéslevelet.[3] Az 1623-ban íródeákoskodó Fiattfalui 1626-ban lehetett az erdőszentgyörgyi iskola ludi magistere vagy rektora.

A másik, ugyancsak egy bizonyos Fiatfalvi Györgyre vonatkozó adat 1633-ból való. Ebben a *Nemes Vitezlő Giörgi Deak Fiatfaluiról* történik említés, ki Semien Gábor urammal perlekedik pénzen vött öröksége felett.[4] Azonos-e akár az előbbi, akár az utóbbi a *Pokolbeli látomás* írójával? A valószínüsége megvan; az időpont, a foglalkozás mindkét esetben összevág.

[1] Szabó R. M. K. I: 644. és 1548. sz. Részletes leírását s a művel kapcsolatban felmerülő kérdések megoldását lásd Ujvárossy Szabó Gyula, *A m. verses okt. költ. tört. 1772-ig* (1910.) 81. s k. l.; magát az eredeti munkát nem használhattam.

[2] Nyomtatták Posonban, 1636 Esztendöben'. Újabb kiadásai Posony 1644., Kvár 1672., H. n. 1699., Lőcse é. n. (XVII. sz.). V. ö. Szabó K. i. m. i. h.

[3] A név a kezdő formulában *Fiadfalui* alakban szerepel *(My Szeky István és Fiadfalui György Diák* stb), az aláírásban meg *Fiattfalvi* formában. Ez azt bizonyítja, hogy a szerződő levelet más, valószínüleg *Szeky István* írta, mivel a kézírás itt más, mint az okirat szövegrészében. (Az okmány eredetije az E. M. br. Jósika cs. levéltárában van.)

[4] A bizonyságlevelet Patakfalui Ferenczj Balas Udvarheli Szeknek hűtéos Notariussa állította ki in possessione Patakfalua, die 11 8bris Anno 1633. (Eredetije egy félívnyi papírlapon a kolozsvári állami levéltár br. Kemény levéltárában [X: 691] van.)

A harmadik egykorú irat,[1] melyben Fiátfalvi György neve szerepel, Kisküllő vm. egyik régi jegyzőkönyvében levő *Protestatio*, melyben Balthasarus Szemere de Zagor ac nobile Domina Griseldis Szemere, Egregii Georgÿ Literati Fiatfalui consors szerepelnek, mint protestáló felek. Bár így ez az adat nem épen Fiátfalvi Györgyre vonatkozik, mégis érdekes, mert ennek révén értesülünk arról, hogy Georgius Literatus (=Diák) Fiátfalui felesége Griseldis Szemere volt. Valószínűleg e házasság révén olyan helyzetbe jutott, hogy szakíthatott eddigi foglalkozásával.

Ha a három iratban szereplő Fiátfalvi Györgyöt egy és ugyanazon személynek vesszük, amit úgy nézem, megtehetünk: előttünk áll egy abban a korban egyáltalában nem szokatlan pályát megfutott szerencsefi, akinek élete sorsát nagy vonalakban az íródeákságtól (1626) a scholamesterségen (?) át (1626) a vagyonos és tekintélyes Szemere családba való házasodásig (1643) ismerjük. Az első adat szerint 1623-ban Kolozsvárott a Bethlen István gubernátor scribája, a második adat szerint Erdőszentgyörgyön iskolamester (1626); aztán 1636-ban[2] az udvarhelyszéki Kereszturfalván (Székelykeresztur), majd a marosszéki (Káposztás-) Szentmiklóson lakik, nem tudni milyen minőségben. De az a körülmény, hogy ide közelesik Zágor, ahol feleségének, Szemere Griseldisnek atyafiai éltek, méltán unszol bennünket arra a valószínű következtetésre, hogy itt ő már nem régi rektori foglalkozását folytatta, hanem a felesége birtokán gazdálkodott. Ide közel van Erdőszentgyörgy is, ahol 1626-ban a *Pokolbeli látomás* íródott.

Mindaz, amit ilyen messzemenő következtetéssel is a *Pokolbeli látomás* szerzőjének kilétére vonatkozólag megtudhatunk, nagyon kevés. Érdemes volna átnézni a marosszéki jegyzőkönyveket — ott bizonyára pontosabb adatokat nyerhetnénk az ének szerzőjéről.

A *Látomás* szövege csak egy, a XVIII. sz. 70-es éveiből származó másolatban, mégpedig itt-ott, mint alább kitetszik, igen hibás másolatban maradt fenn — s talán az is valami előbbi másolatról készült. Gyarló helyesírása, a gondatlan és hiányos ékezés és központozás egyaránt valami kisebb műveltségű másoló gyakorlatlan kezére vall. Hogy ez ki lehetett: nem tudjuk, mert a kéziratban szereplő egyetlen név, a Bíró Mosesé, sokkal későbbi kéztől — 1836, illetőleg 1838-ból — származó bejegyzés.[3] Az olvashatatlanná lett szavakat a szövegben sarkos zárójelbe tettem.

[1] A *die 12 Januarij Anno 1643* keltezésű bejegyzésre a Petrichevich Horváth cs. családtörténete érdekében felhozatott Kisküllő vm. 1624—1718. évi („S Dyonisio" jelzésű) jegyzőkönyvében (255. l.) akadt reá Kelemen Lajos levéltáros úr, akinek szívességéből a jegyzőkönyvet magam is használhattam.

[2] Valószínűnek tartom, hogy házassága is erre az időre esik, hisz így könnyen megmagyarázható az az egy éven belüli lakóhelyváltoztatás, melyet a második okmány bizonyít. E szerint *Nemes Vitézlő Giörgi Deak Fiatfalui*, aki *Anno 1633 Zent Margit azzoni Nap taiat* még *Udvarheli Szekben Kereszturfalua*(n) *lakott* és ott *pénzen vött öröksége* felett perlekedett *Semien Gabor uram*-mal ugyanez év die 11. 8bris már *Marosszekben Zent Mikloso*(n), a Szemere cs. birtokainak tőszomszédságában lakik.

[3] Kelemen Lajos levéltáros szíves közlése révén tudom, hogy Fiátfalvi György szentgyörgyi mester e munkájának másolatát a kolozsvári unitárius kollégium kézirattára is őrzi, de a katalógusban semmiképen sem találhatni meg. Így hát várnunk kell, míg valamiképen véletlenül megint előkerül.

Az ének nyelvén nagyon jól megfigyelhető az északnyugati székelység nyelvjárásának nehány sajátsága.

Ének.

1. Gonosz bünben hevers oh Emberi nemzet
   Kiert az Ur Isten néked noha joval fizet
   Gonoszságod tudgya érette el nem veszt
   Sőt érdemed felett sok jo utra vezet
2. Egnek magosságat büned mar fel erte
   Gonoszsagad bünel mind már föl [. . .][2]
   Az föld [. . .] alig tarı vetked [. . .]
   Ki ert az Istennek rajtod büntetése
3. Oltalmat mindenkor rajtad meg mutata
   Vagyon Felsegenek nem kedvessé tartya
   Hogy bünös lelkednek veszten nem akarja
   Sok bünböl téreset mindenkor kévanya
4. Romlatt nemzetünken ezen igeretét
   Mellyet Ezekiel könyvében, igy meg irt
   Gyakarta mutattya, még békellünk it,
   De az ember gonosz kiröl egy peldat irt
5. Gyötrö nagy tuzeröl Pokolnak most Szollok
   — — — — — — — — — — — —[1]
   Kit az Szent irasban vilagoson lattom,
   Külső irasban is sokat fel talalok
6. Itt az irasomnak hogy ne legyen vege,
   Isten Angyalának az ö követsege,
   Egy bünös embernek testi bekessege,
   Iratik meg benne egy pelda rettentve,
7. Ugyan az embernek ö tsuda latosa
   Pluto orszaganak Szellyel beyarosa,
   Az bünös embernek szörnyü ken vallasa
   Pokol kennya miat fogad tsikorgasa 2 a
8. Senki füle mostan bé dugva ne legyen
   Hogy irasamnak foganattya legyen
   Ez nem hazugság volt minden megrettennyen,
   Hogy az mas vilagon vigan örvendezzen

Első rész[2] az mellyben megiratott, az sent Angyalnak el-(kül)dese.

9. Felhöböl en hozzám egy követ el yuta
   Egy Szep fejér galab (!) mint Isten Angyala,
   Nagy rettentő Szoval énnékem igy Szolla
   Melljben követtsege be vala foglalva,

[1] A másoló itt egy sort kihagyott a kéziratban.
[2] E rész a kéziratban egyáltalában nincs elkülönítve. A könnyebb áttekinthetőségért én különítettem el.

10. Im az Isten engem, hozzád azert külde,
Hogy meg mongyon néked ki nagy lelked terhe,
Kiért az Istennek rajtad büntetese,
Mert vagy ö nekié nagy bünös edenye,
11. Arra en ezt mondam Szabad az Ur velem 2 b
Ö kezeben vagyok mert tsak ö Istenem,
Azomban az galamb enyeszik elölem
Nehezedik testem lön nagy betegségem
12. Testi egésségem valtozek nagy kenra,
Melly fél Esztendeig mind rajtam regnála,
Tagamban engem ugy el sanyargata,
Hogy egyik ujjam sem volt kesz mozdulasra,
13. Fogadasokat en nagy sokakat tettem,
Az Egek uranak sokat esedeztem,
Mindenre magamat nyavayamban kotém,
Mellyekkel az Istent felette terhelém,
14. Az sok fogadasnak tsak keves heja lön
Bünek el hagyása, mert közetek nem lön 3 a
De hogy az Istennek azis fogadast tön
Bünemet el hagyám tsak jonne meg eröm
15. Lábamra felállék száz ember láttára,
Még el nem mult vala töllem, az az ora
Melljben, az Istennek ezt fogattam vala,
Meg gyogyulék mingyárt az napi latasban,
16. Valtozek nyavalyám nagy yó egességre
Mint ha Szaz esztendöt eltem volna, véle,
De fogadasomnak nem lon semmi helye,
Mert testémet, adtam az fertelmességnek,
17. Igén hamar egy nap hétzer fertöztettem
Az paraznasaggal lelkemet terheltem
Sok ördögi büntöl magam nem, terheltem
Kiert az Istennek bünteteset erzem 3 b

Második kovetsege az Angyalnak[1]

18. Galamb abrazatban ismét hozzam jöve,
Az Isten angyala de engem rettente
Sok fogadasimra, ra emlékeztete,
Illyen szokat nékem az Angyal beszele,
19. Nagy te fogadásod kit az Urnak tettél,
Mikor hütöd miat tölle verettetél,
Nyavalyadban, akkor nagy sok jot igertel,
Jo egésségedben arrol felejtkeztél,
20. Ezekre azt mondam az Ur Angyalanak,
Bizony a sátan tsalt meg és igy Istenenk,

[1] A kéziratban aláhúzva.

Az kiket fogadtam ö szent felsegenek,
Nem toltettem bé mert hittem az ördögynek, 4 a
21. Az Angyal biztata enekem aszt monda,
Noha nagy sok ugy mond, büneidnek szama,
Az Isten nem akar igy vetni Pokolra,
Nem akarja lelked igy vetni halalra
22. Akarja szent nevét hogy hidgye ki légyen
Ostora te réád egy kevesre legyen
Hogy az te példádan, sok Ember rettegyen.
Bünböl nagy sokakat velled terithessen
23. Mondék én ezekre az Ur Angyalának,
Az élö Istennek nagy nevere kerlek,
Mond meg ha, Angyal vagy avagy mit reméllyek
Ha kesertet vagy is mond meg téged kérlek
24. Kemeny szoval, nékem, erre igy felele, 4 b
Vigyaz ra, te mostan, ez tselekedetre
Majd, meg bizonyitam, hogy Isten követe
Vagyok es nem jarok kesertet kepebe,
25. Az Palata mingyart igen fenyesüle
Noha jelen vala, immáran az estve,
Az asztalis készen vala, megterítve,
Asztalnak elötte tonek embert szekbe
26. Egyik szarnya vala az ég (?) szegeletin
Az másik más felöl az haz szageletin,
Enis meg rettenek az Agyal beszeden,
Melljeket szol vala az Egnek. kezdeten,
27. Ismet nekem monda, bizony bizony mondom 5 a
Hogy en nekem mostan, menyböl le yövesem
Tsak te hozzad volt most töled én vala[so]m,
De jo kültel légyen töled aszt kévánom,
28. Azomban el menek enis el amulék
Otton en réámis nagj álom erkezék
Egy rut kepü embert elömbe talalek
Kit hogy en megláték igen meg rettenek
29. Ennek abrázattya utállatos vala,
Szeme vérmes vala s nagy szélü az ora
Mondhatatlan büdös es dohos a szája,
A' szájában penig egy egy arasz foga,
30. Teste rut fekete mint a szeretsennek
Köntsösse rut meszes és a süvegének 5 b
Szamtalan, lyuka van, annak tetejének
Test Allasa neki nem külömb mint ebnek
31. Körmeji horgasok mint az keseljünek
Egy arasz sarkántyu sarkan tsizmajának
Mint töröt vérböl szöt ruhája testének,
Ollyan szine vala veres köntösinek

32. Kegyetlen rut szoval énné kem igy szolla,
Keszen vagy e te trastd (!) ördöngesen monda,
Enis mint szohaték igy szollék azokra
Mert rut abrazattya meg rettentett vala
33. Az mit Isten hagyat mindenre kész lészek
Akarattya ellen semmire nem terek
Dé immár hova visz énis téged kérlek 6 a
Felele pokolba tegedet vezetek
34. Kerdem otet mire visz engem Pakalba,
Az nagy Urnak mongya, hogy ez akarattya,
Hogy lattassék tölled Pokol rut országa,
Az mikeppen alljon hogy ne keszülly oda,
35. Egy fekete gradits elöttem al vala,
Arra mint egy jukra ugyan alá vana (!)
Kérdem hogy ki volna engem mit hurtzolna,
Monda hogy ö volna pluto komornyikja
36. Miheljt az gráditson engem alá vona
Szörnyü foljo vizre en velem indula
Mellynek rettenetes nagy zugasa vala
Pokolnak torkabol ki szarmazik vala
37. Ez folyo viz felöl irnak az Poeták[1] 6 b
Ugy mint virgilius Plinius szollattak
Hogy pokol országán ugy el tsudálkoztak
Vizeknek neveit reszekre osztattak
38. Acheron az egyik az masik Choeius (!)[2]
Harmadik plegeton ki szörnyü rabitus,
Az negyedik Lethe kis mentis oblitus,
Az ötödik nagy Styx pokolbeli palus,
39. Vizeknek neveitt ki tudni ki vannya,
Rettenetes dolog tsak ki mondania,
Mint az alut vérnek ollyan ö follyasa
Mellynek neve szerént es tulajdonsaga
40. Aéhharon' (?)[3] vizében valaki ijandik 7 a
Attol minden orom mingyárt el fogotik,
Coeitusoal (!) penig sirni Inditatik
Minden banatyára, visza forditatik
41. Plégéton peniglen poklot környül follja,
Szörnyü nagy langyában az ember fultosztya,
Szörnyü köveket hajt kinek tsattagása
Mesze foldre hallik ennek rapogasa,

[1] A poétákat, akikről az író tud, a következő sorban meg is nevezi; Vergilius *Aeneis*ében csakugyan írt a pokolról (V. ö. VI. ének), Plinius azonban nem. A leírás során az *Aeneis* hatása csak a folyónevek átvételében s nem lényeges vonások felhasználásában áll.

[2] Cocytus; a szövegben levő alak az értelmetlen másolásból származó hiba.

[3] Acheron; a 6 b lev. levő örszó *Acharon*.

42. Mellyet az ember egēsz eletēben tōtt
Minden el mult dolgot Lethe el felejtett
Styxnek folyo vize sirni kenszeritett
Valaki meg iszik a vizben egy tseppet
43. Az folljó vizeken mihely által kelénk
Szornyü settetsegre azzanal erkezénk 7 b
Nagy sebes zugāssal egy ajtora érénk
Mellyet hogy lātek igen meg rettenek,
44. Egy küs vilāgosságban iras latzik vala,
Mélljre hogy hogy tekinték ozt tanultam vala
Mellj vilagossag az ajtonal vala
Halgas teis vigyaz ne keszüllj Pokolba
45. Tüzös ördög tüzös ember tüzes beka,
Tüzös ökör tüzos ollo tüzes bika
Tüzes kigyo tüzös szablja tüzos lántsa
Tüzös scorpio tuzesek mind ezek.
46. Szörnyeb forma kaput azantul meg erenk
Ördögök serege en töllem lattatek
Langal mind a szajok kin igen remülék
Szornyü bögesegtöl mert aföld mozgatek 8 a
47. Komornyiknak ismet ordongosan monda,
Elölēm vid el hogy foldemet meg Lássa
Elöle el menék egy futamásnyira,
Es hertelen erenk egy nagy budös tora
48. Egy egö kementzet láték tüzzel egni
Mind kivül mind belöl tüzzel langal vala
Egy embert is latek abban szomorkodva
Ki tsak semmive lön a tüznek miatta.
49. Mint az öklöm annyi benne meg mararada,
A sebes tüz miat teste ugy el fogya,
Az ördögök mingyart azt kivetik vala,
Rut fekete lével azt öntözik vala, 8 b
50. Hertelen az ismét egy emberé válek
Mellj embertöl en ott szornyü átkat halék,
Az nagy kenzás miat sokat átkozodék
Az ördögök kozzül illyen szokat hallék
51. Atkazat az ora melljben születtettem
Az emlök atkoztak kiben neveltettém
Anyám is átkozot kitöl születtetnem
Mind föld meny es Tenger átkozzák éretem,
52. Az Istent is vegre szörnyön meg átkozá
Mind mennyeieket szörnyen le karomla,
Iszonyu nagy kinya ö neki eszt hozá
Rettentö például elömbe igy adá, 9 a
53. Kerdem mi az oka a komornyik monda
Fosvēnységgel elt ez az immár jutalma

Az Urhoz nem tere söt nekünk szolgála
Orökkön örökke ez Lészen jutalma,
54. Masadik látásam tsuda lön pokolba
Egy tovisböl vakat (!)[1] ágyat láték abban,
Sok kasza es beretva volt nagj langalasban
Es nagj atkozodast hallék az orában
55. Mezitelen oda egy embert hozának
Az ördögök közzül környule állának,
Ugy vetek az agyban hogy test allasanak
Semmie nem lön ep tsontyának hasának,
56. Izenként az embert hogy elmetél teték, (így !) 9 b
Hamar mint, az elött oszve forasztaték,
Ember ábrázatban meg elevenedek
Az okat is kérdem mélljtöl illyent hallék
57. Sok artatlan vérnek volt szomjuhozoja
Bünteken az embert gyakarta kenozta,
Mikor nem öl hétett ugyan szomjuhazta,
Immar mind örörökė ez lészen jutalma

Meltatlan Haragvasi

58. Egy kadat negyedtzer tüzzel égni laték,
Mellj kadban egy embert hirtelen vetteték
Nagy hamar semmivé lön nékem ugy látzék.
Melynek oka felöl illjen dolgot hallék
59. Nagy haragassággal ö magat viselé 10 a
Haragjában nyelvét folyni eresztette
Buntelen az embert atokban keverte
Ezt hozta ö néki az ö mérgessége
60. Innet elébb menék láték más kádat is
A' melljben ül vala egy ember az állis
Minden kadban penig sok testi férget is
Valának kik járnak szajan ki is bé is
61. Ennek okát kérdém mi lehetet volna,
Monda az komornyik morgosságnak oka
Hamis hütö hagyot monda hogy lött volna,
Szitkos átkos volt s ez lészen ö dolga

Hamis Papok, Iras Tudok es Prokatorok az igazat hamisra forditok jutalma

62. Innét eléb menék láték tsuda dolgot
Egy emernek nyakán furnak vala lyukat 10 b
A nyaka tsigolyalyan ki vonnyak a nyelvét
Melljet nyunek mondanak ki mondat sok gonoszt

[1] rakatt.

63. Eles beretvavol a nyelvet metelik
Az ördögok közül sokan aszt tsibdesik,
Az ember nem szolhat mert nyaka törödik
Kivel az ö nyelvét erössen metélik.
64. Ennek okát kerdém mi lehetett volna,
Komornyik felele s en nékem aszt mondá
Az igazat hogy ez meg hamissitatta,
A sok hamissagat igazra tsinalta.

Usorások Jutalma 3

65. Innet eleb menek laték egy szekert
Tüz lovat elötte kiket ördög vezet
És a Szekerben ülni láték egy embert
Es az ember elött tüzös ördögököt 11 a
66. Mindenik ördögnel egy egy fogo vala,
Tüzös vas fogokal azt fogdossak vala,
Minden felöl szörnyen azt szaggatyák vala,
Egy pénz és két pénz ez erigy mongyák vala
67. Valamig ezerig a pénz telik vala
A testét mind addig ok szaggattyák vala
Mind addig mig teste mind el apad vala,
Minden penz szamara egy egy darab vala
68. Mingyárást az utan öszve rakjak vala,
Ismet test allasa fel allatik vala
Es elevensége mingyat meg jö vala
Melynek illjen okát én ertettem vala,
69. Urasag gazdag sag ennek elég nem volt
Minden kis költsönre usorat kevant volt 11 b
Sot atyafiattis sok bitangot el vont
Mostan már ez kennya, mivel abban még holt

Kártya Kotzka Tsapok Jutalma 4

70. Innet elebb menék találá(n)k jádzokra
Ez vilagban kártya kotzka, tsobdosokra
Sok ezer ördögtöl kenoztattnak vala,
Kártyát kotzkát tüzben mert jatzodtak vala,
71. Tüz kartya kezekben elöttek tüzes szak[1]
Szörnyü esküvéssel a kartya le üték
Világan kartyával elteket keresték
Sok kartya jadzassal lelkeket terhelték 12 a
72. Az oka ennek az mongya a komornyik
Es az kik közzülök ily szörnyön esküszik.
Ez vilagban is igy orokke kinlodik,
Tüz kártya, kotzkával ittis gyötrettetik

[1] szék.

Kevellyek Jutalma 5

73. Látek mas helyen is egy férfiat álvan,
Kire egy nagy tüzös mente vala adván
Tüzes szüveg fejeben félre vala nyomván
Az ördögök rajta igazgatlyak osztan.
74. Egy Aszosony embertis láték azon keppen
Ekesitvén vala sok tüz öltözetben
Az ördögök közül ugrolnak seregben
Vagy az hátát ütvén tsufollyak erossen 12 b
75. Kerdem okat ennek a komornyik monda,
Elete folyása volt tsak tzifrasagba,
Nem volt igaz mongyak soha jarasaba
Hanem kevellj ségben es maga natzasba (?)
76. Immar mind örökke jutalmak ez lészen
Az kevellység nékik illjen hasznat tészen
Eletekben tizrák[1] voltak mostis készen
Vagyon öltözetek itt is szep tüzessen

Más ember marhájat kévánok jutalma 6

77. Tizedik látásra engemet hogy vünek
Egy embert kenzakra oda vezetének
A bélit testének fogokkal szegénynek 13 a
Vonogottyák vala apronkéntis ennek
78. Okát komornyiktol kérdém erre monda,
Mas ember Marhajat ez szivből kevanta
Maga keresmennye nem volt eleg soha
Ez leszen Ő neki örökre jutalma

Tormentum non resipiscentum 7

79. Innet elebb vinek engemet más helyre.
Az hol szemeimel tekéntek egy hegyre.
Az hegy alat penig nagy sok emberekre
Sok tüzös kövöket azoknak kezekbe
80. Altal hajtania akarnak a hegyet
Sok tüzös kövöket de soha nem lehet
Mert ha meg lehetne szabadulni innet
Lehetne és kenok nak vetkeinek véget 13 b
81. A komornyik monda énnékem illj okát.
Meg jobbulásakat büntöl nem mutatak
Hanem eléb menvén nyomtak bünnek utat.
Immar Most veszik el annak ö jutalmat

[1] Először helyesen: tzifrák s aztán *tizrák*ká rontva.

Tolvajok jutalma 8

82. Tolvajak voltak ök ez immar jutalmak
Tüzös halmak láboknál vérböl allitottak
Kenyeret tolvajas szerzett nekik s innyok.
Erdöben lappangás volt ö palatájok

Reszegek jutalma 9

83. Hald meg itt mitt lattam ne keszullj azokra 14 a
Engemet el vünek egy nagy szörnyü tohoz
Mellj hasanlitatik ez szeles vilaghoz
A szine hasonlo büdös törot majhoz
84. Ennekem ugy tettzek hogy ez világ volna
A vize fekete szornyu büdös vala,
Mint a rothat majnak ollyan szine vala.
Av(a)gy mint az alutt ver szinten ollyan vala
85. Kénköves nagy langal és a' to ég vala
Melljnek közepire engem vittek vala
Es mint egy sör szalan tsak ugy fugok vala
En velem fogadást igy tetettek vala
86. Valamig ott voltam a kiket ot láttam 14 b
Mindennek erössen hütomre fogadam
Soha nem kovetem tsak megszabadullyak
Egytzer ö kozzülök örömre juthassak
87. Az megmondott heelyröl engemet le vönek
Az tonak szelljire es hellyhezteténck
Szelljel nez ven hallam nagy sok embereknek
Szörnyü sirasokat szamtalan sok nepnek
89.[1] Az meg mondott büdös es kenköves tonak
Nagy sok embereket az kik kenra meltok
Kalanak kezekben kik tüzel langalnak
Meritik és iszszak derut' büdos szajok
90. Mentöl többet isznak szörnyebben szonjoznak
El anyera eleget nem ihatnak
De a mit meg isznak azzal okadaznak
Azon rut okadast ital hejet isznak
91. Kerdem mi lehetne ez dolognak oka,
Az komornyik monda reszegsegnek oka
Az mas vilaganis tobzodas volt dolga,
Itt sem ihatnak mar eleget a toba.

Ragalmazok jutalma 10

92. Egy tüzös kementzet elebb menvén láték
Es annak felette nagy sok Aszszony nepet

[1] Itt az iró valószínüleg kihagyott egy versszakot, vagy talán a számozást vétette el.

Tüzöket kapdosván kit alá nyélének
A' kementze elött meg elesztétének
93. Ennek dolga felöl illjen dolgat hallek
Hogy ragalmazassal elteket kerestek
Meg Attyok fiatis hirben ök kevertek
Illjen ö jutalmak kik szemeim neztek 15 a

Szegenyeket nyomorgotok jutalma 11

94. Tsak közel azakhoz mástis mutatának
Véres tajtékokat szajakan turanak
Szegényeket kénzok s az sok arváknak
Nyomorgatoja volt ez kinnya maganak

Paraznak Jutalma. 12

96[1] Ennel elébb láték Aszszony embereket
Kinek tüzes vassal szemérem testeket
Sütögotik vala szörnyön az ördögök
Tüzes vas rudakkal forgattyák béleket
97. Az Aszszony népeknek szemérem teste ket 15 b
Kis bé vonnyák vala iszonyu tüzesen,
Annak kérdém ... okát ... ezen[2]
Az komornyik monda s ilj feleletet tön
98. Ezeknek férfiak soha eleg nem volt
Ezeknek minden tsak agyasak tarsak volt
Fertelmes kurvásag elöttök kedves volt,
Eletek bujaság es pazáznaság volt
99. Bizonnyal el hidgyed te is szinten igy jársz
Feleséged kivül más feleségével hálsz
Feleséged lévén ki mást bünre kevánsz
Feleséget tiédnél tés ha szebbet kevánsz
100 Ha az szem meg láttya az szüv meg gondolja
Szemet az hunyasra senki ne forditsa
Mert az bün dolgára szemednek hunyása
Kész leg elsö gradus gonosz kevánásra[3]

101 Innet elebb menénk egy küs setet botba 16 a
Az mellj sok arannyal ekesitven vala
Ennekem aszt monda, hogy fel vegyek abba
De nem vön lelkem rá hogy fel vegyek monda
102 Jo Szerentséd neked hogy abban fel nem völ
Mert fel gyulasz vala annak melegitöl
Az arany azt hozta volna nagy szep szinböl
Hogy meg emesztettél volna mindenestöl

[1] Itt nyilván a számozás rossz.
[2] Hézag van a kéziratban is; a másoló valószínüleg nem tudta elolvasni e szavakat.
[3] Itt új rész kezdödik, de a kézírat nem jelzi. Egy üres sorral jelezzük.

103 Innet elebb menenk nagy setétt piatzra
Melljre mint egy ködböl világosság juta
Ördöngösök altal ez és tsak lött volna
Lutzipernek mert az fö piatza vala,
104 Szélljel tekinték és láték kufarakat
Sok kigyot es békát pénzen arulokat 16 b
Vas lepénj kenyeret sütö billérnekat[1]
Ezekhez hasonló hamis kalmárakat,
105 Innet más piatzra homáljosra vünek,
Sok károna (így!) sereget hogy nézék,
Ördögökkel vinak az kik semben mennek
Tüz lang jö szajokan kopiát ugy törnek
106 Közülök valakit meg olhetet vala,
Az ördögök mingyárt fel tamasztják vala
Elobbi erejét ök meg adgják vala,
Es ismét hartzolni el bötsattjak vala,
107. Harmad piatzrais nagy setettre vünek
Hol sok pogánysággal öszve ütkezzének
Sok vagdalkozással bejeg szegényeknek
Szörnyü Orditassal fejeket szedenek 17 a
108. Negyed piatzrais ök el vünek engem.
Sok ördögi serget hol szélljel neztem,
Annak szörnyüségen el nezni nem győztem,
Lu ciper Várának az helljét szemléltem,
109. A varos Piatzán tüzös kalitzkakat
Es az kalitzkaban szörnyü orditokat
Láték 7 ördogök szörnyön kinlodokat
Neva beldigjia ki tart sok foglakat
110. Tsaszarok Kiralyok es Urak serege
Onnet elébb menenk mert igy vala rendre
Mint a' mi szekerünk itt a' mi foldünket
Vagy sokadalamban a mi szekereink
111. Az kik o kozülök velem beszelhetetk 17 b
Egy tüzös veszszövel elöbb meg verettek
Mig vellem beszéltek kenoktol meg suntek
Velem mig beszéltek addig nem gyotröttek
112. De miheljt beszédet vellem nem mutatta,
Vagy ha ontoztetni en velem akarta
Az ördág réá ment arrol meg dorgálta
Es ott kellett mingyárt felben el hagynia,
113. Mon dom mihelly beszéllét vellem ö el hatta,
Mingyart Atyat 's Annyat le atkozta szörnyen

[1] Bëllér, böllér (= botularius, kolbászáruló) a Székelyföldön ma is általában árust, kupeckedőt jelent. A fenti alak a billér formában vagy téves másolásból ered vagy régibb alak; billérné = bëllérné, böllérné azaz olyan asszony személy, aki árul: kofa. (V. ö. M. Tsz., Pápai Páriz.)

Mennyet Földöt aztis ki vilagra hozta,
Sokszor holt eleven voltara kenozta

114. Ördögök azamban sirásra keszülnek
Szamtalanul öket láttam, hogy el mentek
Nem meszsze elöttünk ök sirast tönek 18 b
Fövebbikket hallam ilj szokat ejtenek

115. Minden bizonyoson azt bátor el hidgye
Pokolban szinten van ördögök serege
Kik emberek utan járnak leseskedve,
Mint itt e vilagan ki predara menne,

116. Ez vilagat szerte az ördög nyargalja,
Hogy ember szivében kokolljat hányhassa,
Melljel Lucipernek kedvet talalhassa,
Azon vagyon hogy mint Pokolba hajthassa,

117. Eyyel nappal fut az ördög ez világan,
Keres mint oroszlyan hogy kit be kaphassan
De hogy te meg retteny az dolgon magadban 19 a
Hidgyed hogj ugj vagyon az mint irvan haltan

118. Ezekhez hasanlo Pokolban kenzokat
Lattam sok szantalan bünért jajgatokat,
Fog Tsikorgatásokat atkozodásokat
Számlálni nem lehet azoknak számokat

119. Tsak vedd jol eszedben hogj annak vége nints
Örökke kénlodik kit oda viszen kints
Kezeken labokan vagjon nagj vas bilints
Nem nyilik azoknak az irgalom kilints.

120. Pokol fenekenek vege soha nintsen,
Ö tulajdonsaga napatlan 's vegetlen
Kénköves rut büdös sötét, es kegjetlen
Habarekkal telve langal nagy tüzessen 19 b

121. Ne gondold tekentet legyen (az) Urakon
Kiket oda visznek nagy nyomorultakon,
Gazdagé vagy szegény nints tekentet azon
Nem menekedik meg sot mindenre kent von

122. Vagy gazdag vagy szegény ki azokban szolgalt
Hidgyek hogy meg gyötrik az ki utakon jart
Szegenség nem öl meg nemis teszem a' kárt
Tsak gazdagsag oda senkit is be nem zár.

123. Tsak az hogj légj janbar elj bar gazdagságban
Legj Gyors minden koron az alamisnaban
Meg valthad lelkedet nem Gyotrik pokolba
Ha azt tselekeszed vigatz boldogsagban

124. Melljet adgyan nekünk Isten Szent Fiáert
A Szüz Mariatól Született Jesusert
Ki magas Keresztfan Szenvedett bününkert
Verevel aldozot Istennek lelkünkert

125. Irtam ez verseket böjt masnak havába
Kis kükülö mellett Szöngyörgyi Scholaba,
Azért (!) 600 ban és 26 dikban
Nevetis feltette vers printzipiumban [1] Amen
V E G E [2]

Közli: SZABÓ T. ATTILA.

EGY XVI. SZÁZADI ÉNEK A HALÁLRÓL.

A XVI. század sok éneke szól a halálról. Eddig is sokat közöltek, de egyre újabbak és újabbak kerültek elő. (IK. 1927. 253. l.) Az alábbi a sárospataki könyvtár feldolgozatlan kéziratai közül került elő. Gyürött, szakadozott, elrongyolódott papiroson, nehezen, olykor csak nagyítóval olvasható írással van írva. Kétségtelenül XVI. századi emlék. Az eleje és közben is több rész hiányzik. A papiros vastag, puha, mégis törékeny.

Maga az ének elég jó ritmusú. Hellyel-közzel javítottunk a helyesírásán.

Valamjként (veti hálóját) jrusnak
Azonkepen nyujtja poharát Croesusnak.

Tudod-e az halál nem kedvez senkinek,
Életeket ostromolja hasznos embereknek,
Az Palotajokban járatos fej(e)delmeknek,
Küszöböket nyomja az uri rendeknek.

Bokros sürü hang(ú)al [3] harsog trombitája
S keservesen zendül [4] ő haragos dobja,
Mert szomorún fujja halált hozó [5] sípja,
Hogy fel vagyon vonva embert ölő ijja.

Mikor nem gondolnád, meg szakad az tollad,
Mjnt az tündöklö jég, örömöd elolvad,
El rántják az gyéként ezennel allóllad
Négy singnyi szoros föld leszen setét ólad.

Az Halál kaszája semmi rendre nem néz
Gyors repülö nyila el jut mindenekhez
Siralmat zendjt( )ö valahová néz
Nincs neki jrgalma, nem tud kegyelemhez.

[1] Sokkal később értelmetlenné torzítva.
[2] Ugyanaz a kéz, mely a fennebbi javítást tette, utána írta még: *Vége is legyen már.* A V két szára közé *ennk vege van*, az E felé *ec*, a G-be *mar* s utána az E előtt *öroke* szavak, illetőleg szótagok vannak beírva.
[3] Később ezt írta felé: iayyal.
[4] Előbb: «rivad majd» volt.
[5] Felé írva: «hírt fualló».

Darabos ö uta, de ugyan tapodja,
Valaki embertül eredetit vonta,
Nincs mód benne magát, hogy hátra vonhassa
Mert az ö törvénye mindeneket hatja. [1]

Gyujcza bár szivedet Salamon gazdagsága
Vagy romlott elmédnek vak balgatagsága
S régi nagj rendeknek csodálatos sorsa
Nem leled hol legyen még állandósága.

Mi(n)dön boldogságod csak jdjg való
Avagy földi javad sokáig nem tartó
Folyvan fogy az idöd; majdan hogy hódoló
Légy, csak hamarjában meg mondgya az rabló.

Eleitöl fogva világ igy nyomattál, [2]
Országoknak régi ereje romlottál.
Bizonyos leszen az hogy mindenütt talál
Népeket fogyató nagy keserves halál.

Mond(d) meg kérlek hol most Croesus gazdagsága
Melyel Solon elött dicsekedik vala
Az ö sok kincsével minden urasága
Hirtelen kitünik kezéböl, mint Pára.

— — — — — — — — — — — —

De hamar nagy rútúl ismét szégyenitet,
Herodest az kevéllt szorgalmasan intet, [3]
És sok csalárd szinnel veszedelmet szerzet.

Gazdagon s nagy kedvent tartá Sedeciast,
Izrael királját az ki fogyatkozást
Nem ismert házában siralmas változást
Babjlloniaban veszti el nyavaljást.

Ez világnak dolgát csak ugy ved(d) eszedben
Mint Halcyon madart az hideg tengerben
Latod minden felöl magadat szélvészben,
Nincsen egy óráczkád igaz czendességben.

Egj esztendöd soha ninczen üres bútúl
Bokros jaj napidat tette széles utul
Szempillantásid is nehezülvén gondtul
Minden orajdat meg zavarják rutul.

[1] E két szak fölé csaknem teljesen olvashatatlan irással más két szak van irva; ez arra mutat, hogy *eredeti* fogalmazvány. Talán igy lehetne olvasni:

Gyorson járó nyila megh vont iyában kész
Midön szemed világ ékességére néz
E miatt örömöd csak hertelen el uész

Noha majd darabos ennek az ö uta
De a ki Adámtól eredetit vonta
Nincs is immár magát ki hátra vonhassa
Akar mennyiképpen elméjét forgassa.

[2] Eredetileg: «romlottál» volt.
[3] Olvashatatlanul kijavítva késöbb.

Egyik keserüség az másikat üzi
Sötét gyász viseléstt bokrosan rád füzi
Terhes szív fájdalma örömed meg győzi
Az sok nyomorúság lelked ugyan főzi.

Szemed könyvhullástól soha meg nem szárad
Söt mint tengeri hab ottan-ottan árad
Az sok ohajtásból szived is mint fárad
Vigaságos napod óh mert ritkán virad.

Az kikrul tanuljunk, vadnak elég példák
Néha zöldczigektől meg fosztatnak Palmák
Tengeren szélvésztől hányattatnak sajkák
Életünk fonalát el metczik az Párkák.

Embernek élete hasonló árnyékhoz
Hamar hervadandó mezzej virághoz
És az gyors szelektől elöszló párához [1]
Mert a halál nekünk mindennap csak jajt hoz.

Anyanknak méhiből jöttünk mezítelen,
Mezítelen térünk ismét kebeljbe
Ha szintén ideig világi életben
Élendök volnánk is szép virágzó színben.

Ne dicsekegyél hát világon semmivel,
Sem gyenge szineddel, sem szép termeteddel,
Sem aranyos fényes éles fegyvereddel,
Sem tanácsos hires gyors serény elméddel.

(Elszakadt rész) ...paranczolta bölczen
« « ... nak kezek munkájokban
« « diczirjék kapukban
« « másoknal drágábbak árrokban.

(Elszakadt rész) Mária Magdolna
« « öntvén Krisztus királyára
« « ...tásival lábajt meg mosta
« « (ha)jával osztán meg szárasztotta.

(Elszakadt rész) Dorkasnak, akit ...
« « . . (al)a misnát adot sok szükölködönek
Köntösöket csinált ü nagj szegényeknek
Melyért eddig maradt nagy híve nevének.

Christusának egyik igaz szolgálója
Keresztény életnek tündöklő gyertyája
Szegénynek boldognak becsüllet adója
Az tiszta életben Susannának tarsa.

Meg álla nyelvének kegyesen szólása
Meg homáljosodék két szeme világa
Alázatos színe mint fü el hervada
Sok bánattal... teste jm el bomla.

[1] Eredetileg «eloszlatott füsthöz» volt.

Ez földi élete hamar kézben szakat[1]
Az halálnak mérge, szívén mert meg akadt
Gonosz fulankjának mételje fel fakat
Hertelenül rea titkos merge szakatt.[2]

Ellene fel készült s fegyverkezet halál!
Bezzeg véletlenül merged rajta kaszál,
Mert nagj gjözedelmet most ez uttal kapál
Jaj melj keserves gyászt kedvesinek hagjál!

Óh változó világ, maragyál forro kut
Minden tettetésöd hirtelenül el fut
Mert az halál hozzánk tebenned postán fut
Sokaknak szerezvén gyászolhatatlan bút.

De világban Istent valaki keresi
És jó életével társát jóra inti
Halála is leszen kedves és Isteni
Igy éppen élet lesz világból kimenni.

Mert nem teszen ennek egyebet az halál
Lélekben örökké való maradásnál
Földi munkától is szünö partot talál
Igy halál nem egyéb kedves nyugovásnál.[3]

Ugy rendelte Isten igy is egy (?) ideigh
Lakjunk földnek szinen bizonyes napokig
Azután hogy eljut élte határáigh
Valamit kereset másé legyen végigh.

Más rend vagyon menyben mint igaz életben
Semmi fáraczagban vagy szükölködésben
Nem lehet az kinek része vagyon ebben
Mivel az nagy Isten mindenekben minden.

Nem kel hát zokogva ötet siratnia
Mert noha halálnak el alutta álma
De az Christus altal[4] meg töretet járma
Kezében adatott az menyei Pálma.

Mert ö bujdosása számát Isten tutta[5]
Könyv hullatását is ömlöjébe rakta
Sok sohajtozását[6] lajstromába jrta
Keserves sírása végit elö hozta.[7]

El nyerte mert hiti zöldelö Pálmáját
Az örök életnek ékes Coronáját
Halálnak meg győző teljes diadalmát[8]
Meg nyitván ö neki kegyelme kapuját.

[1] Később olvashatatlanul javítva, talán: félben.
[2] Előbb: «rakott» volt.
[3] Előbb: «nyugalomnál» volt.
[4] Előbb: «Jesus» volt.
[5] Később olvashatatlanul kijavította. Talán: Mert nincs anyi...
[6] Később: Sok fohászkodását. Előbb: Ki tudot jajjait.
[7] Áthuzva, e helyett: Sohajtásit immár örömmel uyittia.
[8] Mellé írva: Az fejeben téve ékes laurussat.

És mikor az bíró trombita zengésben
Ülvén dicsőséges királyi székében
El jövend fel támad meg dicsőült testben
Jobbja felől lészen szent szent éneklésben.
Finis.[1]

Közli: GULYÁS JÓZSEF

HORÁNYI ELEK LEVELE PRAY GYÖRGYHÖZ.

Horányi *Memoria Hungarorum*ának (1775—1777) előszavában fölsorolja azokat a tudósokat, akik munkájában segítségére voltak: ferencesek és pálosok, dominikánusok és piaristák mellé sorakoznak itt szép számmal világiak. Ellenben nem találunk a névsorban egyetlen jezsuitát sem (a második kötet előszavában is csak utal Katona István készülő munkájára és Hevenesire), s ez annál különösebb, mert alább közlendő és épen Pray hagyatékában ránk maradt levelében magának Pray Györgynek bár közvetett közreműködését kéri. S annál feltűnőbb, mert Horányi emlékezteti is Prayt, hogy midőn egykor Pozsonyban nála járt s a magyar irodalom történetéről beszélgettek, megígérte segítségét. A levélnek másik érdekessége, hogy 1769-ben, Velencében kelt, s ez azt bizonyítja, hogy Horányi ekkor már javában gyűjtögette az anyagot nagy munkájához. Pray, jóllehet a levél tanusága szerint ekkor még jó viszonyban voltak, aligha teljesítette Horányi kérését: sem az ő, sem Faludi stb. életrajza nem Pray (vagy Faludi) munkájára vall.

Jó viszonyuk később meg is romlott. Horányi a nagy Pray tisztelőinek sorából ellenfelei közé került, mint a piarista történetírók közül többen is. Könyvének — már az első kötet megjelenése után is — kevéssé jó híre volt a tudósok közt. «Cl. Horányii caussam nolim meam facere — írja már 1776. január 13-án Cornides Praynak[2] — nec operis sui in me suscipere defensionem. *Laudatur ab his, culpatur ab illis.*» — «Commodum subit recordari, quid in Litteris Schwarzianis[3] superiori anno perscriptis — írja pár nappal később, 22-én[4] — mihique a Horányio monstratis, legerim. Laudat nempe Schwarzius institutum Horányii, sibique idem aliquando fuisse propositum dicit, methodum etiam, qua fuisset usurus, indicat. Addit praeterea non sua culpa factum esse, quod multorum incurrerit odio popularium, se enim contentiosum minime esse, sed lacessitum moderamine inculpatae tutelae uti debuisse» etc.

Hogy utóbb (1777. ?) Pray már gúnyolódik Horányiról, az is Cornides egyik leveléből tünik ki[5]: «Risu paene corrui, quae de *Horányio*, pridem defunctis *vitam longaevam optante* scripsisti. Sed ita natura fert sua: praeceps est, nimium festinanter facit omnia.» Kettejük viszonya idővel

[1] V. ö. U. Szabó Gyula, *A magy. verses oktató költ. tört.* 40—4., 79., 82. l.

[2] Egyetemi Könyvtár kézirattára, *Codex Epistolarum Dan. Cornides ad Georg. Pray.* G. 117. sz. 144. l.

[3] Schwarz Gottfried, iglói születésü (Lőcsén iskolázott) német történetíró, rintelni szuperintendens.

[4] Egyetemi könyvtár id. h. 112. l.

[5] U. ott, 223. l., dátum nélkül.

annyira rosszabbodott,[1] hogy arról jóval később, Pray halála után is tudott a tudományos közvélemény. Mikor Paintner Mihály rátóti prépost, győri kanonok, Schönvisner István kérésére levélben megírja neki Pray pontos életrajzát[2], Pray ellenfelei között három piaristát sorol föl: «adversarii potissimum erant *B. Cetto., I. Desericius... A. Horányi...* Disceptatum acriter, ut veritas erueretur: et utinam intra hos limites veritatis eruderandae disceptatio solum constitisset! sed *in fervore disputationum longius saepe, ac par erat, progressi, ex Criticis Satyrici evasere....* Cl. Innocentius Desericius certe, qui Prayum sibi adversarium fingens umbras captabat, quasi hic... eo plane delapsus est, ut... contemnentis ritu, *indigenam* compellaset eique infulse aggereret: *cur semet intra Hungaros referret...* B. Cetto... non solum Prayum, sed cunctos Jesuitas ex Hungaria Pekinum usque destinabat.... *Cl. Horányium*, in scenam hanc, *prorsus non suam*, ingressum, cum nunquam in acie, sed ad castra et sarcinas velitum more pugnaret, *paucis expedivit.* Et hi tres e Scholis Piis, si nervos aetatis et industriae suae, minus in discertatrice hac sua scientia contendissent, majorè cum gloria et fructu reip. litterariae commodassent.»

A szomorú befejezésnek még barátságos kezdete Horányinak alábbi, eddig kiadatlan levele[3] Prayhoz:

Georgio Pray e S. J., Viro amicissimo et de Hungaria eximie merito Alexius Horányi S. P. D. S. P.

Ego vero, Vir Clarissime, iam dudum tuam erga me probavi amicitiam, deque inita Budae vivo adhuc Patre Gabriele mihi plurimum sum gratulatus: sed quod huic singulari aliquo humanitatis officio nondum responderim, aeque acerbe tuli; et ultro terrem si te in tuenda confirmandaque amicitia minus constantem esse putarem. Hac de caussa tantum abest, ut verear hominum livore atque maledicentia armatorum opera ab hac semel suscepta te avocari, ut potius ex ea confidam in meas, quas illustrandae Patriae gratia molior, res plurimum praesidii, atque ornamenti derivari. Atque ut tribus (proverbio utar) verbis omnia sensa animi mei patefaciam, revoca quaeso tibi in memoriam diem illam, quo Posonii aliquot horarum spatio tecum svavissime otio litterarum vacaturus de litteraria Hungariae Historia disserui; ad quam contexendam adcuratiori ordine (licet multa congesserim, et ultro in adversaria mea referam) tuam quoque opem flagitavi, ne dicam imploravi, eo quod me ieiunum animadverterem in iis recensendis, quae Societati Jesu Hungaricae plurimum decoris possent conciliare. Talia dicenti tuum studium offerebas, apertisque significabas verbis labori coepto acrius insistendum esse, quo de Patria Civibusque meis laudabiliter mererer. Et certe, non dubita, tuis hortatibus obsequar; sed te quoque oro propter meum tui et Patriae nostrae amorem Clarissimos Viros Franc. Xav. Pejatsevich Rect. Poseg. et Steph. Kaprinay Histor. excitare velis, ut mihi pro

[1] Hóman Bálint, *Tudományos történetírásunk megalapítása a XVIII. században.* 1920.

[2] Pannonhalmi kézirattár, 118. C. 1—15. sz.

[3] Egyetemi Könyvtár kézirattára, *Epistolae Eruditorum originales* G. 116. sz. III. k. 97. l.

singulari erga societatem et Patriam amore ille Croatas, Sclavos, Dalmatas; iste Hungaros et Transilvanos operibus in lucem hominum emissis celebres communicet. Praetereantur ii, quos Cl. Viri Alegambe, Sotriellus, Czwittingerus memorarant (nisi aliquid mancum esset praesertim in ultimo Script.) hos tantum desidero, quos illi vel praetermiserunt, vel si vixissent ad nostra usque tempora libris editis claros conspexissent. Habes, Vir amicissime, animi mea sensa; paucis multa indicare volebam. Tu secundas mihi suffeceris vires, ego certe fontem, ex quo aquas hauriam, coronabo. Vale, et me ama, vel potius rerum tuarum, studiique in Patriam tui amantissimum redama. Scribebam Venetiis 4. Decembr. MDCCLXIX.

P. S. Responsurus mihi inscribas epistolam a M. P. Alexie Horányi d. C. R. des Ecoles Pieuses presentement. Par Vienne, Laybach Triest a Venise. Fere mihi excidit, quod a te multis contendo verbis: scilicet responso tuo adiungas quando tibi commodum est Attico Stilo Annum Natalem, studia et opera a te edita; Tu enim rerum tuarum optime conscius es. Hoc ipsum praestabis, cum tibi novissimi sint, circa Cl. viros Fr. Faludium, Pau. Makonem, Kollarium et alios, si libet adiicies. Scio enim te et manu et ingenio plus posse multis, et velle illis, quos et gratos et amicos toto vitae tempore futuros tibi persuades; me quidem idem futurum persuadeas velim. In indicandis operibus libertatem: qua uti non abuti volo, concedis. — CC. VV Pejacsevicho et Kaprinayo post triduum quoque scribam.

A borítékon: Admodum Reverendo Patri et Clarissimo Viro Georgio Pray e S. J. Scriptori Hungaricarum rerum celeberrimo Par Laybach Vienné en Autriche a Presbourg.

Közli: GÁLOS REZSŐ.

BARCSAY ÁBRAHÁM EGY KIADATLAN LEVELE.

Barcsay Ábrahám életének még sok fontos mozzanata ismeretlen. A legérdekesebbek közül való kufsteini fogságának története: sem okát, sem pontosabb időmeghatározását nem tudjuk, csupán Kazinczy följegyzése igazít kissé útba, hogy az «elegáns poéta» II. Lipótot egy ellopott levelében vén szakácsnak nevezgette «'s e miatt» B. szerencsétlen lett.[1] Cserey Farkas szerint[2] «az alacsony indulatnak incselkedése Barcsaynak is az udvar előtt bait szerzet, és darabig arestomba is tartatot»; de legérdekesebbnek tartom Kazinczynak egy későbbi sorát[3], mely szerint «*1794-ben ő nagy rollt játszott.*» Császár Elemér föltevése szerint[4] «sértő megjegyzése juttatta börtönbe s szabadságának díja a nyugalmazása volt.» A börtönből felesége «pénzzel és megalázódással» vásárolta meg szabadságát.[5] 1794. októberében nyugdíjazták.[6] A sümegi Darnay-múzeumból alább közölt levélben azonban egy

[1] Kazinczy levelezése. VIII. 176. l.
[2] U. ott IV. 154. l.
[3] U. ott. VIII. 526. l.
[4] Barcsay Ábrahám IK. 1916. 132. l.
[5] Cserey Farkas levele, id. h.
[6] Ballagi, *A magy. kir. testőrség története* 1878. 137. l.

évvel utóbb Barcsay a gráci katonai főparancsnokságtól félévi szabadságot kér Erdélybe, amit nyugdíjazása után nem kellett volna kérnie. Minthogy Ballagi Aladár adata is megbízható, a levél írása és adatai is Barcsayra vallanak, az adatok összeegyeztetésére a következő föltevést kockáztatom meg. Barcsay ügyét felségsértő levelén kívül súlyosbította franciás és republikánus érzülete, az intrika — «az alacsony indulatnak incselkedése» — s az az eddig ismeretlen «nagy» szerep, amelyet 1794-ben — a Martinovics-összeesküvés esztendejében — Kazinczy adata szerint játszott. Elfogatása s elítélése után megindult nyugdíjazása is. A fogságból ugyan 1795-ben felesége közbenjárására kiszabadult, de — úgy látszik — egyelőre Laibachba internálták. Így érthető, hogy — már nyugdíjban — a katonai parancsnokságtól félévi szabadságot kell kérnie s ehhez gr. Ferraris támogatását és az udvari ágens közbenjárását kéri.

Laybach, 16dik 9bris 795.

Kedves Barátom!

Ez előtt négy napokkal küldöttem a Grätzi General Comendonak azon kérésemet hogy hat holnapi szabadsággal Erdélybe mehessek, sürgető Házi dolgaimnak és folyo pereimnek eligazítása végett. Ugyan azon kéréssel zártam ő Exja Groff Ferrarisnak szolló különös Levelemet. Kérem az Urat méltóztassék ő Excellentziájánál engemet emlékezetben hozni, és azt megtudni ha azon levelemet vetteé: és annak is végére menvén, ki lészen azon szabadságbéli kérelmemnek Referendariussa, annál, Világ és Isten előtt illy méltó kívánságomat mentől fontosabban ajánlani.

Melly hozzám mutatandó barátságos fáradozásáért, holtig fenn tartó háládatos szivességgel maradok az Urnak

elkötelezett
kész szolgája állandó barátya
Barcsay
oberster.

Címzés: Laybach.
À Monsieur
Monsieur de *Janits*
Agent Aulique Imp.
Royal d'Hongrie
p. Grätz á Vienne.
gegen Recipisse.

(Darnay-Múzeum, 173.)

Közli: GÁLOS REZSŐ.

BIBERÁCH ÉS TIBORTZ NEVE.

A *Bánk bán* szereplői közt a kis Somán kívül mindössze három költött alak van: Izidóra, Biberách és Tibortz. Az elsőnek legalább az anyja történeti személy: Bendeleiben Egenolf özvegye, Bertha, az Erzsébetet új hazájába vivő thüringiai követség tagja volt. Hogy a másik két név megválasztásához hogyan jutott a költő, meglehetős valószínűséggel megállapítható. Alighanem ismert színpadi hősök neve volt mindkettő. Egy Marschalk von Biberach nevű szereplője volt Zabuesnig J. Chr. *Elsbet oder der Frauen-*

raub c. ötfelvonásos lovagdrámájának (Prága 1785.), melyet a pesti német színházban is 1791—1806-ig többször játszottak. Ugyancsak egy lovagdrámából, a legnépszerűbbek egyikének magyarosításából, vehette a Tibortz nevet. Tolnai[1] ezt is azok közt említi, melyek régies formáját a Pápai-Páriz-Bod-féle *Dictionnarium* névjegyzékéből írta ki Katona; ott Tiburtz a Tiburtius régi magyar változata. A névnek épen Endre korában való gyakoriságára elég bizonyíték volt a Katona Istvántól közölt oklevelekben. De Tibortz alakban használja a nevet egy népszerű lovagdráma magyar fordítása is, s az a színtársulat, mellyel Katona együttműködött, épen abban az évben (1811) újította fel hosszabb pihentetés után, mikor a költőnek velük való szorosabb kapcsolata megkezdődött, mikor számukra az első fordításokat készítette. Ziegler F. W. *Die Pilger* c. lovagdrámájának főhősét, Graf Konrad von Giesbach und zu Homburgot, keresztelte el a darab magyarosítója, Léhner András, Tibortznak. Az 1795. január 30-án bemutatott magyarosítás *(A szarándokok.* Vitézi érzékeny játék a' 13-ik századból öt felvonásokban. A nemzeti Játék színre alkalmaztatta Léhner András) nem maradt ránk.[2] Egy cenzori akta (Orsz. ltár. Helyt. 1796. 6645. sz. 35. Rev. libr. N° 6.) idézi néhány szereplőjének, így Tibortznak is néhány mondását. Hogy a jótevőket ismeretlenné tevő zarándokruha, a XII—XIII. században játszó lovagdrámáknak ez állandó requisituma, mennyire foglalkoztatta pályája kezdetén Katonát, eléggé mutatja az, hogy nála még La Chatre-t is ily öltözetben menti meg barátja és lánya az 1593-ban játszó *Aubigny Clementiá*ban. A Ziegler-Léhner-féle *Szarándokok* is ott volt azok közt az első darabok közt, melyek az ifjú Katona figyelmét magukra vonták, s Tibortz nevét is első színházi emlékei közt vihette magával, míg végül legremekebb alakjai egyikét jelölte meg vele.

Röviddel a *Bánk bán* megjelenése után újra szerepelt e név a magyar irodalomban: Kisfaludy Sándor az 1824-re megjelent Aurórában kiadott regéjében *(A megbosszult hitszegő)* Lébenyi Miksa lovászát nevezi így. Angyal Dávid bebizonyította, hogy Kisfaludy a maga *Bánk*jának megalkotásakor nem ismerte Katona drámáját. A Tibortz nevet azonban legvalószínűbben onnan vehette, s ez arra mutat, hogy legkésőbb 1823-ban mégis olvasta már.

WALDAPFEL JÓZSEF.

KAZINCZY ISMERETLEN LEVELE.

(1821. febr. 1.)

Az elmult év végén több Kazinczy-levél került vétel útján a M. T. Akadémia birtokába, s az egyik hátlapján a *Gróf Kornis Mihály* című költői levél — mind Kazinczy kezeírása. Ez a verses mű, valamint egy kivételével a levelek már megjelentek nyomtatásban, ezt az egy ismeretlen levelet alább adjuk hiven a kézírathoz. A címzett nevét nem ismerjük, a levélből csak azt tudjuk meg, hogy egy Sennyey báró direktora volt. Melyiké, nem

[1] *K. J. Bánkjának régies személynevei.* M. Ny., 1925. 203. l.

[2] Egy későbbi fordítás megvan a Nemzeti Színház könyvtárában, rajta a miskolci cenzor 1830. január 30-án kelt engedélye.

lehet megállapítani. Kazinczy a Sennyeyek közül csak János báróval volt kapcsolatban, reá azonban nem gondolhatunk, mert 1820-ban meghalt, a levélben viszont a báróról mint életben levőről emlékezik meg Kazinczy.

Különös bizodalmu drága jó Uram, Direktor Úr, érdemes barátom,

A' legforróbb szívvel veszek részt az Úr meg'iszteltetésén. Mélt. Báró Sennyei Úr tudja mely tiszta lelkü embert bír az Úrban, 's illő volt, hogy bízodalmát bebizonyítsa. Az Urat érdemei 's a' szerencse eggyaránt viszik, 's én azt annál szívesebb örömmel nézem, mert tudom, hogy nekem, 's gyermekeimnek javokra van az, midőn illy gondolkozású barátom emelkedik.

Kevés napokkal ezelőtt eggy Epistolát végzettem-el, mellyhez még Septemberben fogtam volt. Azt hittem, hogy szükségem van bizonyos dátumokra, mellyeknek a' vers végében fel kell dolgoztatniok, 's azért halasztottam el az elvégzést. De ismét.....[1] gondolat ért; elvégeztem. A' Festeticshez írt Epistolámat még ellenségim is..... javalással vették, 's minthogy ez ahhoz hasonlít, képzelem, ezt is úgy fogják. Megtagadtam tulajdon ízlésemet az övékért, mert én a' Verseknek ezt a formáját nem szeretem. Mi mesterség olly két sorú verseket írni, mellyben csak arra kell vigyázni, hogy a' két utolsó hang eggyezzen, 's a' 6dik syllaba mellett Caesura essék? A Rómaiak és Görögök az illy játékot nem vették volna versnek. De ha a' mi Olvasóink gyönyörűségeket lelik illyenekben, teljen kedvek. Én ezt arra a' ravaszságra használám, hogy némelly Neologismusokat vettem fel belé: *Küprisz*, a' görög forma és pronunciatio szerint, az az *Cyprisz*, *rózsálló* az az *rosige*, tudnillik *rózsaszinbe csapó*. A Festők a' szép kezeknek mindég ezt a' szint szokták adni. — Egyébaránt azt hiszem, hogy az én barátom némelly hamiskodó soromra mosolygani fog magában. Dr. Beregszászi Úr e' napokban nyomtattata ellenem Patakon egy mocskos irást.[2] Vagy nem értette szavamat, vagy érteni nem akarta, 's úgy bánt 'a hogy kedve tartja. Még vallásomról sem felejtkezett-el, 's azt mondja, *félig nyilván*, hogy sokaknak 'a Keresztyén Vallás úgy botránkozás és bolondság, mint 'a Zsidóknak és Pogányoknak volt. Csak Rómát nekik, 's sorba fognak bennünket égettetni ezek a mi Theologusaink. Maradok változhatatlan tisztelettel Széphalom Febr. elsőjén 1821.

alázatos szolgája
Kazinczy Ferencz.

Az «Epistola», amelyről Kazinczy levelében beszél, a *Gróf Kornis Mihály* címet viselő költői levél, megjelent először a Felső Magyarországi Minervában, 1827: 1343., azután ismételten, jelentéktelen változtatásokkal. A modern kiadások (Abafié, Váczyé) a későbbi, nem mindig jobb szöveget adják. A szövegeltéréseket Abafi összeállítja *(Kazinczy Ferenc Összes költeményei*, II: 271), csak a következő négy — egyébként egészen jelentéktelenről — feledkezik meg:

6. sor: Zeüsznek, eredetileg — Zevsznek.
14. sor: érezni, eredetileg — érzeni

[1] A levél bal alsó sarka leszakadt, s az így hiányzó szavak helyét kipontoztam.
[2] Cime: *Pennaháború.*

15. sor: illette, eredetileg — illeté

16. sor: Cypris, eredetileg — Küprisz.

Nem közli azonban sem Abafi, sem Váczy az epistolát megelőző és befejező részt, nyilván, mert nem ismerték a versnek ezt a kéziratát. Közöljük belőle, zárójelbe téve a hiányzó szók olvasatát.

A bevezető, Kornis grófról szóló rész így hangzik:

«Eggyik nagy atyja Erdélyi Gubernátor volt; az anyja pedig leánya az Erdély Thesaurasiusának Gróf Teleki Károlynak, kit feje, szíve, tudománya, hazafiusága miatt nagy tiszteletben tart Erdély még most is. Maga ez az ifjú gróf igen modestus, csendes, minden jót nagyon szerető ifju, kit én méltán szeretek».

A befejező rész a következő:

[Volta]«irnek gyönyörü sora ez: *Rómaiak, én szeretem a dicsőséget, 's [nem] csinálok titkot belőle.* Ezt Voltaire Ciceróval mondatja. A' mi [embereink] csupa keresztyén alázatosságból vannak gyurva. Az a' baj, hogy [a' di]csőséget osztán lopják is, ha módjok van hozzá. Nézzük a' Restauratiót. [Nem] jobb volna e *megvallani,* 's nem *lopni* osztán, 's nem *koldulni?* — Ezeknek a' mi verselgetéseinknek az a' haszna van, hogy az efféle sorokat... megkapja az Olvasó, 's nemesedik általa. Mennyi ok van hogy nemesedjünk! Nézzük-el csak Zemplényt, mik esnek itt a' keresztyén alázatosság» [nevével ?].

A verses levél keletkezését Abafi 1821. jan. 23-ra teszi. A prózai levél azonban azt bizonyítja, hogy a kormeghatározás téves; a helyes időpont: 1820. szept.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

SZÁSZ KÁROLY VERSE SZALAY JÓZSEF SÍRKÖVÉN.

Ma már kevesen tudják, hogy az a vers, amely az 1885. márc. 15-én, 27 éves korában meghalt Dr. Szalay József történetíró sírkövén,[1] a kerepesi temetőben olvasható, Szász Károly műve.

A vers a következő:

Lelke míg a jót s igazt kereste,
Súlyos kórral küzdött gyönge teste.
Most a lélek, átlörvén bilincsét,
Égbe szállott, ott keresni kincsét,
Haj, de gyászt hagyott örökbe hátra
Anya, testvér s annyi hű barátra.

SZALAY LÁSZLÓ.

---

[1] Szalay József egyetemi magántanár volt; a Magy. Tud. Akadémia *Magyarország története* című 4 kötetes munkáját (ebből a 2—4-et írta ő) a Szilágyi István-díjjal jutalmazta.

BÓLYAI FARKAS ISMERETLEN LEVELE.

A sárospataki főiskola kéziratára őrzi Bólyai Farkas egyik sajátkezű levelét, (2874. sz.) amelyet Raykához (valószínűleg Warga Lajosné Rayka Teréz atyjához) intézett. Megemlékezik benne kályhaterveiről (melyeknek részletes ismertetését említi Koncz József is a marosvásárhelyi kollégium történetében)[1] s a Teleki-könyvtárra vonatkozó terveiről. Bennünket főleg azok a sorai érdekelnek, amelyekben a magyar kutató nehéz helyzetéről szól a világhírű tudós — annak, szerinte, kemény munkával kell megszereznie a Miatyánkban lévő kenyeret is. A levél így hangzik:

Kedves Rayka Úr!

Igenszíves köszönettel küldöm a' Dietrich Ur 'tiz Rhf 30 x rját, az Ettnyshausen' Physicájával együtt: a' pléh is jó, 's a' könyv is sokat ér, csak kár, hogy sok helyt szem rontó a' nyomtatása — engedjen meg, hogy eddig nem küldöttem el; nyughatatlanul kértem sokakat meg, hogy a' bizalmas alkalmat tudtomra adják, de edjet sem adtak tudtomra; 's most is Brandecker Úrnak gondoltam által adni, hogy bizonyos alkalommal küldje meg.

A' Nisch kemencéjét már tudom: Baktsi éppen tőlle hozta el Kömesszéjbe azokat, melyek az Immanuel Stendel' Ofen u. d. gl. Lager in Eszlingen-ben találtattnak; még 1836-beli; ott minden egyéb is van lerajzolva, Kugelhofsütő, faggyu pusztitó, ide való pléhtartók, mósár etc. — Azok között a' ditsért kemence is, melyet ha megérdemelné, leirnék — ha kivánja, a rajzokat is elküldöm; de a belsője nincs meg, azt tudom Baktsitól 's Brandeckertől — Nisch onnan csak hozatott edj párt, 's el is adta Disznódra — a munka csinos, azt mondja Brandecker —

Azt hallom, hogy 'a 'Sidó már több mása czukort készitett, mely nemcsak külömbb a 'Jósikáénál, hanem a nád méztől se jóságára, se külsőjére nézve meg nem különböztethető 's azt mondják, hogy ő nem nyomja ki a' répát, csak vízzel vonja ki.

Megvallom, a' mint megörvendettem volt, hogy az Urnak bizonyos kenyere van; olyan kedvetlenül olvastam a' Jenei szavai foganatját; nekünk szegény legényekül a Mi atyánkban kértt mindennapi kenyeret csak valamiféle napszámmal lehet megszerezni, az nálunk csak Ideálnak maradván, hogy szenvedély szerinti munkánkat megfizessék, tehát csak az a' kérdés, hogy több időkre kösse-é le magát bizonyosért, vagy bizonytalanságban képzelt szabadon várja naponként az ujabb rövid köteleket? Ezen apró függések, mint a szunyogok, balhák alkalmasabbak edj szembe álló ellenségnél — 'S a' nem vásárra dolgozónak becse itt mikor lessz 's ki fizetheti s fizeti meg? — s akármely tüzszárnyakat is a' végin a' földre lehúzó mindennapi gondok, a' szabadság arany egében is elfárasztanak.

Ujra fel ébredt bennem a' régi álmom a' Teleki Thecára nézve: semmi alkalmat el nem mulatok ezen mind a' Hazára, mind a' Kollegyomra,

[1] Ezek részletes kidolgozása elveszett.

Cancellláriára nézve nagyhasznú, 's szép és jó következésü tervre —; mi sikere lesz, nem tudom.

Vagyok boldogulását szivesen ohajtva

M Vásárhely 1840. barátja

D. 5ta Junii Bólyai Farkas.

U. I. Nisch járt Robsbergen; azt kivánva, hogy öntsék ki a' kemencét 's engedjenek Privilegiumot neki: de azok azt kivánták, bogy tegyen le 2000 Rhfot; melyet ő nem tehetvén, husz praenumenanst kivántak a kiöntésre.

Közli: GULYÁS JÓZSEF.

BERTHA SÁNDOR LEVELE GYULAI PÁLHOZ.

Az alább közölt rövid levélkét különös véletlen juttatta kezembe. Egy bélyeggyüjtő ismerősöm akadt reá kiselejtezett dolgai között s olvasván a francia zárt levelezőlapon a címzett, Gyulai Pál nevét, nekem ajándékozta, Gyulai hűséges tanítványának. Irodalomtörténeti jelentősége e levélkének alig van, de irójának, és még inkább Gyulai Pálnak egyénisége miatt mégis reászolgál a közlésre. Így hangzik:

Paris 1893 Mart 18án

223 rue de fbg.[1] St. Honoré

Kedves Barátom,

Még egyszer kérem, ne hagyja örökösen fiókjában szerencsétlen cikkemet. Már húsz hónapja hogy várok vele. Ez elég kibötölésnek.

Nagyon meg vagyok zavarodva ma reggel: Ferry meghalt, s ő nekem igen jó emberem volt, már 27 év óta ismertem. Ő adatta elő *Mátyás király*omat! Reménylem, az Ön egészsége helyreállt. Én valahogy megvolnék. Öleli igaz híve

Sándor.

A levél kézírásában rögtön ráismertem a Párizsban élt magyar iró és zeneszerző Bertha Sándor jellemző, nőies kezevonására, de rávezetett volna a *Mátyás király* előadására tett célzás is: a *Mathias Corvin*, Bertha Sándor drámája ugyanis 1883. jún. 18-án valóban színre került a párizsi Opéra Comique-ban, mégpedig, amint épen ez a levél bizonyítja, Jules Ferry pártfogása következtében. (Ferry annak a kornak egyik legkiválóbb francia államférfia volt, ismételten miniszterelnök, s akkor, 1893-ban, a szenátus elnöke. A németség iránt érzett rokonszenve nálunk is népszerűvé tette.) Gyulai súlyos betegségére — 1892/93 telén — magunk is emlékszünk.

Talán nem lesz érdektelen, ha hozzáteszem, hogy a levelet hiába írta Bertha Sándor: Gyulai mégsem adta ki a cikket — legalább a Budapesti Szemlében 1893-tól kezdve jó pár évig nincs Berthától cikk.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

---

[1] Faubourg.

KÖNYVISMERTETÉS.

Farkas Gyula: A magyar romantika. (Fejezet a magyar irodalmi fejlődés történetéből.)[1] Budapest, Akadémia, 1930. 336 l.

A jelenkori német szellemtörténeti irány az eszme- és stílustörténet mellett egy harmadik módszert is fejlesztett: az etnografiait, mely a különféle népfajok, törzsek és tájak szerint vizsgálja anyagát s ezek egymásrahatásából állapítja meg szintétikus módon az irodalmi fejlődést. Ez irány zászlaját Sauer Ágost prágai egyetemi tanár tüzte ki huszonkét évvel ezelőtt, s legkiválóbb eredményeit nagymunkásságú tanítványa, Nadler József, jelenleg a königsbergi egyetem tanára, aratta. E módszernek megvannak a maga előnyei és veszedelmei. Közelebb hozza az irodalmat az élethez, sok, a maga helyén és idejében jelentékeny, később elfeledett író hatására mutat rá, a különféle, egymást keresztező és ellensúlyozó irányok küzdelmében pedig a szellemi életnek elevenebb képét adja, mint a más alapon mozgó irodalomtörténetek. Petersen ezt mondja Nadlerről: «Seine Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften hat das Kräftespiel der miteinander um die geistige Führung ringenden Stammesgebiete förmlich dramatisiert, indem ererbtes Blut und lokal gebundene Tradition als die eigentlichen Lebenskräfte der Literatur in Bewegung gesetzt wurden.»[2] De nagyok e módszer veszedelmei is. Az írók fejlődése rendszerint sokkal összetettebb, hogysem egy táj szellemi erőiből volna magyarázható, a módszer mégis szereti beerőszakolni — s vagy a táj szellemét hamisítja meg, vagy az íróét. Túlságosan el is aprózódik ilymódon az irodalom s könnyen tűnik föl vidékek, felekezetek, pártok kisszerű harcának, abból meg nehezen alakul ki az irodalomnak, mint a nemzet lelkének egységes képe. E vádak sürűn érték Nadler törekvését, s nem menthetjük fel alóla Farkas Gyulát sem, ki jelen könyvében Nadler módszerét viszi be irodalomtörténetünkbe. Mint az a berlini romantikát Kelet és Nyugat egymásrahatásából magyarázza, úgy vezeti le Farkas is a magyar romantikát a nyugati és keleti, dunántúli és tiszai országrészek szintéziséből. Meg kell azonban adnunk, hogy a módszer előnyei is mutatkoznak Farkas könyvében: érdekes mű, tele új anyaggal, fontos problémák fölvetésével, eredeti látásmóddal.

Szerzőnk a XVIII. századi irodalmi felújulás rajzában elveti az eddig szokásos felosztást, franciás, deákos, magyaros, németes iskola megkülönböztetését, mint külsőségest. E helyett azt a lelkiséget vizsgálja, mely ez irányokat mintegy belülről hozta létre. Ez pedig mindenek előtt a *vallási* tagozódás: a magyarság ekkor a szerint reagál a külföldről kapott eszmékre,

[1] Szokásosabb és jobb: *Egy* fejezet stb.
[2] *Die Wesensbestimmung der deutschen Romantik.* 9. l.

amilyen felekezethez tartozik. Ez határozza meg műveltségi fokát és szükségletét. A katolikus Bécsbe került református ifjak azért asszimilálódnak ott oly meglepő gyorsasággal, mert már előkészítették őket hazai kulturális hagyományaik. A tiszai és erdélyi reformátusság már arra a jelentékeny szellemi fejlődésre támaszkodhatott, melyet külföldi összeköttetései szereztek meg számára. Ez ifjúság már a XVII. sz. elejétől sűrün látogatta a genfi egyetemet és a hollandiakat, melyeket elleptek a francia református emigránsok. Már a testőrírók fellépése előtt erős francia irodalmi kultúra van, főként Erdélyben. Gróf Haller László, báró Dániel István és Zoltán József Fénélont és Marmontelt fordítják. 1766-ban jelenik meg grót Lázár János *Florindája*. A kolozsvári református kollégium nyomdájából 1781-ben kikerült kilenc könyv közül öt franciából való fordítás. Bécs akkori francia kultúrája és a fölvilágosodás eszméi csak elősegítették az irodalom hatását a testőrírókra.

E keleti magyarság megújuló tendenciái összetalálkoztak a külföldies áramlat másik ágával, mely a dunántúli és felvidéki német városok luteránus polgárságától indul ki. Ez a városi polgárság a XVIII. században aránylag zavartalanul fejleszthette kultúráját, mivel nem akadályozta a bécsi udvart németesítő törekvéseiben. Anyagi lehetőségei is megvoltak, hogy fiait német egyetemeken iskoláztassa és a százados kapcsolatot a német kultúrával tovább fejlessze. Liceumai hasznosították a német pedagógia modern eredményeit. A göttingai és jénai egyetem ekkor a német neohumanizmus főfészkei. Az itt tanuló ifjak terjesztik a klasszikus német irodalom ismeretét s felkeltik az érdeklődést a görög irodalom iránt.

A dunántúli katolikusok előtt ezekkel szemben az a feladat állott, hogy azt a jezsuita-barokk latin költészetet, mely az Ausztriával való szellemi érintkezés folytán a XVIII. sz. folyamán, mint a magyar renaissance költészetének folytatása előállott, magyarrá tegyék, nemzeti nyelven szólaltassák meg. E törekvés először Molnár János győrmegyei katolikus pap könyvében jelentkezik: *A régi jeles épületekről* (1760). Sikerült neki dunántúli paptársainak egész sorát klasszikus versmértékű magyar versek írására bírnia, bár ezek közül egyik sem emelkedett ki különösebb tehetséggel. Ő ihlette versírásra a különben tiszántúli származású Révai Miklóst is. Tőlük függetlenül kezdi meg költői munkásságát Rájnis József és Baróti Szabó Dávid, mindketten jezsuiták. E magyarosító mozgalomban nem az elidegenedett nemesi osztály vesz részt, hanem a jobbára népi eredetű katolikus alsó papság, akiket Kisfaludy Sándor is magasztal, s akik Berzsenyi verseit is kiadták. Ezekhez csatlakoznak az asszimilált Dugonics András és Gvadányi József.

Farkas könyvének nagyrészét ezek után annak vizsgálata tölti meg, hogy e különféle utakról érkezett áramlatok, rendkívüli nehézségek, viszontagságok, visszaesések, majd újra előtörések között miként forrtak végül is egybe az egyetemes nemzeti irodalom eszméjében. Mindenek előtt a vallási ellentét enyhült meg a XVIII. századi felvilágosodás hatása alatt s habár nem is oszlik el, a vezető elmék igyekeznek befolyásától, amennyire lehetséges, szabadulni.

A vallási elkülönzés idővel *művelődési* különbözőségnek adott helyet. A dunántúli katolikusok nemzeti érzése asszimilációs jellegű: a magyarnak maradt köznemesség és alsó papság küzdelme a magyar nyelvért és nemzeti

érzésért. A tiszai reformátusok magyarsága nem forgott oly veszélyben, eszményük tehát inkább művelődési: a művelődést minden népnek csak anyanyelvén lehet terjeszteni, mert csak így hathat át mind szélesebb rétegeket. A tudatlanság minden nyomornak és minden erkölcstelenségnek a szülőoka. Mennél műveltebb valamely nép, annál boldogabb. Kisfaludyék a nemmagyarok nagy tömegét látták szemük előtt, Kazinczyék a műveletlenekét.

Más eredetű és más jellemű is az ország két felének nemzeti érzése. A dunántúliaké optimista, a tiszai reformátusoké pesszimista. Dugonicstól Kisfaludy Sándorig a hagyományos irodalom magyar alakjai mind kiváló jellemek, a magyar világ a legjobb világ, a magyar föld a legváltozatosabb és szépségében versenyez Svájccal, mint a Balaton is a Genfi tóval. «Szabad a magyar és vígy», hirdeti Berzsenyi oly korban, mikor a magyarság a legféktelenebb elnyomás járma nyögte. A tiszántúliak pesszimizmusa Herder jóslatának alapján áll, de Herder halálos ítéletét magyar forrásból, Oláh Miklósnak 1763-ban megjelent művéből merítette — helyesebben: Schlötzeréből közvetve.[1] Kármán, Kis János, Kölcsey s még a természete szerint optimista Kazinczy is hasonlóképen pesszimisták; a magyar viszonyoknak a nyugati kultúrával való összehasonlítása teszi őket azzá. Az idegen környezetben élő dunántúliak magyarosítani akarnak, s ezért a magyarságot, mint kívánatos célt kell feltüntetniük. A műveletlenebb környezetben élő tiszántúliak a művelődés, a haladás hívei, s ezért rá kell mutatniuk arra, mennyire hátravagyunk a kultúrában. A dunántúliak a multra úgy tekintettek, mint a magyar dicsőség fénykorára, a tiszaiak számára az elmúlt századok a barbárság és sötétség korát jelentették. A dunai katolicizmus történeti szemlélete idealisztikus, a tiszai kálvinizmusé realista.

Nincs kifogásunk az ellen, hogy Farkas irodalmi életünket vallási megoszlás szerint vizsgálja. Hiszen nem felekezeti szempontokat akar az irodalomba bevinni, hanem a hitbeli megoszlás által keletkezett szellemi különféleséget teszi vizsgálat tárgyává. A liberális racionalizmus ahhoz szoktatott bennünket, hogy a vallás nemcsak elhanyagolható, de elhanyagolandó mennyiség is. Ez az eljárás lehet politikai szempontból célszerű, de semmiképen sem tudományos. A vallás mindenkor teremt bizonyos lelkiséget, részint tanításai, részint azon környezet befolyása által, melybe a hívőt helyezi. Erkölcsi hatásán túl társadalmi tényező is tehát, s mint ilyennel számolni kell. A ma rendelkezésünkre álló történelmi, irodalmi kézikönyvek, lexikonok, még ha terjedelmesebbek is, rendszerint nem említik az illető író vallását, s ha meg akarjuk tudni, nem egyszer nehezen juthatunk hozzá. Mellőzik nemcsak az egyetemes lexikonok, mint a Pallas és Révai, de még a családtörténetiek is, mint Nagy Iván és Kempelen. Már újabban némely monografia érinti a felekezeti hatást, így Császár *A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században* című tanulmányában, Fest Sándor az *Angol irodalmi hatások hazánkban*, Baranyai Zoltán *A francia nyelv és műveltség Magyarországon* című művében, valamint Kornis Gyula *A magyar művelődés eszményei* két kötetében. Farkas könyve meggyőz arról, mily érdekes, újszerű eredmények kínálkoznak itt.

[1] Pukánszky: *Herder intelme.* EPhK. XLV: 36.

Nehéz azonban elválasztani, mit tulajdonítsunk felekezeti befolyásnak, mit ne? F. a tiszántúli református lelkiséget, kivált Kazinczy és Kölcsey személyében vizsgálja. De vajon Kazinczy lelkét nem alakították-e inkább külföldi tanulmányai és utazásai, semmint felekezeti és táji befolyások? Kazinczy szellemileg otthonosabb volt Bécsben és Weimarban, mint Bányácskán, Sátoraljaújhelyen, vagy ép Debrecenben. Nem is csak református környezetben élt, a felvidéki városokban luteránus hatás alá került, neje katolikus volt s leányait katolikus vallásban nevelte. Kiadja müveit és megírja életrajzát a katolikus Daykának s elnyomja a nálánál sokkal tehetségesebb Kármán Józsefet, noha református. Legbizalmasabb barátai Kis János, a luteránus szuperintendens, Rumy Károly, a luteránus német író, és meleg viszony kötötte Guzmics Izidorhoz, a katolikus bencéshez is. Ezeket érezte legközelebbi szellemi rokonainak. Kölcsey sohasem járt külföldön, de magányos írószobájában könyvei által oly világot teremtett magának, mely nagyban eltért környezetétől. Mindig idegennek is érezte magát tőle, s halálakor Wesselényi így sóhajtott fel: Ő nem volt közénk való! Pesszimizmusa neurotikus lelkialkatából is folyt. Kisfaludy Sándort inkább elfogadhatjuk a dunántúli katolikus nemesség képviselőjének, mint Kazinczyt és Kölcseyt a tiszaiénak. Ők erősebb, különálló egyéniségek. Ellenben alig tulajdonít jelentőséget Farkas a debreceni írói körnek, mely pedig inkább kifejezte a tiszántúli református lelkiséget, mint Kazinczy és Kölcsey.

Nem teljesen megoldott probléma a dunántúli és tiszai hazafiság kérdése sem. Farkas szerint a dunántúliak azért oly lelkes magyarok, mert egy asszimilációs folyamat részesei. Dugonics, Gvadányi, Szaitz Leó értékes ajándéknak tekintik a magyarságot, nem problémának, mint a tiszaiak, akik tősgyökeres magyarságuk ellenére is fájdalmas örökségnek érzik azt, mert hiszen a megismert külföldön boldogabbak lehetnének. A Dunántúl magyarságát tehát az asszimiláltaknak s a népi eredetű alsó papságnak lehet köszönni. Ne firtassuk most, hogy Dugonics és Gvadányi nem is dunántúliak, de joggal kérdezhetjük azt, miért és mihez asszimilálódtak? Azt hiszem, itt Farkas nem becsüli, vagy nem hangsúlyozza eléggé a dunántúli magyar nemesség történeti hagyományát, mely oly hatalmas erővel nyilvánul meg Berzsenyi és Kisfaludy Sándor, később Vörösmarty költészetében. Dunántúl magyarsága minden elnémetesedés ellenére mégis csak elsősorban ezen alapul. A tiszántúli hazafiságra is erős kifejezésnek tartom a pesszimizmust. Az a lelkes, önfeláldozó tevékenység, melyet keserű kifejezéseik ellenére is kifejtettek, csak hívő lélekből fakadhat. Inkább szerető aggodalom volt annak forrása: vajon sikerül-e, sikerülhet-e művük annyi nehézség ellenére. Ez volt a probléma s nem az: magyarok maradjanak-e, vagy ne? A magyarságnak nem volt kétféle nemzeti érzése — mint ezt a szerző a Magyar Szemlében (1929) bővebben is kifejtette — csak más-más úton kereste az érvényesülést. A nemzeti érzés nem lehet okoskodás tárgya, tehát probléma sem. Lehet naivabb vagy fejlettebb az alakja, de forrása egy. Akinek a magyarság probléma, az nem is buzgólkodik érdekében, még ha munkássága különben hasznos is. Fel sem ismeri a nemzet igazi szükségleteit, hiányzik hozzá az érzéke s bármikor ismét hátat fordíthat neki, ha értelme, érdeke úgy kívánja. Az elnémetesedett Széchenyi is akkor kezdte meg

nemzetnevelő tevékenységét, mikor a magyarság már nem probléma, hanem szívügy volt számára. Különben nemcsak a tiszántúliak érzik nehéz sorsnak a magyarságot, Kisfaludy Sándor is elkeseredik olykor s felsóhajt: «Keserű siralom az, hogy oly nehéz és boldogtalan dolog Magyarnak lenni Magyarországban.»[1] Berzsenyit Gyulai mint a hazafias kétségbeesés képviselőjét idézi a magyar líra történetében, s az ő belső férgektől emésztett tölgye nem más, mint a Baróti Szabó ledőlt diófája.

Farkas könyve már természeténél fogva inkább az elválasztó, elkülönítő motívumokat keresi s ebben erősebb is, mint az egység fölépítésében. Könyve azt akarja kimutatni, miként valósult meg a nemzeti egység a felekezeti és táji ellentétek ellenére is. De nem igen értjük meg, hogyha oly sok tényező elválasztotta, mi hajtotta őket mégis egymás felé? A magyar nemzeti egység tudata sohasem veszett ki az elmékből, a nemzet legnagyobb válságaiban sem annyira, mint azt könyve szerint hihetnők. A mi vallási harcaink nemcsak dogmák és szertartások, hanem a körül is forogtak: melyik vallás használ többet a hazának, melyik segíti elő boldogulását jobban? Ez a tárgya Pázmány és Magyari vitájának az országokban való sok romlásoknak okairól; ez csendül ki a *Kalauz*ból és Pázmánynak abból a méltán sokat idézett nyilatkozatából, hogy ha a protestáns Erdély elveszne, menten gallérunk alá köpnék az német. A kuruc-labanc harcok sem csupán vallási harcok protestáns és katolikus közt, hanem van nemzeti tartalmuk is. A katolikus Rákóczi Ferenc is, bár buzgón gyón, áldoz és írja *Vallomásait*, egységes érzésben él túlnyomólag protestáns környezetével, valamint belső inasa, a katolikus Mikes is. II. József uralmát, mikor a nemzeti nyelvet és intézményeket megtámadta, a protestánsok sem kívánták tovább, bármennyit használt is vallásuknak. Martinovics összeesküvésében katolikusok és protestánsok vegyesen vettek részt, és együtt szenvedett fogságot a református Kazinczy és Szentjóbi Szabó meg Batsányi és Verseghy, a pálos szerzetes. Mikor a nyelvújítási harcban nemzeti nyelvünk épségét látták veszélyeztetve, kezet fogott Debrecen és Dunántúl. Viszont a Farkas-féle szintézis sem oszlatta el az ellentéteket annyira, mint ő feltünteti. Ez után is vizsgálhatnók, miként különböznek a dunántúli katolikus Széchenyi és a felvidéki luteránus Kossuth. Vagy a mi korunkat is véve, nem lehetne-e ugyanúgy szembeállítani Apponyit és Tiszát vagy Gárdonyit és Móricz Zsigmondot?

Hadd idézzük ismertetésünk e részéhez Petersen szép hasonlatát, Nadler könyvéről írt bírálatából: «So wenig die Kräfte der Sonne, oder des Windes für eine Gegend eingefangen werden können, obwohl es besonders sonnige und besonders windige Plätze gibt, so wenig ist eine geistige Bewegung in Stamm oder Landschaft zu lokalisieren.» (I. m. 28. l.)

A könyv harmadik része: *Európa*, a nyugati irodalmi irányok hatását vizsgálja. Főeredménye, hogy nálunk nem a tulajdonképeni német romantikus irodalom hatott, mint inkább az osztrák barokk színezetű romantika. Itt sem a költői müvek, hanem a romantikus irodalomelmélet és irodalmi élet: az irodalom megszervezése. Közvetlen irodalmi hatást Farkas csak

[1] Levele Kazinczyhoz 1808. szept. 15.

a végzetdráma s a tündérjáték műfajában lát. Ellenben széles körben hatott a történeti mult kultusza, a bárd költészet, mely Klopstocktól kiindulva Bécsben is nagy virágzásnak indult s a mi mult-költészetünket is megteremtette. Ez az osztrák történeti irány a magyar történeti multtal is előbb foglalkozott, mint maga a magyarság. Mert Dugonics csak német lovagregényeket dolgozott föl, s Kisfaludy Sándor Veit Weber regéit vitte át a balatoni várakra. A magyar történelmet Fessler írja meg, s a magyar írók ebből merítenek. Hormayr *Archiv*jában széles teret ad a magyar történelemnek, majd 1820-ban Mednyánszky Alajossal együtt megindítja *Taschenbuch*ját, mely hosszú időn át közös ihlető forrása a magyar és osztrák irodalomnak. De maguk az osztrák írók is dolgoznak fel magyar tárgyakat: Körner, Kotzebue, Kalchberg. E csoportba való Pyrker érsek is. Schlegel Frigyes magyar naiv eposz nyomait keresi pesti tartózkodása alkalmával. Csak ezután indul meg a magyar történeti költészet.

Hasonlóképen a népiesség eszméjét is az osztrákoktól és németektől vettük, akik előbb kezdtek a magyar népköltészettel is foglalkozni, mint mi magunk. Grimm Jakab akkor érdeklődik népmondáink iránt, mikor mi még semmi érdeklődést nem tanusítunk. A hazai nemzetiségek, amelyek homogénebb alakulatok, hamar megtalálják az összeköttetést íróik és népük között. A magyar nemesi irodalom volt, s csak mikor a politikai érdeklődés a nép felé irányult, lettek figyelmesek költészetére is. Így az első magyar népköltési gyüjtemények német nyelven jelennek meg. Gaál György, Majláth és Mednyánszky gyüjteményeikkel eredetileg a német irodalom érdekeit szolgálják.

A német romanticizmus esztétikája erősen hatott íróinkra. Herder művei, A. W. Schlegel dramaturgiája széltében kedvelt olvasmány. Hasonlóképen Tieck, Jean Paul, Bouterwek művei.

Német-osztrák példára szerveződik irodalmunk is. Folyóiratok és irodalmi társaságok nevükben, beosztásukban, tárgyválasztásukban azokat utánozzák. Az almanachok divatja, az *Auróra* és *Hébe*, bécsi példán indul meg. A Keszthelyi Helikon a maga faültető ünnepeivel a Hainbund mintájára szervezkedik. Még évtizedek mulva is Petőfi a Tizek társaságát a német «Jungdeutschland» mintájára «Ifjú Magyarországnak» akarja nevezni.

De mindez csak külső hatás. A magyar romanticizmus, ha idegen példákon fejlődik is, valójában magyar termék. Farkas két fő jellemvonását látja. Az egyik a dunai és tiszai, katolikus és protestáns magyarság egy alapérzésben való egyesülése. Ez leginkább Kölcsey és Vörösmarty mindinkább rokon költészetében nyilatkozik. Farkas fölsorolja több költeményen keresztül a közös motivumokat, az egymásrautaló lelkiséget. A magyar romantikus érzés az a Kelet és Nyugat közt ingadozó, hinni nem tudó, de mégis cselekedni akaró összetett, fájdalmas érzés, melyet a *Hymnus* és *Szózat* fejez ki legjellemzőbben. Másik jellemző oldala a magyar romantikának a népi és művészi elem egybeolvadása, amelyet Vörösmarty *Csongor és Tündéje* jelez, mikor a magyar népmeséből kiindulva a legnagyobb művészi magaslatra emelkedik. Mindkét irány oly sajátosan magyar, hogy más irodalomban így fel nem lelhető; belső, önelvű fejlődés eredménye, nem külső hatások asszimilálása.

De kimeríti-e ez a magyar romantika egész érzés és gondolatvilágát? Farkas könyvének legnagyobb hiánya, hogy a tulajdonképeni irodalmat fel sem dolgozza. Inkább emberi dokumentumokból, mint költői termékek elemzéséből vonja el állításait, vagy bizonyítja azokat. Naplók, levelek, emlékiratok, napilapok, feljegyzett beszélgetések könyvének java tartalma. Ezeket nagy terjedelemben ismeri, találóan alkalmazza s művének újszerűsége nagyrészt az eddig lappangó anyag ismertetésén alapul. Nem térünk ki most arra, mily kritikával kellene fogadni e gyakran hirtelen kiejtett, vagy leírt kijelentéseket, melyek egymásnak, pl. Kazinczy leveleiben, oly sokszor ellentmondanak. Módszere tehát inkább kultúrtörténeti, de annak meg egyoldalú, mert csak az irodalomra támaszkodik. A tőle felvetett problémák szélesebbkörű szociológiai megvilágítást követelnének. De magukból a költői művekből is csak egyes kiemelt részeket kapunk a könyvben, mint bizonyító anyagot; a romantikus költészet világa a maga egészében továbbra is rejtve marad előttünk. Rejtve a romantika műfaji és stílus-újítása is. Farkas elvezet a kincsesházhoz, de a bejárat előtt megáll s csak sejteti, hogy odabenn mily értékek várakoznának reánk.

Másik hiánya a könyvnek, hogy egyoldalú germanista szempontból készült. Farkas a romanticizmusnak csak a legszigorúbban vett német romantikát tartja. Nem vizsgálja meg a preromantika hatását sem, mely pedig sokkal nagyobb volt nálunk, mint a tulajdonképeni német romantikáé, alig érinti az angol hatást, és érthetetlenül teljesen elutasítja a francia romantikát, mely éppen 1830 után, ahol könyve végződik, oly óriási hatással van irodalmunkra. Nincs igaza tehát, mikor hibáztatja Vértesy Jenőt, ki könyvében a magyar romantikus dráma korát 1837—50 közt állapítja meg. A romantikus magyar irodalom igazában ott kezdődik, ahol Farkas — német szempontból — a halálát állapítja meg.

Művét tehát inkább csak értékes kísérletnek, fontos és érdekes problémák fölvetésének, mint megoldásának tekinthetjük.

ZLINSZKY ALADÁR.

Zlinszky Aladár a föntebbi bírálatban magas szempontból nézi és bírálja Farkas Gyula könyvét, a részletekkel célja érdekében kevesebbet törődik. Magam abban a bírálatban, amely a Budapesti Szemle 221. k.-ben jelenik meg, kitérek a könyvnek azokra a téves megállapításaira és következtetéseire is, amelyekre Farkas elmélete épül. De az ott megrótt elhamarkodott állításokon kívül egész serege van még a könyvben a könnyen kimondott, meggondolatlan ítéleteknek — a Budapesti Szemle azonban nem az a hely, amely alkalmas volna összeállításukra. Ezt a munkát az IK-nek kell elvégeznie. Ezért alább, a könyv tárgyalási rendjében haladva, közlöm a nyilvánvaló tévedéseket — elhagyva a kevésbbé fontosokat és azokat, amelyeken megvan az igazságnak legalább a látszata, amelyeknél tehát a tévedés kimutatása csak hosszabb érvsorozattal történhetnék. Dült betűs szedéssel adom a könyv szavait, az utánuk álló szám a könyv lapszáma, majd meg a magam cáfolata következik, rendszerint puszta utalás a tévedésre. A leg-

többnél valójában nem is kellene megjegyzést fűznöm a szerző szavaihoz, önmagukban hordják a cáfoló érveket.

A magyar szépirodalom a XVI. és XVII. században *legnagyobbrészt ponyvajellegű volt.* 6. — Ezt még a kor szépprózájáról sem lehet állítani, a verses költészetéről általában meg épen nem.

Faludi csak halála után válik ismeretessé. 7. — A költő igen, de a prózaíró már ismert volt korábban!

A külföldies irányok *irodalma* (tehát: Bessenyeiék, Kazinczy és az ú. n. egyeztetők, Csokonai stb.) *tulajdonképen csak nyelvében magyar, nem csak tárgya, hanem szelleme is idegen és ez az idegenszerűség a fejlődés folyamán még a nyelvet is megtámadja.* 11. — Az állítás első fele annyira alaptalan, hogy nem szorul cáfolatra, a második sem, csak nagyobb világosság kedvéért levonom a következtetést: Csokonai nyelve még magyartalanabb, mint Bessenyeié vagy Daykáé!

A magyar kálvinizmus irodalmának... szellemi felfrissülése Bécsből indult ki. 22. — Bessenyei a kálvinista irodalom szellemét frissítette föl és nem a magyar irodalomét, s a testőrök mozgalma a *kálvinizmus* irodalmának fölfrissítésére vezetett?

Kazinczy... költészetében a külföldies irodalmi áramlat két ágát egyesítette: a franciát és a német-görögöt. 27. — Beöthy tanításával már régen végzett tudományunk: a görögül nem tudó, Goethét valójában meg sem értő Kazinczynak német-görög klasszicizmusa mese; most Farkas újra életre keltené ezt az elavult tanítást, s hozzá kapcsolja a maga leleményéből mint újat: Kazinczy irányának franciás jellegét. Milyen alapon? Mert fordított franciából? De ezzel a megokolással Kazinczyt kaméleon-írónak tehetné meg, mert tudvalevőleg vagy hét nyelvből fordított!

Kazinczy... eszméinek, irodalmi elveinek elterjedését Dunántúl Berzsenyi segíti elő. 28. — A zárkozott, irodalmi körökkel alig érintkező, irodalompolitikába nem avatkozó Berzsenyi, aki 1817 után megneheztelt Kazinczyra?

A hagyományos dunántúli áramlatnak[1] *erős bécsi és gráci kapcsolatai vannak, melyek Csokonai költészetében is éreztetik hatásukat.* 34. — A «dunántúli» irodalom állítólagos bécsi és gráci kapcsolatairól szólok bírálatomban — hogy Csokonai költészetét milyen szálak fűzik Gráchoz, azt igazán szeretném tudni.

Faludi követői között csupa dunántúli katholikus papot találunk: Kreskay Imre, Endrődy János, Nagy János, Ányos Pál, P. Takács József. 32. — Melyik író és mennyiben volt az elsoroltak között Faludi követője?

A latinos költészet magyarosítása.... bizonyítja a klasszikus hagyomány átütő erejét. 30. — A latinos költészet magyarosítása a deákos költőinkre utal. Azok azonban nem valami régi, meglévő latinos költészetet magyarosítottak meg, hanem egyszerűen magyar verseket írtak görög-latin metrumokban. Ebben pedig nem a klasszikus hagyomány átütő ereje működött, hanem a jórészt jezsuita újlatin költői törekvéseké.

[1] A mondat olyan pongyola fogalmazású, hogy nem merem eldönteni, valóban erre az áramlatra gondol-e a szerző.

Dunántúli jellegü volt a jezsuita barokk költészet. 31. — Jezsuita költészet volt nálunk a XVIII. században (lehet-e barokknak nevezni, más kérdés — de hát ma divat a barokk-terminust derüre-borúra használni), de ez a költészet nem magyar nyelvü volt, hanem latin, s nem dunántúli jellegü volt, hanem nemzetközi.

Régi irodalmi emlékeket kutatnak föl és adnak ki: ...*Révai Faludit, Orczit és Barcsait,... Bacsányi Ányost.* 35. — Fölkutatni Révainak nem kellett a kiadandó müveket, mert kezében vagy kezeügyében voltak. Azt sem tudom, miért tartja Farkas Barcsay és Orczy müveit kiadásuk idején régiségeknek, mikor megjelenésükkor még mind a ketten éltek? Faludi és Ányos verseit is bajos 1786-ban, ill. 1796-ban régi irodalmunk emlékeinek nevezni!

Zrinyit.... mindkét áramlat (a magyarosak és deákosak meg a franciások és németesek) *ősének tekinti.* 35. — Egyike a könyv legmerészebb mondásainak — igazság nincs benne egy szemnyi sem.

A külföldies áramlathoz tartozó írók legtöbbje történeti név viselője, sok közöttük a mágnás. 35. — «Történeti» nevü a franciások között alig volt más, mint a Telekiek (Orczy maga tette nevét történetivé), a németesek között meg csak Ráday Gedeon és Kazinczy; mágnás sem volt köztük sok, ellenben szép számmal voltak, kivált a Bessenyei körén kívül állók között, a társadalom alacsonyabb retegéből származók.

A XVIII. század végén dunántúli *főnemeseink és főpapjaink teljesen, köznemeseink részben elidegenedtek.* 36. — Az állítás első fele részben, a második fele teljesen téves.

A dunántúli katholicizmus az irodalmon át a magyarságára eszmél, egyuttal szociális strukturájában is megváltozik. 36. — A tétel első fele szépen csengő, de üres szólam, második felét nem értem; el sem tudom gondolni, hogyan változhatik meg a katolicizmus szociális strukturája a magyarságra való ébredésével kapcsolatban.

Kazinczyék 1788–1790-ben *Kassa német és tót környezetében szinte légüres térben dolgoztak, nincs a közönséggel közvetlen kapcsolatuk.* 43. — A többieknek volt? Akkor nem kellett volna a XIX. század első tizedeiben megteremteni az irodalmi életet!

A müveltségében maradi kiskúnság[1] *a faji tudat érzékenységével tudja megkülönböztetni* a XVIII. század végén *a kálvinista irodalmat a katholikustól, a dunántúlit a tiszaitól.* 43. — Hogy a «faji» tudat mennyiben vezethet a «felekezeti» irodalom megkülönböztetésére, azt nem tudom, annál kevésbbé, mert akkor nem volt külön katolikus és külön református magyar irodalom (máskor sem!); végül Földi János — ő volt az a bizonyos érzékeny faji tudattal megáldott kiskúnsági — nem kétféle «irodalom»-ról, hanem kétféle «nyelv»-ről beszél, mégpedig, legvégül, rosszul beszél, mert azt tanítja, hogy a katolikusok nyelvújítók, a reformátusok konzervatívek, félénkek, már pedig — ha igaz Farkas nézete — valóságban a dolog fordítva állt.

Kisfaludy Sándornál a katholikus-kálvinista ellentét mindig a magyar-magyartalan ellentét formájában jelentkezik. 54. — Restellem, de meg kell

[1] Ugy gondolom, hogy a «kiskúnság» sajtóhiba, kiskúnsági magyar helyett.

vallanom, hogy földön kúszó elmémmel nem tudok azokba a mélységekbe leszállani, amelyeket Farkas ebben a mondatban föltár. Sőt még a mondat nyelvi burkát sem tudom szétfeszíteni, hogy kihámozzam az állítás magját. Mit jelent az, hogy Kisfaludy Sándor*nál*? Müveiben, nyilatkozataiban vagy gondolatvilágában? S melyik Kisfaludy, a költő, a nyilatkozó vagy a gondolkodó tanította azt, hogy katolikus = magyar, kálvinista = magyartalan? (A gyanakvók kedvéért hozzá teszem, hogy ezt a mondatot nem szakítottam ki, rosszindulatú kritikusok példájára, az összefüggésből. Farkasnál a mondat egy új bekezdés élén áll, előzménye nincs, s a folytatása ez az egészen más gondolatkörbe vezető mondat: *Csak a kívülállók látják irányának katholikus jellegét.)*

A dunántúli katholikusok hittek a nyelv geniuszában, mint egy titkos, metafizikai erőben, mely a nyelv törvényeit megszabja. Kazinczy gúnyosan kérdi, mi az a nyelv géniusza, mert ő azt nem érti. 61. — Igaz, de más alkalommal, *Antikritika* c. dolgozatában (Tud. Gyüjt. 1819. IV : 120 s k. l.) ezt írja: «Eggyet tudok: azt, hogy a' Nyelv' Géniusát illetni soha nem szabad.» Majd kifejti, mi a nyelv géniuszának szerepe és jelentősége, s olyan fontosságot tulajdonít neki, hogy ezen az alapon Tolnai Vilmos kimondja: «Kazinczy a nyelv géniuszát teszi az újítások megítélésének alapjává és határává.» *(A nyelvújítás,* 1929. 133. l.)

B. Szabó Dávid a jezsuitákat magasztalja. 70. — Ezzel a megállapítással Farkas a ‚romantika' vallásos életének elevenségét akarja bizonyítani. Bizonyítaná is, ha Szabó világi ember vagy épen protestáns lett volna. De Szabó maga is jezsuita volt!

József császár eltörli a már régebben eltörölt jezsuita-társaság után *a többi egyházi rendet is.* 71. — Nem áll; nem törölte el a kegyes tanító rendet és az irgalmas rendet. *(Egyházi rend* egyébként is helytelenül használt terminus *szerzetes rend* helyett.)

A felekezeti tolerancia divatos jelszó lesz. A katholikus.... egyetemre protestáns tanárok nyernek kinevezést, 71. — Ezek a kinevezések nem az általánossá vált felekezeti toleranciának eredményei, hanem az abszolut uralkodó egyéni elhatározásának.

Dunántúl az írók a közönség szeme előtt voltak. 113. — Mi a reális tartalma ennek a frázisnak? S miért lettek volna Dunántúlon az írók inkább a közönség szeme előtt, mint másutt?

A tiszai külföldies áramlat elhanyagolta a közönséget és azt meghagyta maradiságában, a dunántúli ellenben kezdettől fogva figyelemmel volt az olvasókra. 114. — Az ellentétnek még külső egyensúlya sincs, belső igazságáról pedig beszélni sem lehet: üres frázis.

A katholikus alsó papságnak köszönhető, hogy a dunántúli katholicizmus a XVIII. folyamán nemcsak, hogy nem idegenedett el, hanem a nemzetietlenség korában a nemzeti hagyományok megőrzőjévé és ápolójává vált. Irodalmi öneszmélkedése egyúttal faji önvédelem is volt. 135. — Ahány tétel, annyi odavetett, meg nem okolt, sőt meg sem okolható állítás.

A francia felvilágosodás szellemi áramlata.... elsősorban a tiszai és erdélyi magyarságnak legfelsőbb rétegét hatotta át, a főnemességet.... Ennek a rétegnek a néphez (így!) *nem volt semmi kapcsolata.* 136. — Tiszai református

főnemesség — hát ilyen is volt? Tudtommal egyetlen egy református főúri család sem élt akkor a Tisza vidékén. (A Rádayak később lettek főnemesekké — egyébként sem hatotta őket át a fölvilágosodás szellemi áramlata.) Milyen alapon állítja, hogy más rétegeknek (p. o. katolikus főnemesség vagy református köznemesség) több kapcsolata volt a néppel? A művelt rétegek és a nép kapcsolatáról nem hallunk semmit, másutt sem.

A tiszántúli református írókban a nyelv és irodalom művelése által.... ébred fel a nemzeti érzés. 140. — Ellenkezőleg: meg kell fordítani az ok és okozat viszonyát!

Kisfaludyék (a dunántúli katolikusok) *a nem magyarok nagy tömegét látták szemük előtt, Kazinczyék* (a tiszai reformátusok) *a műveletlenekét* (azaz az előbbiek magyarosítani akartak, az utóbbiak a műveltséget terjeszteni). *A dunántúliaknál az irodalom hazafias tett a tiszaiaknál szolgálat az emberiség számára.... Költői gyakorlatukban azonban.... épen az ellentétes célokat szolgálták.* 146—149. — Az első állítás Kisfaludy Sándornak egy önmagáról tett nyilatkozatát terjeszti ki önkényesen egy nagy közösségre, a másodiknak nincs semmi alapja, a harmadik és negyedik puszta szólam, az utolsót nem érem föl a magam eszével.

A tiszai református látóköre európai, Magyarországot nem mint különálló egészet tekintik, hanem mint Európa egy részét. Amikor a magyar népet műveltté akarják tenni, az európai művelődésnek kívánnak egyúttal szolgálatot tenni. 147. — Légből kapott, semmiképen nem igazolható állítás. Hol voltak azok az európai látókörű reformátusok? Egy-kettő ha akadt, még Bessenyei sem volt valójában az! És ők a magyar hazát csak Európa egy részének tekintették, nem pedig különálló egésznek? Briand nyilván tőlük plagizálta a Páneurópa gondolatát! S Bárótzi p. o. mikor a *Kasszandrát* fordította, az európai művelődésnek kívánt szolgálatot tenni? Íme, Bessenyeiék már másfélszázaddal ezelőtt megalapították Bécsben a *Coopération intellectuelle*-nek egyik fiókját.

Az iskolákban magyar történetet nem tanítanak. 166. — A piarista gimnáziumokban tanítottak.

Kölcsey nemzeti érzése Pesten ébredt föl, a Tud. Gyűjt. szerkesztőségének hazafias körében. 188—189. — Ezt a hihetetlen állítást csak nem akarja a szerző komolyan vétetni?

Kisfaludy Károly és Vörösmarty Mihály Kisfaludy Sándornak, Virág Benedeknek és Berzsenyi Dánielnek munkáiból merítették hazafias érzelmeiket. 184. — Fölteszem, hogy ezt az állítást maga Farkas sem veszi komolyan.

Ismeretesekké válnak a huszas években *az Árpádházi királyok mondái, különösen Salamon és László lesznek kedvelt hősi alakok.* 201. — Azok voltak már a XVIII. század derekán, bizonyítják az iskolai drámák.

Mária Terézia udvarába csalogatta a magyar református főnemességet és nemességet. 220. — Valóban, és épen református főnemeseket? Kik voltak ezek a Bécsbe csalogatott református főurak?

A francia forradalom.... gyökeresen véget vet a franciáskodás.... divatának. Bessenyei társasága széthull. 221. — A két eseménynek — fancia forradalom és Bessenyei körének föloszlása — semmi kapcsolata

sincs, egyébként is a bécsi társaság már a francia forradalom kitörése előtt «széthullt.»

Kazinczy konzervatizmusának volt köszönhető.... hogy a német klasszicizmus nálunk több évtizeden át hathatott és hogy ezt az irodalmi hatást az újabb német áramlatok nem zavarták. 237. És: *A német klasszicizmus költészetének hatása a magyar költői gyakorlatra csak illuzió maradt.* 247. — A két egymást lerontó állítás közül melyiket higgyük el? Az első megokolása kétszeresen is téves: 1. a klasszicizmus állítólagos tartós hatása nem Kazinczynak köszönhető, még kevésbbé konzervativizmusának (Goethet, Schillert, Wielandot nem ő terjesztette el nálunk); 2. hatottak más német áramlatok is: a szentimentalizmus, anakreontika stb.

Dugonics forrásai és munkái ismeretlenek. 223. — Nagyrészt ismertek. Farkas nyilván az *Etelkára* gondol, de általánosít, s így annál inkább szükséges lett volna a szabatos fogalmazás.

Azok a protestáns íróink azonban, akik a francia felvilágosodás hatása alatt kezdték el írói működésüket, a lutheránus német polgárság kulturális törekvéseiben rokon mozgalmat láttak és így mind erősebben a német szellem befolyása alá kerültek. 229. — Tehát Bessenyeiék is rokon mozgalmat láttak luteránus német városaink kulturális törekvéseiben? Nem is tudtak róluk! És a német szellem befolyása alá kerültek? Nem érdemes cáfolni ezeket az állításokat, sokkal mulatságosabb végignézni azt az írógárdát, amellyel Farkas tételeit bizonyítani igyekszik: Kazinczy, Csokonai, Kis János, Kármán, Berzsenyi, Döbrentei, Szemere és Kölcsey — csupa olyan író, akik *nem* a francia fölvilágosodás hatása alatt kezdték írói működésüket. Különösen szemet szúr Kármán neve; róla megállapítja Farkas, hogy *Bécsben* olvassa a német szentimentális költőket — Bécs magyarországi lutheránus német város volt?

Csakis a német városok kulturális hatásával magyarázható, hogy a német szellem gyökeret tudott verni a református magyarok irodalmában. 231. — Csakis — felelhetjük pesti jassz-nyelven. Csak az a kérdés, vajon a szepességi, bácskai, dunántúli vagy épen az erdélyi szász városok kulturális hatása alatt állottak-e a tiszai magyar reformátusok. Ha jól tudom, az egy Kazinczyn kívül egy református írónak sem volt erősebb kapcsolata német városokkal. Aki viszont magában a tényben kételkedik, s nem hiszi, hogy a német szellem gyökeret vert a reformátusok irodalmában, azt megnyugtathatja a könyv egy másik passzusa:

A német szellemi hatás gyökértelen voltát mi sem igazolja jobban, mint hogy lényegileg egy írónak, Kazinczynak nevéhez fűződik. 233. — Íme ‚quod erat demonstrandum', vagy csoda a természet világában: a gyökeret vert palánta, amelynek nincs gyökere. De most meg egy másik megállapítás szúrja szemünket: a német hatás lényegileg Kazinczy nevéhez fűződik, senki máséhoz. Mit vétett az a száznál több «név», amelyeket csak az 1772—1795 között eltelt időszakból mint a német «szellem» közvetítőit *A német költészet hatása a magyarra* c. dolgozatomban fölsoroltam?

A német klasszicizmus elől a *katholikus magyarság elzárkózott.* 237. — Csak az egy Wielandból a következő kat. írók fordítottak: Orczy Lőrinc Ányos, Dayka, Batsányi. Hatott Kisfaludy Sándorra is.

A görög lélek a titka a hatásnak, melyet Goethe Kazinczyra és tanítványaira gyakorolt. 239. — A görög lélek Kazinczyval kapcsolatban — nagy szó, de valójában csak szó. Kazinczy tanítványai közül meg csak Kölcsey értette meg a görög lelket (mesterénél mélyebben!), de épen nem Goethe közvetítésével, hanem magukból a görög müvekből. S hogy ennek a német-görög klasszicizmusnak milyen mély volt a hatása Kazinczy követőire, azt mindennél fényesebben bizonyítja a könyvnek egy másik megállapítása:

A német-görög klasszicizmus... magyar képviselőinek költészete kimerült fordításban és utánzásban. 241. — Még helyesebben abban, hogy Kis János egy csomó, de épen nem görögös szellemü német verset pongyolán magyarra fordított. 242.

A magyar népköltészet kincseit nemmagyarok kutatják. 252. — Csak azok? Hát Dugonics, Csokonai, és aki ebben a korban minden más írónál többet tett megmentésükre, P. Horváth Ádám?

A Dunántúlon *kezdettől fogva élt a nemzeti versmérték (?) hagyománya* 256. — Hát másuti nem éltek a kezdettől fogva a hagyományos verselő eljárással, vagy egyáltalán nem ismerték?

Bajza és Toldy... irodalmi elméletükben.... Kazinczyt követik. 258. — Volt Kazinczynak és Bajzának «irodalmi elmélete»? (Valójában Toldynak sem volt!) S ha volt, Bajza Kazinczyt követte?

Dunántúliak és katholikusok irodalmi elmélettel alig foglalkoznak, Vörösmarty sem. 261. — A tiszaiak és reformátusok, ebből következtetve, foglalkoztak vele. — Irodalomelmélettel ebben a korban senki sem „foglalkozott", irodalomelméleti dolgozata is csak az egy Kölcseynek van. De van idevonható dolgozata nemcsak a református Csokonainak, hanem a katolikus Révainak is, s a szintén katolikus Szerdahelyinek és Verseghynek vannak nagy kötetei, amelyek bizonyos tekintetben kapcsolatba hozhatók az irodalomelmélettel. Vörösmarty is nemcsak *tanulmányozza a dráma elméletét*, hanem maga is irt elméleti dolgozatokat, még a címük is: *Elméleti töredékek.*

Toldy elsősorban elméletíró. 261. — Nem, sem első, sem másodsorban, hanem: kritikus és irodalomtörténetíró.

Shakespeare ismerete Kazinczy óta az egész magyar művelődésterületre kiterjed. 262—3. — Ha Kazinczy munkássága itt *korjelző*, akkor semmit sem mond (az t. i. majdnem az egész korszakot átfogja); ha *megokolásul* szolgál, akkor a tétel alaptalan.

Tasso, Petrarca a dunántúli íróknak Zrinyi óta kedvelt költőik voltak, a tiszaiak nem foglalkoztak velük. 263. — Ötlet, bizonyítás nélkül odavetve. Nagy zavarba jönne a szerző, ha bizonyítani kellene az állítás első, teljesen alaptalan felét.

*Bécs*ből indul ki *az olasz, spanyol és angol irodalom népszerüsítése.* A közvetitők... *Mailáth, Mednyánszky és Gaál.* 265. — Egyáltalán nem! Már csak azért sem, mert népszerüsítést *közvetíteni* nem tudom, hogyan lehetne. De egyéb bajok is vannak: a két sorban egy csomó tévedés. 1. a három nyugati irodalmat senki sem «népszerüsítette» nálunk, ők hárman meg épen nem; 2. termékeiket sem ők közvetítették, hanem részben a pesti és

bécsi német színházak, részben az olasz, spanyol, angol költői művek német fordítói; 3. ők hárman valójában a magyar irodalmat, mondjuk, közvetítették a némethez, azzal, hogy termékeit németül kiadták. Szolgáltak, kivált Mednyánszky, tárgyakkal is a magyar íróknak, de ez nem vág ide.

A kor legjobb elméinek irodalmi tudata, mely külföldi müremekek tanulmányozásán csiszolódott, finomabb, mint Kisfaludy Károlyé. 275. — A finom jelző bajosan alkalmazható az irodalmi tudatra; hogyan csiszolódhatik ez a tudat külföldi remekeken, azt nem tudom elgondolni (az *ízlés* csiszolódik, nem a tudat!); «legjobb elmék» szerencsétlen kifejezés, mert Farkas nyilván nem Széchenyire vagy Dessewffy Aurélra gondol, hanem ‚literatorok'-ra — s hogy azok közül a kiválóknak irodalmi tudata erősebb és határozotabb volt, mint Kisfaludyé, azt kötve sem hiszem.

Vörösmarty kritikával soha nem foglalkozott. 286. — Ő írta Bajzával együtt kora legkitűnőbb színikritikáit!

A romantika termeli ki az első két nagy magyar költői egyéniséget, akiket a korszellem egyedül már nem értet meg: Kölcseyt és Vörösmartyt. 294. — Hát a többi nagy költőnket, Balassától kezdve Zrinyin át Csokonaiig és Berzsenyiig meg a két Kisfaludyig és Katonáig, a korszellem önmagában megérteti? Ez a kijelentés szintén a könyv legelhamarkodottabb állításai közül való.

Így jut el Vörösmarty 1831-ben a Csongor és Tündéig. 307. — Vörösmarty drámája már 1830-ban készen állt.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

Csahihen Károly: Pest-Buda irodalmi élete 1780—1830. Első kötet. Budapest, Stephaneum, 1931. 145 l.

Ez a kötet a szerző szerint «az irodalmi központosítás előzményeit» tartalmazza s a következő fejezetekre oszlik: 1. Bessenyei György pesti akadémiája, 2. Id. Ráday Gedeon s az ifjú írók, 3. A tudományegyetem s a piaristaház, 4. Kazinczy Ferenc pesti látogatásai, 5. Színműirodalmunk első hajtásai, 6. Pest-Buda nyomdái, könyvkereskedései és irodalmi körei, 7. Töviskoszorúsaink, 8. Széchenyi Ferenc eszményei.

Már a fejezetek címéből is látjuk, hogy a szerző anyagát határozott szempontok és rendszer nélkül csoportosítja. Még jobban kitűnik ez a munka olvasásakor. A második fejezetben pl. Ráday Gedeon és Földi János életrajzát és méltatását találjuk, a harmadikban az egyetem történetének kivonatát, a piarista gimnáziumét s egyes jelesebb piaristák méltatását, kivált Dugonicsét Prónai Antal könyve nyomán, a hetedikben a Martinovics-per történetét, Batsányi, Verseghy életét, méltatását, Kazinczy fogságát stb., szóval igen sok olyan dolgot, amely Pest-Buda irodalmi életével csak igen laza kapcsolatba hozható.

Ez a felesleges adathalmozás és rendszertelenség azonban csak egyik hibája a munkának, a másik az, hogy a szerző csupa általánosan ismert adatot gyűjtött össze s újat alig tudott mondani.

Harmadik hibája, hogy, noha minden fejezete végén rengeteg jegyzettel támogatja mondanivalóját, jegyzetei igen sokszor nem jelölik meg az igazi

forrást. Bessenyei György «akadémiai törekvései»-ről pl. Császár Elemér 1910-ben megjelent akadémiai székfoglalójában teljes és tiszta képet rajzolt, de azért az első fejezet jegyzeteiben hiába keressük müve címét. A szerző, noha valószínűleg ennek alapján dolgozott, nem idézi. A Kazinczyról szóló fejezet nem említi Váczy János és Czeizel munkáit (!), a színészetről és drámairodalomról szóló ötödiknek jegyzetei között hiába keressük Bayer József alapvető nagy müveit (!), Kádár Jolánnak a pesti német színészetről írt jeles tanulmányait vagy Lugosi Döme Kelemen Lászlóról szóló legújabb összefoglaló munkáját.

Azt hiszem, a mondottak után fölösleges még bővebben fejtegetnem, hogy ez a munka nem tudományos és nem szakembereknek való. A müvelt közönség bizonyára sok érdekes és előtte még ismeretlen adatot talál benne, bár az előadás rendszertelensége és szárazsága miatt annak sem nyujt kellemes és igazán tájékoztató olvasmányt.

A szerző nagy szorgalma és hazafias buzgalma kétségtelen, de ilyen összefoglaló munka megírásához ez a két dicséretes tulajdonság nem elegendő.

Szinnyei Ferenc.

Speneder Andor: Kisfaludy Károly. Budapest, 1930. 8-r. 121 l.

Kisfaludy Károlyról csak a közelmultban adott tömör és jól áttekinthető összefoglalást Szinnyei Ferenc; az Irodalomtörténeti Füzetek során megjelent kis tanulmányt jogosan mondom összefoglalásnak, mert kritikai alapon számbavette és megrostálta mindazt, amit eddig Kisfaludyról mondtak, s az így megtisztított anyagból rajzolta meg a költő képét. Speneder Andornak most megjelent kötete nem életrajz igényével lép föl; más szempontok irányították, és más módszerrel végzett kutatások eredményeit tárja elénk. Szinnyei megmondta — eleddig a legjobban — mi az, amit Kisfaludyról tudunk. Speneder rámutat, milyen kevés az, amit az első igazi magyar színpadi drámaíróról halála után száz esztendővel is a kutatás föltárt, mennyire rejtélyes maradt életének nem egy részlete is, de még inkább az egyénisége, s mennyi megoldatlan probléma van még munkásságában. Könyve, mely a centenáriumra készült és a győri Kisfaludy-Kör pályadíját vitte el, az életrajzi homályos részletek földerítésével nem foglalkozik. Kétségtelenül van itt is még tennivaló. A költő életének kivált azt a részét, amely katonáskodásától pesti letelepedéséig tart, ma sem ismerjük jobban, mint Toldy Ferenc, aki méltán panaszolta Kisfaludy Sándornak, hogy ezekről az évekről semmit sem tud. Olaszországi festő korszaka ma is kétséges. De voltaképen a pesti nagy korszak képe sem egészen világos még, és apjával való viszonya is kissé egyoldalú beállításban él az irodalomtörténetben. Ezekre a kérdésekre Speneder sem felelhetett meg; jórészüknek megoldását inkább a véletlenre kell bíznunk, mint a kutatásra. A többi problémát azonban éles szemmel látta és ügyesen fejtette meg: könyve nagy nyeresége a Kisfaludy-irodalomnak.

Első két fejezete bevezetésül életrajzán fut végig a *Tatárok* sikeréig s azután elénk állítja az embert: az egyéniség érdekes rajzát — és a

költőt: a drámaírót, a vígjátékírót és a literátort. Nagyon érdekes és találó az *egyéniség* rajza: lelki diszpozicióit kedélyének és műveltségének megállapításával ismerteti meg. Kisfaludy kedélyvilágát bohém természetével jellemzi; de helyesen jegyzi meg, hogy bohémségén nem duhajkodó tivornyázást kell érteni, hanem ösztönös életkedvet és impresszionista optimizmust, amelynek bizonyos szalmaláng-típusa van. Udvarias, gavallér ember volt, könnyelműen jószívű, sokoldalú, de nem mély érdeklődéssel, s a szerelem sem volt «életének története», mint Kisfaludy Sándornak. Kedélyvilága családi örökség volt; műveltsége a kor szellemében nőtt, hazafiságához kapcsolódott, s ez a hazafiság a Széchenyi korát megelőző táblabíró-világ kissé retorikus jellegű patriotizmusa. Ez költészetének rúgója is, ebből nőnek ki elsősorban drámái; bohémségének és patriotizmusának (mint divatos szavakkal írja) két pólusa az, amelynek «dinamikus feszültségéből» vígjátékai termenek; s a patriotizmus túlhevültsége, mikor már tiszta akaratttá válik, szüli meg a literatori tevékenységet. Ebben a fejlődésében rajzolja meg Kisfaludy alkotásait.

A legbecsesebb fejezet az, amely a drámákról szól. Megállapítja, hogy a század elejének kedves műfaja az a lovagdráma, amelybe mint a cselekvényt fejlesztő elem a polgári társadalmi drámából átkerül az udvari cselszövény, az intrika. Kisfaludy legtöbb drámájának szálai is ezekből az indítékokból szövődnek: a vitézség mint históriai, az intrika mint költött elem együttesen adják a bonyodalmat — drámái tehát vitézi drámák, vitézi játékok, s a *Tatárok*on kezdve legtöbb történelmi drámája, még az *Iréne* is idetartozik. Evvel és a *Stiborral*, tragikumukkal is, bővebben foglalkozik; de kitér a *Tatárok*nak és Körner *Zrinyi*jének viszonyára is és kronológiai helyesbítésekkel sem marad adósunk. Befejezésül a *Csák Máté* töredékével foglalkozik s abban a magyar drámairodalom egyik legérdekesebb alkotásának torzóját látja. A vígjátékok nagy sikerének okát egyfelől alkalomszerűségükben, másrészt abban keresi, hogy a magyar nemesi kúriáknak akkor mindenkitől jól ismert típusait elevenítette meg: ez adta reálitásukat. Elemzésükben itt is helyesen jelöli meg a komikum indítékait, a vígjátékok egyetemes, akkor mindenütt egyforma bonyodalmát, és tisztázza a Kotzebue-Kisfaludy kapcsolatot, kellően mérsékelve annak újabban túlzott beállítását. Végül lírai és elbeszélő munkásságát a literátor tevékenységéből vezeti le. Miként Sándor ízig-vérig lírai, Károly drámairói tehetség volt, s minden más műfajban csak a forma izgatta: drámáiban több az élmény, mint pl. lírájában. Irodalmunkat akarta gazdagítani. Ez a szándékosság vezette népdalaiban, balladáiban, epigrammáiban, s a vígjátékíró jelenik meg új formában, mikor novellákat ír. A befejező összefoglalás legsikerültebb része a a romanticizmus kérdését fejtegeti. Megállapítja ugyan, hogy Kisfaludy egyik-másik művére a német romanticizmus hatott; de egészében inkább Goethe és Schiller hagyományai rezegtek benne, s egyénisége még mindig közelebb volt a barokk-szellemhez, mint a romantikához. Ha pedig a magyar romanticizmus útjait egyengette, ez csak az utóbbinak sajátosan nemzeti alkatával függ össze. Irodalmi jelentőségével lépést tartottak érdemei a polgáriasodás, a színművészet, a nyelvújítás és a főváros emelkedése terén is.

Ezekre a főbb szempontokra mutatva, állíthatom, hogy Speneder tanulmánya eredményeket jelent: új, érdekes problémák megoldását s a legtöbb fölvetett problémának talpraesett és elfogadható megoldását. Könyve nagy nyereség, mert valóban alapos vizsgálódásainak eredményeit formálja találó képpé. Hibája azonban, hogy bizonyos nehézkességtől, divatos idegen műszavak terhétől, sőt magyar kifejezéseiben is az idegenszerű fordulatoktól nem tud szabadulni.

GÁLOS REZSŐ.

Beöthy Zsolt: A magyar irodalom kis-tükre. 7. kiadás. Sajtó alá rendezte s bevezetéssel és könyvészeti függelékkel ellátta *Kéky Lajos.* Számos képpel. Budapest, Athenaeum, é. n. (1930.) K. 8-r. 256 l.

A szerény cím mögött irodalomtörténetírásunknak kompozíció dolgában a legegységesebb s magas tudományos színvonala mellett stílus szempontjából is a legművészibb alkotása húzódik meg. Kedveltségét immár a hetedik kiadás bizonyítja, értéke pedig — mint minden igazi műalkotásé — mindig világosabban látszik, ha többet foglalkozunk vele. Tudományos jelentősége ma, első megjelenése után negyedfél évtizeddel sem veszett el, sőt emelkedett, nemcsak azért, mert szerzője az újabb kiadásokban mindig javítgatta, csiszolgatta, hanem azért is, mert mindjobban megismerték tudományos felfogásának mélységét, magas, valóban filozófiai szempontjait, eredetiségét, egyéni és igazi magyar írásművészetét. Riedl Frigyes indítványára a Kisfaludy-Társaság 1919-ben a «remekbe készült ötvösmű» 5. kiadását a Greguss-jutalommal tüntette ki, nemcsak tartalmi értékéért, hanem a kidolgozás művészetéért is Négyesy László Greguss-bizottsági jelentésében «a magyar irodalomtörténet legkedvesebb kézikönyvé»-nek mondja, s valóban kis terjedelmével gyöngyszem a magyar tudományos irodalomban: a legszebb magyar irodalomtörténeti munka.

Művészi értékeit azonban nem ismerjük eléggé. A mai döcögős és nyakatekert mondatokban beszélő irodalomtörténetírók tanulhatnának belőle — ha ugyan egyáltalán megtanulható — stílust, nemes lendületet s nyelvet, magyar nyelvet. Olvassuk csak el, milyen «friss ritmussal» vezeti Beöthy a tárgyalás fonalát, hogyan gyúlnak ki a képek a szólamokban, milyen színesek az asszociációk, mennyire él az egész, hogyan lobog benne a lélek, az igazi magyar lélek. Megvan benne a stílus eleganciája, sehol egy henye mondat, idegenszerű, helytelen szóvonzat. Beöthy stílusa egyszóval kifejezve: előkelő — de mégsem hideg. Valami csodálatos melegség árad soraiból, olyan átható szeretet, amely megmozgatja bennünk a vért, hullámzásba hozza magyarságunkat, megfogja lelkünket, az övéi vagyunk: s már mi is szeretjük a magyar irodalomtörténetet.

Kéky Lajos nagyon hálás föladatra vállalkozott a *Kis-tükör* hetedik kiadásának sajtó alá rendezésével. Hozzáértéssel, ízléssel, tudománnyal végezte munkáját. A szerzőtől rendezett utolsó (hatodik) kiadás szövegét adja jóformán minden változtatás nélkül, csak az ó-magyar Mária-siralomról told bele néhány szót. Értékes *Bevezetést* ír eléje s ebben adja a mű történetét, sőt ennél többet, rámutat fogantatására, Beöthy felfogásának kialakulására s megvilágítja szempontjait is. Kéky Beöthy «irodalomelméletének egyik, a nemzeti

erőnek az idegen hatásokat átalakító működéséről szóló fejezetéhez írt s finom művészettel elemzett példasor»-nak tekinti a könyvet, amelyben a szerző «költészetünk *anyajellege* gyanánt éreztette a nemzeti érzést». S valóban Beöthy irodalmunk «legáltalánosabban jellemző sajátságát ebben a mindig munkáló nemzeti érzésben..... jelölte meg». Méltán mondja tehát Kéky «boldogabb időkből átszüremlő sugárnak» azt a szellemet, amely Beöthy «mélységes fajszeretetéből, «verőfényes optimizmus»-ából kiindulva a legnemzetibb tudománynak magas régióin át ebből a szép könyvből jut el hozzánk.

Jól használható *Könyvészeti függelék*et is csatolt Kéky a kis kézikönyv végéhez. A «repertorium egyik fele irodalomtörténet-írásunk legfontosabb dolgozatait csoportosítja, mégpedig könnyebb kezelhetőség kedvéért betűrendben»; természetesen nem az irodalomtörténetírók betűrendjében — ahogy egyik-másik könnyebb fegyverzetű irodalomtörténetíró teszi — hanem nagyon helyesen a költők és írók betűrendjében. Az egyes íróknál tehát megtaláljuk a rájuk vonatkozó fontosabb dolgozatok címét. A kiválogatás érdeme teljesen Kékyé, eddig nem volt ilyen megbízható, rövid összeállításunk. Ebbe a betűrendbe illeszti bele a fontosabb összefoglaló munkákat is. A repertorium másik fele, a tárgytörténeti rész: «*Közös témáról szóló nagyobb szépirodalmi dolgozataink*» jegyzéke (a témák betűrendjében), szintén értékes, gondosan összeállított, tanulságos gyűjtemény.

Meg kell még emlékeznünk a kötetet díszítő sok szép illusztrációról, amelyek nemcsak «tárgyi vagy hangulati kapcsolatban» vannak a szöveggel, hanem valóban stílszerűek is, régiek, egykorúak. A kiválogatás itt is Kékyt dícséri, aki ezzel a ízléses kötettel csak növelte Beöthy olvasóinak a számát s újabb tisztelőket szerzett nemcsak a nagy mesternek, hanem a hálás tanítványnak, Kékynek is.

HEGEDÜS ZOLTÁN.

Valkai András: Bánk bánnak históriája ..... közli és a Bánk bán monda eredetével bevezette *Ballai Károly*. Négy hasonmással. Budapest, 1930. 8-r. 44 l.

«Katona József emlékének!» ajánlja a szerző ezt a külsőre nézve csinos kis füzetet; ha azonban a tartalmát vizsgáljuk, bizony nem épen méltó Katonához. Ballai, a gyermektanulmányi író, idegen területen jár, s itt nincs biztos mértéke; művét ugyan a nagyközönségnek szánta, sőt — amint mondja — «a tanulóifjúságra is» gondolt. Mindez azonban épen nem menti a munka gyengeségét, rendszertelenségét, csak érthetővé teszi.

Valkai Bánk-históriáját ugyanis már 1878-ban közölte Heinrich Gusztáv *Valkai Bánk bán-éneke* címen[1]. Ennek a rövid közlésnek a megállapításaihoz Ballai semmi újat nem tesz, sőt egyáltalában nem is említi, pedig munkája III. fejezetében nyílott volna rá alkalma. Heinrich a kolozsvári kiadás szövegét adja, amely szerinte jobb az 1754-i debreceni kiadásnál; az eltérő helyeket jegyzetei mutatják. Ballai a debreceni kiadást közli, persze a variánsok jelzése nélkül egyéni módszerrel átírva.

[1] (Abafi-féle) Figyelő, V. kötet. (1878.) 127—133. l.

Ennyi a munka irodalomtörténeti vonatkozású része. Ezt a kevés és ismerős anyagot azonban bőséges körítéssel juttatja el olvasóihoz. Hosszadalmas volna, ha elsorolnánk, hogy a szerző mi mindent hord össze dolgozatában a Bánk bán-mondával kapcsolatban, tehát elhagyjuk; célunk ugyis inkább a figyelmeztetés volt, mint az ismertetés.

HEGEDÜS ZOLTÁN.

Doktori értekezések 1929—30-ban.

(Második, befejező közlemény.)

9. *Bánrévy György: Vörösmarty Salamon királya és történeti forrásai.* Budapest, 1929. 8.-r., 71 l. — A terjedelmes dolgozat részlete egy nagyobb, sőt arányaiból következtetve, igen nagy munkának, amely Vörösmarty történelmi drámáiról szól, s egymagában is csak része a *Salamon királyt* tejtegető fejezetnek. A maga nemében figyelemreméltó részlet. Alapos filológiai készültséggel és módszeres munkával két kérdésre ad feleletet: az egyik a dráma keletkezésének, a másik forrásainak kérdése. Az első, rövidebb fele bebizonyítja, hogy Vörösmarty a *Salamon király* első fogalmazását 1822 derekán fejezte be (az év vége felé készült el vele), de csak 1826-ban gondol kiadására: előfizetési fölhívásának jóval nagyobb az eredménye, épen a *Zalán* hatása miatt, mint a *Zaláné* volt — sikere azonban annál kisebb. Forrásai közül elsőnek a Thuróczi és Fessler nyujtotta anyaggal foglalkozik. A legkisebb részletekig hatoló pontossággal igazolja, hogy Vörösmarty fő forrása még ott is Thuróczi, ahol Fessler is jól egyezik vele; de Fessler egyikmásik adatát sem mellőzte, amint Heltai Gáspárt és Virág Benedeket is kiaknázta. Egyetlen olyan adat, mint Dezső *győri* püspöksége, elviszi szerzőnket Budai *Polgári lexikon*ához: semmi sem kerüli el gondos figyelmét, amellyel megállapítja, hogy Vörösmarty nagy tisztelettel ragaszkodott a történelem hiteles adataihoz és tárgyi vonatkozásban képzeletét alárendelte a históriának. A történelem külső adataiba azonban a maga eszményei varázsolnak életet: lírai szubjektivizmusából következik, hogy a maga költői ideálját rejti el Salamon korába. A jeles dolgozatnak hibája, hogy mindezt megállás nélkül, tömör egymásutánban, fárasztó részletezéssel mondja el. Érdekes lett volna Vörösmarty történetszemléletének fejlődését is látnunk a *Salamon*tól a *Zalán*ig.

10. *Luxemburger Irén: Obernyik Károly élete és munkái.* Budapest, 1929/30. 8.-r., 52 l. — A dolgozat készültét megokolja, hogy Obernyiknek Ferenczy József dolgozatán, amellyel Obernyik munkáinak kiadását bevezette, és Faragó Márton kísérletén kívül nincsen életrajza, méltatása. Síma, gördülékeny elbeszélő formában, a költő kéziratainak, levelezésének fölhasználásával, minden messzebbrenéző törekvés nélkül foglalja ossze a szerző az adatokat, nem győzvén eléggé hangsúlyozni, hogy egy közepes tehetségű író zökkenés nélkül eltelt pályájáról van szó. Alkotásait modorosan, iskolás jelzőkkel jellemzi, maga is «közepes átlagot» ad, nincsenek problémái és mélyebbre nem is lát: még a francia romanticizmus vagy Shakespeare

hatását sem vizsgálja kellően. Obernyik naplójának közlése érdekesebb lett volna.

11. *Ifj. Szász Károly: A magyar színikritika története 1849—1867-ig.* Budapest, 1929. 8.-r. 46 l. — A magyar kritika fénykorát tárgyalja, Gyulai Pál és Salamon Ferenc működését. (Arany nem írt színikritikát.) Bevezetésében Császár elméletét fejti tovább s megállapítja, hogy a színikritika a műbírálattól eltérő műág, mert közvetlen szemlélet alapján mond ítéletet s lényegesen eltér a drámabírálattól, a dramaturg munkájától. A kettőnek megkülönböztetése már Gyulai kritikáin meglátszik, aki szerző szerint «a hivatásával még tisztában nem levő» színikritikánk fejlődésének tisztult irányt szabott. Ebben Vörösmartyval és Bajzával szemben, úgy nézem, kissé igazságtalan s önmagát cáfolja. Amit egyébként a színikritikus Gyulairól mond, az áll általában a műbírálóról is; újat alig tud mondani, ez természetes, de tömör, jellemző rajzot ad. Másként állunk Salamonnal, akinek igazi kritikusi nagysága még nem gyökerezett a köztudatba: szerzőnk Császár Elemér egyetemi előadásai nyomán bátran kimondja róla, hogy ónja néha mélyebb vizeket érint Gyulainál is, s ilyenkor a lényeget tisztában látja. Különösen találó tragikum-elméletüknek ellentétessége s annak kiemelése, hogy Salamon, bár kisse dilettáns, egységesebben látja a költő és a színész együttmunkálását. Gregussban nemes ízlése és jóindulata mellett, miként Riedl is, a szép kultuszának fenkölt papját látja, Csengeryről megállapítja, hogy szívesebben hajlott a dramaturgia felé. A «quartett» működésében a nemzeti szellem vezető elvével az irodalmi ízlés és az etikai érzés uralmát látja A dolgozat komoly és magvas; meglátja és megoldja problémáit.

12. *Dénes Tibor: Péterfy Jenő esztétikája.* Pécs, 1930. 8.-r. 50 l. — A Péterfyről szóló több jeles tanulmány (Riedl, Angyal, Rédey Tivadar), Péterfy működésének egészét magyarázta és világította meg. A szerző most Péterfynek általános esztétikai elveit próbálja müveiből kihámozni és módszeresen összefoglalni. Megmondja, hogy Goethétől és Hegeltől Sarcey-ig és Taine-ig, leginkább azonban a görög filozófusokig, kik voltak Péterfy mesterei, vázolja esztétikai és lélektani elemző módszerét, amelynek formája a szokrateszi dialektika lett, s megállapítja esztétikai alapelveit, kategóriáit, az alkotóról és a műről vallott elveit, majd a műfajokról kialakult elméletét. De egységes képet nem tud alkotni a nagy európai műveltségű «renaissance-esztétikusról», mert Péterfy impresszionista volt, akinek reálidealizmusa nem fejlődött egységessé, világnézete sem volt meghatározhatóan egy. Munkássága nagy fejlődést jelent, maradandó nyomokat, de nem beteljesülést. A dolgozat módszeresen végzett munka eredménye, s ez kétségtelen érdeme. Gondolatmenete és fogalmazása azonban rapszodikus, szórendje is ennek megfelelőleg néha nyakatekert. Tévedése, hogy a művészetek nem tartoztak Beöthy szorosan tudományos érdeklődésének körébe.

13. *Schvertsig Antal: Gárdonyi Géza regényköltészete.* Budapest. 1930. 8.-r. 59 l. — Ez az okosan átgondolt és jól megírt kis tanulmány három fejezetében taglalja Gárdonyi regényköltészetét, s mindegyiknek végén

szabatosan összefoglalja eredményeit. Bevezetésében Gárdonyi regényírói pályáját rajzolja meg, fejlődését az iránykereséstől a reálidealista és öntudatosan magyar író alkotásáig: az előbbiben a Jókai romanticizmusából való elindulástól a furcsaságok burleszk hajhászásán át a naturalista íróhoz jutunk; a másik rész, amely a kiforrott írót állítja elénk alkotásaival, külön tárgyalja nagy történeti és külön társadalmi regényeit. Nem hatol nagyon mélyre, a kép, amelyet rajzol, nem nagyon éles és plasztikus, de amit mond, azt körültekintéssel, meggondoltan állítja és bizonyítja. A regényeknek leginkább genezise érdekli, ebbe a kor hatását is beleértve, azontúl munkája inkább csak ismertető, mint elemző Ítéletei azonban józanok és helyesek, álláspontja különösen a társadalmi regények dolgában nagyon becses is. Amit Gárdonyi regényköltészetének jelentőségéről összefoglalásul mond, annak minden sorát magunkévá tehetjük.

14. *Pröhle Vilma: Az Ember tragédiája és a Faust.* Budapest, 1929. 8.-r. 114. l. — Ez a terjedelmes dolgozat ma már nem szorul bírálatra: fiatal szerzője meghalt, alighogy megszerezte első munkájával a doktori fokozatot. Nem hánytorgatom föl tehát azt, amiben fiatalos buzgalma túlzásba vitte (a magyar drámát értékben a német fölé helyezi), vagy amibe a kezdő kritikátlansága sodorta (a buddhizmus hatása a tragédiára), inkább azt emelem ki, ami a dolgozatnak ad bizonyos jelentőséget. Ez a célkitűzése. Pröhle Vilma nem tartozik a ‚forráskutatók'-nak céhébe. Ellenkezőleg. Ő azt kutatja, miben tér el, a nyilvánvaló hatás ellenére, Madách műve Goetheétől, s megpróbálja igazolni, nem is eredmény nélkül, hogy egyfelől az a sok egyezés, amelyet a két mű között eddig kimutattak, inkább külső, mint belső hasonlóság: a helyzet teszi azzá, amelyben megjelennek, de eltérő gondolatkörből sarjadtak, másfelől, hogy a két költő lelkivilága s így a két dráma eszmevilága is egészen más. Erre a megállapításra a két mű behatő elemzésével jut el, s az elemzésben helyenként mélyebbre ereszkedik, másutt meg finomabb árnyalatok megkülömböztetéséig jut el, mint tudományos pályáján épen csak meginduló szerzőtől várnók. A dolgozat függelékében összeállítja a két dráma szöveg-egyezéseit s ad a régieken kívül eddig észre nem vetteket is — egyik-másik kapcsolatba állítása azonban nincs kellőleg megokolva.

KEREKES EMIL.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM

1930. első fele.

(Második, befejező közlemény.)

Madách Imre. *balogi Baloghy Béla.* A Madáchok. P. Hirlap 4. sz.

Gy. Juhász László. Madách és Lamennais. Széphalom 89—92. l.

Mohácsi Jenő. Az ember tragédiája a bécsi rádiószínpadon. Bp. Szemle 217. k. 293—297. l.

Timár Kalmán. Madách levele Haynald Lajoshoz. Irodalomtört. Közl. 228—229. l.

Madách a rádióban. Nemzeti Ujs. 79. sz.

Márai Sándor. 1. A zendülők. (Regény.) — Ism. Várkonyi Titusz. M. Hirl. 134. sz. — Népszava 134. sz. — Pünkösti Andor. Ujs. 118. sz. — 2. Mint a hal vagy a néger. (Versek.) — Ism. i. p.: Esti Kurir 106. sz. — Szép Ernő. Nyugat I. 887—888. l. — B. L.: M. Hirl. 95. sz. — F. J.: 8 Ó. Ujs. 85. sz. — (e. a.): Ujs. 85. sz.

Sebestyén, Karl. Sándor Márai. P. Lloyd 117. esti sz.

Markovits Rodion. Aranyvonat. (Regény.) — Ism. Molter Károly. Erdélyi Helikon 82—85. l. — M Világ 1. sz. — Korponay Mária. Széphalom 112—13. l.

A Szibériai garnizon Angliában. Magyarság 4. sz.

Marschalkó Lia. Az őszben. (Versek.) — Ism. B. A.: Magyarság 85. sz.

Mauks Ernő. Fogoly oroszlánok és egyéb állatmesék. Miskolc 178 l. — — Ism. Bartha József. K. Szemle 92—93. l. — M. Szemle VIII. k., I. sz. VI. l.

Mécs László. *Eckhardtné Huszár Irén.* Széphalom 22—24., 92—99. l. — *S. K.* Bp. Hirl. 22. sz. — *Mécs bácsi.* Nemz. Ujs. 15. sz.

Semetkay József. Mécs László. Kny. a Salgótarjáni reálgimnázium 1928—29. évi értesítőjéből. — Ism. E. Huszár Irén. Napkelet I. 90—91. l. — N. S.: Irodalomtört. 105—106. l.

Medveczky Bella. «Bp. 31—862.» (Regény.) 205 l. — Ism. (B. A.): Magyarság 134. sz. — Esti Kurir 74. sz. — r. r.: Uj Nemz. 128. sz. — (p. gy.): M. Hirl. 45. sz. — (b.): Ujs. 85. sz.

Mezei Hermin. Búcsú a naptól. (Versek.) — Ism. Gosztonyi Lajos. M. Hirl. 15. sz.

Mihály István. Béla, aki 26 éves. Bemutatta az Uj Színház. — Ism. Vajthó László. Prot. Szemle 130—131. l. — Csürös Emilia. Pásztortüz 338. l. — Gáspár Jenő. M. Kultúra 39—40. l.

Mikes Kelemen. *Gálos Rezső.* Mikes Kelemen műveltségi forrásai. Irodalomtört. Közl. 17—33., 129—142. l.

Zolnai Béla. Mikes Kelemen. Minerva 53—79 l.

Zsoldos Jenő. A biblia, a midrás és a zsidó Mikes Törökországi leveleiben. M. Zsidó Szemle 109—123. l.

Miklós Vitéz. Magyar bánat. (Versek.) — Ism. (b. gy.): Bp. Hirl. 24. sz.

Mikó Imre gróf. *Kristóf György.* Hogyan lett gróf Mikó Imre munkatársa az Arany János folyóiratának. Pásztortüz 150—152. l.

Mikszáth Kálmán. *Kenedy Géza.* Mikszáth megérkezik. Bp. Hirl. 73. sz.

m. g. Mikszáth Kálmán humora. Bp. Hirl. 121. sz.

B. L. P. Napló 123. sz. — M. Hirl. 123. sz.

Mindszenty Gedeon. Verseiből. (Az Egri Népkönyvtár Füzetei. 1. sz.) Eger. — Ism. —fl.: Kat. Szemle 480. l.

Mindszenty emléke. Mindszenty Gedeon születésének századik évfordulója alkalmából. Eger. (1929.) 48 l. — Ism. Bánhegyi Jób. Pannonhalmi Szemle 96. l. — (— —ő.): M. Kultúra 45. l. — V.: Kat. Szemle 95. l.

Sík Sándor. Mindszenty, a költő. Kat. Szemle 27—38. l.

Mollináry Gizella. Földet érint homlokunk. (Versek.) 1929. — Ism. Dsida Jenő. Erdélyi Helikon 166. l.

Molnár Béla. Régi emlékkönyv. (Versek.) — Ism. (Igy.): M. Világ 6—7. sz. — P. Hirl. 55. sz.

Molnár Ferenc. *Halmi Bódog.* Molnár Ferenc az író és az ember. (1929.) 80 l. — Ism. Morvay Győző. Irodalomtört. Közl. 109—110. l.

(K—f.) Beszélgetés Molnár Ferenccel színházról és irodalomról. Est 21. sz.

Molnár M. György. *K. P.* Az első nagy magyar rendező. P. Hirlap 87. sz.

Móra Ferenc. *Alszeghy Zsolt.* Móra Ferenc. Irodalomtört. 12—20. l.

Móra László. Igy jó. (Versek.) 1929. 118 l. — Ism. (B. L.): Élet 79. l. — Morvay Győző. Irodalomtört. 23—24. l. — Nyugat I. 76. l. — B. A.: Magyarság 85. sz. — Gosztonyi Lajos. M. Hirl. 15. sz. — P. Hirl. 75. sz.

Móricz Zsigmond. 1. Légy jó mindhalálig. — Bemutatta a Nemzeti Színház (1929.). — Ism. Radványi Kálmán. Élet 19—20. l. — Vajthó László. Prot. Szemle 65—67. l. — Szira Béla. Kat. Szemle 254—256. l. — Bemutatta a Kolozsvári Magyar Színház 1930. január 20-án. — Ism. Merő Béla. Pásztortüz 70. l. — 2. Forró mezők. (Regény.) — Ism. Németh László. Napkelet. I. 91—93. l. — D. J.: Magyarság 85. sz. — Kárpáti Aurél. Nyugat I. 314—316. l. — 3. Die Fackel. (Roman.) Ford. Horváth Henrik. Berlin. — Ism. Mohácsi Jenő. Nyugat I. 75—76. l.

Ady Lajos. A Légy jó mindhalálig és a tanárság. Nyugat I. 305—306. l.

Dóczy Jenő. Levél Móricz Zsigmondnak. Magyarság 96. sz. — Móricz Zsigmond válasza. U. o. 99. — Dóczy J. viszontválasza. U. o. 99. sz.

Haraszti Sándor. Móricz Zsigmond útja. Korunk 216—217. l.

Vámbéry Rusztem. M. Hirl. 16. sz.

Móricz Zsigmond felelete Ignotusnak. 8 Órai Ujs. 71. sz.

Munk Arthur. A nagy káder. (Regény.) — Ism. M. Világ 1. sz.

Muraközy Gyula. Muraközy Gyula. Magyarság 139. sz.

Nagy Endre. A nyárspolgár. Vígjáték 3 felvonásban. Bemutatta az Uj Színház 1930. május 23-án. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat I. 896—897. l. — Gáspár Jenő. Magyar Kultúra 564—565. l.

Nagy Gusztáv. Tempea. (Versek.) — Ism. (m.): Nemz. Ujs. 106. sz.

Nagy Imre. *Faragó Jenő.* Nagy Imre tragédiája. 8 Ó. Ujs. 7. sz.

Nagy Lajos. A lecke. (Novellák.) — Ism. Kodolányi János. Korunk 397—400. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat I. 472—474. l. — (l. i.): M. Hirl. 73. sz. — Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd. 72. esti sz.

Négyesy László. *Hegedüs Loránt.* Két rossz spondeusz. P. Hirl. 85. sz. — Négyesy László válasza. U. o. 91. sz. — Hegedüs Loránt befejező válasza. U. o. 120. sz.

Némethy Géza. Az ember és az Isten. Ujabb költemények. (Értékes könyvek.) 85 l. — Ism. Huszti József. Egy. Ph. Közl. 35—36. l. — K. K.: Athenaeum 104—105. l.

Kozocsa Sándor. Némethy Géza. M. Világ. 1. sz.

Nyiri Szabolcs. Jó engesztelődés. (Versek.) — Ism. K.: Vasárnap. 136—137. l.

Obernyik Károly. *Luxemburger Irén.* Obernyik élete és munkái. 52 l.

Ódry Árpád. *Schöpflin Aladár.* Ódry Árpád. Nyugat I. 478—479. l. — (—thl.—) Uj Nemz. 42. sz. — Népszava 55. sz. — Bp. Hirl. 55. sz.

Oláh Gábor. Isten kémje. (Uj versek.) Debrecen. — Ism. B. A.: Magyarság 4. sz. — Sárközi György. Nyugat I. 647—648. l. — Juhász Géza. U. o. 740—741. l.

Orbók Attila. A népbiztos. Dráma 4 felvonásban. Bemutatta az Uj Színház 1930. március 27-én. — Ism. Vajthó László. Prot. Szemle 340—341. l. — Gáspár Jenő. M. Kultúra 371—372. l.

Osvát Ernő. *G. P.* Osvát Ernő. Irodalomtörténet 55. l. — *Révész Béla.* Nyugat I. 184—188. l.

Ölvedi László. *Aradi Zsolt.* Múzsák. Széphalom 166. l.

Ősz Iván. Lélekharang. (Versek.) Szombathely. — Ism. Nógrády Zoltán. M. Kultúra 570. l.

Paál Ferenc. 1. Hamu alatt. (Regény.) (1928.) — 2. Lenn. (Regény.) 1928. — 3. A menekülő pénz. (Regény.) — Wien—Bp.—Pozsony. (1928.) — 1—3. Ism. Szántó György. Erdélyi Helikon 246—247. l.

Pálfy József. Katonadolog. (Regény.) — Ism. Móricz Pál. Magyarság 112. sz.

Pálóczi Horváth Ádám. *Mészöly Gedeon.* Pálóczi Horváth Ádám énekeskönyve. Népünk és Nyelvünk 1—4. sz.

Palotai Boris, B. Valaminek a végén. (Versek.) — Ism. Nyugat I. 236. l. — Gosztonyi Lajos. M. Hirl. 15. sz. — P. Lloyd 8. esti sz.

Panyigay Sándor. Két eldobott álom meséje. (Versek.) — Ism. P.: Élet. 232. l.

Pap Károly. *s. i.* Kocsimosó is voltam — mondja Pap Károly. Ujs. 21. sz.

Pápai Páriz Ferenc. *Kozocsa Sándor.* Pápai Páriz Ferenc levele. Irodalomtört. Közl. 96—97. l.

Pázmány Péter. *Marczell Mihály.* Pázmány serleggel a kézben. Nemz. Ujs. 25. sz.

Szabady Béla. Pázmány Péter kiadatlan levele Draskovich György váci püspökhöz. Győri Szemle 88—89. l.

Péchy-Horváth Rezső. Torz emberek. (Két kis regény.) — Ism. (cs.): Magyarság 33. sz. — Ujs. 13. sz.

Pécsi László. Szalomea. (Regény.) — Ism. M. Gy.: Napkelet I. 96. l.

Pekár Gyula. Pekár Gyula. M. Világ 8—9. sz.

Az «Ezüsthomloku vándor» olaszul. P. Hirl. 19. sz.

Mussolini Pekár Gyulához. M. Világ 12—13. sz.

Péterfy Jenő. Rédey Tivadar. Péterfy Jenő és a történetírás. Napkelet I. 26—35. l.

Petőfi Sándor. János vitéz, Bolond Istók. (A Magyar Nép Irodalmi Könyvtára 2. sz.) 47 l. — Ism. Prot. Szemle 416. l.

Bettina Arnim über Petőfi. P. Lloyd 1929. okt. 8. reggeli sz. — Ism. Deutsch Ung. Heimatsblätter 75. l.

(E. L.) Petőfi Sárospatakon. P. Hirl. 49. sz.

Eckhardt Sándor. Napkelet I. 599—600. l.

Isoz Kálmán. Petőfi műveinek zenei bibliografiája. Muzsika 99—125. l.

Pap Károly. Petőfi egy ismeretlen barátja. Irodalomtört. 92—93. l.

Terbe Lajos. Petőfi és a nép. 59 l.

Ahol Petőfi és Jókai szelleme él. Képes Krónika 11. sz.

Petur László. Várakozás. (Versek.) 68 l. — Ism. M. Világ 2—3. sz. — Nyugat I. 76. l. — Nemz. Ujs. 27. sz. — M. Szemle IX. k. 1. sz. XIII. l. — (P. A.): P. Napló 15. sz.

Pogány Béla, M. Fel a porból. (Regény.) — Ism. Pozsonyi László. Magyarság 33. sz. — P. Hirl. 128. sz. — Bohuniczky Szefi. Nyugat 64. l. — Bálint György. P. Napló 9. sz.

Pohárnok Jenő. A glóriás herceg. (Színdarab.) — Ism. Magasi Artúr. Pannonhalmi Szemle 172—173. l.

Prónai Lajos. A puszták börtönében. 77 l. — Ism. Bánhegyi Jób. Pannonhalmi Szemle 96—97. l

Pulszky Ferenc *h. a.* Pulszky Ferenc. 8 Ó. Ujs. 134. sz.

Radnóti Miklós. Pogány köszöntő. (Versek.) — Ism. b. gy.: Bp. Hirl. 134. sz. — Bálint György. Nyugat I. 888. l. — M. Hirl. 68. sz.

Radó Antal. Emlékek 1885—86-ból. Bp. Hirl. 128. sz.

Rákosi Jenő élete és művei. — Ism. (ktm.): Nemz. Ujs. 106. sz. — Sebestyén. Karl. P. Lloyd 105. esti sz. — P. Hirl. 88. sz. — U. 100. sz. — Magyarság 90. sz.

Bárd Miklósné. Barátságunk Rákosi Jenővel. Bp. Hirl. 128. sz.

[*Kozocsa Sándor.*] Rákosi, a drámaíró. M. Világ 1. sz.
Elkészült Rákosi Jenő szobra. Ujs. 12. sz.
Hegedüs Loránt. P. Hirl. 33. sz. — *K. Pap János.* M. Család 30. l. — *Márkus Miksa.* Sajtó 135—147. l. — *Sebestyén Károly.* Bp. Hirl. 76. sz. — *Sikabonyi Antal.* Bp. Hirl. 28. sz.

Raskó Judit. *L. Z.* Judit, a tízéves költő és lapszerkesztő. Bp. Hirl. 69. sz.

Ráth—Végh István. Chère, szívem. (Regény.) — Ism. Nyugat I. 76. l. — Nemz. Ujs. 4. sz. — K. A.: P. Napló 15. sz.

Rátkay László. *Losonczy Zoltán.* Felhő Klári költője. Bp. Hirl. 123. sz.

Regőczi (Exner) Győző. *Travnik Jenő.* A Kudrun-eposz magyar átköltésben. Győri Szemle 94—98. l.

Reininger József. Hozsánna ember!? (Versek.) — Ism. Nyugat 237. l.

Reményik Sándor. Szemben az örök méccsel. (Versek.) 74 l. — Ism. Kádár Imre. Erdélyi Helikon 129—132. l. — Morvay Győző. Irodalomtört. 24 25. l. — Bartha József. Kat. Szemle. 280—282. l. — Kovács László. Pásztortűz. 29—30. l. — Turcsányi Elek. Bp. Hirl. 34. sz. — Sárközi György. Nyugat I. 65—66. l. — B. A.: Magyarság 85. sz. — (n. p.): M. Hirl. 33. sz.
Juhász Géza. Reményik Sándor. Napkelet I. 185—189. l.

Répás János. Nagy nap jön. (Versek.) — Ism. M. Hirl. 34. sz.

Révész Béla. Egyedül mindenkivel. (Novellák.) — Ism. Illés Endre. Nyugat I. 389—391. l.

Riedl Frigyes. *Hofbauer Aladár.* Riedl Frigyes középiskolai tanítása a magyar regény történetéről. (1928.) 76 l. — Ism. Irodalomtört. 29. l.
Horváth János. Riedl Frigyes levelező tag emlékezete. (1928.) 30 l. — Ism. Halász László. Irodalomtörténet 31. l.
Trencsényi Károly. Riedl Frigyes Arany-tanulmányának eszmecsirái. Irodalomtört. Közl. 69—77. l.

Rolla Margit. Szép mindenektől messze lenni. (Versek.) — Ism. b. gy.: Bp. Hirl. 134. sz. — (P. J.): Magyarság 123. sz. — h. s.: Uj Nem. 126. sz. — Nemz. Ujs. 95. sz. — Gáspár Jenő. M. Kultúra 473. l. — M. Hirl. 139. sz. — —n.: P. Lloyd 133. esti sz. — (—s —n.): M. Világ 10—11. sz.

Rónay Mária. Éva két éjszakája. (Regény.) — Ism. V. I.: M. Hirl. 106. sz. — B. D.: P. Lloyd 133. esti sz.

Rózsa Ignác. Áron öt könyve. (Regény.) — Ism. D. J.: Magyarság 68. sz. — P. Lloyd 111. esti sz. — Népszava 112. sz. — P. Hirl. 69. sz. — F. M.: Ujs. 51. sz.

Rössler Mária Irén. Az életről és szerelemről dalolok. (Versek.) Kassa. — Ism. K. S.: Igaz Szó 10. sz. — K.: M. Világ 6—7. sz.

Rubin László. A tizenkét Judás. (Novellák.) — Ism. M. Hirl. 15. sz. — Illyés Gyula. Nyugat I. 151—152. l. — t. i.: P. Lloyd 8. esti. sz.

Rusznák Sándor. Jelentkezés. (Versek.) Szolnok. — Ism. Nyugat I. 236. l. — Gosztonyi Lajos. M. Hirl. 15. sz.

Sajó Sándor. Gyertyaláng. Újabb költemények. 1925—1929. 144 l. — Ism. Bartha József. A Cél 159—161. l. — Várdai Béla. Kat. Szemle 554—556. l. — B. A.: Magyarság 112. sz. — r. r.: Uj Nemz. 109. sz. — —s.: Nemz. Ujs. 68. sz. — M. Szemle IX. köt. 1. sz. XIII. l. — S. K.: P. Lloyd 72. esti sz.
(dn.) Sajó Sándor költészetéről. Kőbányai Hiradó 16. sz.

Sándor Ernő. Vérfolyó partján. (Versek.) Pozsony. — Ism. Nyugat 555. l.

Sásdi Sándor. Nyolc hold föld. (Regény.) 180 l. — Ism. Németh László. Napkelet I. 286—287. l. — P. E.: Mult és Jövő 123. l. — Büky György. Bp. Hirl. 66. sz. — Illés Endre. Nyugat I. 227—228. l. — Bényes Gizella. M. Kultúra 331—332. l. — Szegedy György. U. o. 520—521. l. — V. T.: M. Hirl. 73. sz. — M. S.: Ujs. 68. sz. — (dkl.): P. Napló 129. sz.

Schmidt Attila. Telegdi László naplója. (Regény.) — Ism. (mp.): Magyarság 33. sz.

Sebesi Ernő. A végső szó. (Versek.) — Ism. Bálint György. Nyugat I. 314. l. — Gosztonyi Lajos. M. Hirl. 15. sz.

Sebesi Samu. *Kőmíves Lajos.* Sebesi Samu. 1860—1930. Erdélyi Helikon 433—436. l. — *Várady Aurél.* Pásztortűz 152—154. l.

Sík Sándor. A boldog ember inge. (Mese 7 részben.) — Ism. Reményik Sándor. Erdélyi Helikon 531—533. l. — A. Zs.: Élet 210—211. l. — K.: Vasárnap 214—215. l. — P. Jánossy Béla. Pásztortűz 285—286. l. — Balla Borisz. Magyarság 129. sz.

Simon Andor. Világhullám. (Versek.) — Ism. Zelk Zoltán. Korunk 234—235. l.

Sipos Domokos. Vajudó idők. (Elbeszélések.) — Ism. Sárközi György. Nyugat 64—65. l.

Sólyom Lajos. A mi Janus-arcunk. (Versek.) — Ism. M. Hirl. 85. sz.

Somfay Margit. Venus jegyében. (Történelmi regény.) — Ism. Vándoryné Kövér Ilona. Vasárnap 96—97. l.

Somogyi Imre. Oltártűz. (Versek.) — Ism. Nyugat I. 157. l. — B. A.: Magyarság 85. sz. — P. Hirl. 75. sz.

Sulacsik Zoltán. Az Ipoly dalai. (Versek.) Balassagyarmat. (1929.) — Ism. M. S.: Bajtárs, március.

Surányi Miklós. A csodavárók. (Regény.) I—II. köt. — Ism. Fodor Gyula. Uj Idők 173—174. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat I. 391—393. l.

Sylvester. *Trócsányi Zoltán.* Sylvester és Arany János a cseh és tót irodalomban. Bp. Hirl. 106. sz.

Szabó Dezső. *Bakos Ákos.* A kivándorolni készülő Szabó Dezső. Est 20. sz. — *Berthe Nándor.* Vasárnap 235—236. l. — *Kassák Lajos.* Századunk 151—157. l. — *Kodolányi János.* Est 28. sz. — *Surányi Miklós.* Bp. Hirl. 21. sz. — *Zsolt Béla.* Toll 5. sz. — Népszava 10. sz.

Békéssy Sándor. Szabó Dezső tanári nyugdíját a magyar flatalság szavazta meg. Nemzeti Élet 42. l.

Szabó Endre. *Kárpáti Aurél.* Szabó Endre. Sajtó 113—116. l.

Szabó László. 1. Vándor sirály. (Versek.) 202 l. — Ism. B. A.: Magyarság 112. sz. — Nyugat I. 742. l. — Kovács Gáspár. M. Kultúra 521. l. — M. Hirl. 139. sz. — 2. A hún király. (Hún rege tizenkét énekben.) — Morvay Győző. Irodalomtört. 25—26. l. — Mitrovics Gyula. Prot. Szemle 114—115. l.

Szabolcsi Lajos. Középkor. 3 felvonásos ghettó-dráma. Bemutatta a Magyar Színház 1930. május 24-én. — Ism. Berényi László. Élet 251—252. l. — Gáspár Jenő. M. Kultúra 563—564. l.

Szalacny Rácz Imre. Magyar sors. (Versek.) Debrecen. — Ism. Dsida Jenő. Pásztortűz 310. l. — Nyugat I. 157. l. — B. A.: Magyarság 112. sz.

Szalay László. 1. A puszta balladája. — Ism. —gk—: Bp. Hirl. 18. sz. — Sz.: Esti Kurir 1. sz. — (I. Gy.): Nyugat I. 741—742. l. — K.: Nemz. Ujs. 15. sz. — 2. Sallangos acskóm. — 3. Aranyos város Jeruzsálem. — 2—3. Ism. Illés Endre. Nyugat I. 317—318. l.

Szántó György. A bölcső. (Regény.) — Ism. Fábián István. Napkelet I. 84—86. l.

Szántó (Arator) István. *Timár Kálmán.* Szántó (Arator) István nekrológja. Irodalomtört. Közl. 84—86. l.

Timár Kálmán. Szántó (Arator) István irodalmi tervei. Irodalomtört. Közl. 34—42., 161—174. l.

Szántó Sándor. Költeményt írt egy kubikos. Magyarság 18. sz.

Szász Károly művei. Centenáriumi kiadás. I—V. kötet. — Ism. Kéky Lajos. Prot. Szemle 49—51. l. — r. r.: Uj Nemz. 59. sz.

Perényi József. Szász Károlynak Szemere Miklóshoz intézett levelei. (1860—1877.) Irodalomtört. Közl. 101—107., 184—195. l.

Szász Károly. A tiszadobi Széchenyi-emlék. Bp. Szemle 217. k. 349—362. l.

Szász Károly, ifj. A mi nótáink. (Versek.) 1929. — Ism. Tompa László. Erdélyi Helikon 428—429. l.

Szathmáry Tihamér. Történetek a Hód tava partjáról. 190 l. — Ism. Pásztor József. Prot. Szemle 265—266. l. — M. Kultúra 92. l. — Nemzeti Ujs. 27. sz.

Szávay Zoltán. Az ismeretlen út. (Versek.) 1929. — Ism. Dsida Jenő. Erdélyi Helikon 166—167. l.

Széchenyi István gróf. *Berzeviczy Albert* ig. és t. t. elnök megnyitó beszéde a Hitel megjelenésének százéves fordulóján. Akad. Ért. 277—281. l. és Bp. Szemle 217. k. 138—142. l. — Nemz. Ujs. 69. sz.

Gaal Jenő. A Hitel korszakos jelentősége. Bp. Szemle 217. k. 179—195. l. — *N. Czike Gábor.* M. Kultúra. 49—60. l. — *Fischer Aladár.* Vasárnap 112—113. l. — *Földes Béla.* P. Lloyd 67. reggeli sz. — *Iványi-Grünwald Béla.* Bp. Hirl. 24. sz. — Magyarság 69. sz.

Takáts Sándor. Gróf Széchenyi István reuniója és az Akadémia alapítása. Bp. Szemle 217. k. 196—207. l.

Az író Széchenyi. Bp. Hirl. 71. sz.

Szemlér Ferenc, I. Éjszakai kiáltás. (Versek.) Kolozsvár. — Ism. K.: Vasárnap 215. l. — Dsida Jenő. Pásztortűz 261—262. l.

Szenczi Molnár Albert. *Kerecsényi Dezső.* Szenczi Molnár Albert lapszéli jegyzetei. Prot. Szemle 393—397. l.

Szendrey Julia ismeretlen naplója. M. Hirl. 134. sz.

D. J. Szendrey Julia irodalmi hagyatéka. Magyarság 129. sz.

Herczeg Ferenc. Szendrey Júlia és a közvélemény. Uj Idők 252—254. l. — *Bálint György.* Magyarország 121. sz. — *Bevilaqua-Borsody Béla.* Nemz. Ujs. 118. sz. — *Laczkó Géza.* P. Napló 115. sz. — *Schöpflin Aladár.* Nyugat I. 959—963. l. — *Turóczi-Trostler, Josef.* P. Lloyd 117. esti sz.

Szenes Béla és **Huszár Péter.** Az ezüst páncél. — Bemutatta a Nemzeti Színház Kamara Színháza 1930. ápr. 20-án. — Ism. M. Világ 4—5. sz. — Radványi Kálmán. Élet 211. l. — Szira Béla. Kat. Szemle 540—541. l. — Vajthó László. Prot. Szemle 427—428. l.

Szenteleky Kornél. A fény felgyúl és ellobog. (Színpadi játék.) — Ism. Molter Károly. Erdélyi Helikon 160—161. l.

Szentimrei Jenő. Ki kell mondani. (Versek.) Kolozsvár. — Ism. B. A.: Magyarság 112. sz. — Sárközi György. Nyugat I. 554—555. l. — Szántó György. Erdélyi Helikon 330—332. l.

Szentiváni Mihály. *Szabó Anna.* Szentiváni Mihály összes költeményei. 81. l.

Szentpétery Béla. Ósmagyar ugaron. (Versek.) — Ism. Bajtárs, március.

Szép Ernő. 1. Azra. Színmű 4 felvonásban. — Bemutatta a Nemzeti Színház Kamara Színháza 1930. február 8-án. — Ism. Radványi Kálmán. Élet 99. l. — Rédey Tivadar. Napkelet I. 402—403. l. — Vajthó László. Prot. Szemle 273—274. l. — Szira Béla. Kat. Szemle 261—262. l. — Gáspár Jenő M. Kultúra 226—227. l. — Kosztolányi Dezső. Uj Idők 370. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat I. 328—329. l. — 2. A Hortobágy. — Ism. Hartmann János. Napkelet I. 287—289. l. — Zsigray Julianna. Uj Idők 60. l. — D. J.: Magyarság 90. sz. — Kodolányi János. Nyugat I. 222—224. l. — Pásztor Mihály. M. Hirl. 9. sz. — S—n.: P. Lloyd 20. esti sz. — Márai Sándor. Ujs. 51. sz. Szép Ernő. M. Színpad 39. sz.

Szeredai-Gruber Károly. A knidoszi leány. (Versek.) Pozsony. (1929.) 80 l. — Hamvas József. Prot. Szemle 124. l.

Szigethy Lajos. Vándormadár. (Versek.) — Ism. Juhász Géza. Prot. Szemle 334—335. l. — B. A.: Magyarság 85. sz. — b. gy.: Bp. Hirl. 37. sz.

Szikra. *N. I.* Beszélgetés Szikrával. Bp. Hirl. 40. sz.

Szinnyei József. *Berzeviczy Albert* elnöki megnyitóbeszéde néhai id. Szinnyei József l. t. születésének centenáriuma alkalmával. Akad. Ért. 285. l. *Isoz Kálmán.* Idősb Szinnyei József emlékezete. Uj Nemzedék 64. sz.

Szirmai László. *G. P.* Szirmai László. Irodalomtörténet 55. l.

Szitnyai Zoltán. Élni akarok! (Regény.) I—II. köt. — Ism. Juhász Géza. Napkelet I. 471—472. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat I. 150—151. l. — Dóczy Jenő. Magyarság 4. sz. — Kolba Gyula. Uj Nemz. 33. sz. — Csapó György. M. Kultúra 475. l. — Népszava 39. sz.

Szomory Dezső. Takáts Alice. Színmű 3 felvonásban. Bemutatta a Vígszínház, 1930. január 31-én. — Ism. Berényi László. Élet 78—79. l. — Rédey Tivadar. Napkelet I. 404—405. l. — Vajthó László. Prot. Szemle 197—198. l.

— Szira Béla. Kat. Szemle 259 - 261. l. — Gáspár Jenő. M. Kultúra 225—226. l. — Németh Andor. Toll 6. sz. — Schöpflin Aladár. Nyugat I. 326—327. l. — Révész Béla. Nyugat I. 418—422 l. — *(K. f.)* Szomory Dezső a Takáts Aliceról. Est 22. sz. — Bemutatta a kolozsvári Magyar Színház. — Ism. Merő Béla. Pásztortűz 168. l. — 2. A párizsi regény. (Regény.) 1929. 478 l. — Ism. Szentgyörgyi Anna. Korunk 158—160. l. — Fábián István. Napkelet I. 479—481. l. — M. Szemle VIII k. 1. sz. VI. l. — (p. gy.): M. Hirl. 33. sz. — Szász Zoltán. P. Napló. 21. sz. — Feiks Dezső. P. Napló 45. sz.

Östör József. Takáts Alice és a büntetőjog. Nemz. Ujs. 54. sz.

Takáts Sándor. Én és a Budapesti Hirlap. Bp. Hirl. 128. sz.

Tamás Ernő. Nem lehet örülni. (Versek.) — Ism. B. A.: Magyarság 112. sz. — Nyugat 76. l.

Tamás Lajos. Üvegen keresztül. (Versek.) Pozsony. — Ism. Nyugat I. 157. l.

Tamási Áron. 1. Hajnali madár. (Novellák.) — Ism. Molter Károly. Erdélyi Helikon 332—334. l. — Dékány András. Magyarság 57. sz. — Sárközi György. Nyugat I. 219—220. l. — (V. T.): M. Hirl. 39. sz. — Ujs. 17. sz. — 2. Erdélyi csillagok. (Novellák.) Kolozsvár. (1929.) 125 l. — Ism. Németh László. Napkelet I. 83—84. l. — Trócsányi Dezső. Prot. Szemle 189—190. l.

Tamássi György. Áhitat. (Versek.) — Ism. Illyés Gyula. Nyugat I. 966. l. — (R. l.): M. Hirl. 85. sz.

Tamássy József. *Pataki József.* Tamássy József. Magyarság 103. sz.

Tarczai György. Mikó solymár. (Regény.) 282 l. — Ism. Szinnyei Ferenc. Napkelet I. 195—196. l. — Pitroff Pál. Kat. Szemle 90—91. l. — Farkas Zoltán. Nyugat I. 649. l. — Bánhegyi Jób. Pannonhalmi Szemle 93—94. l.

Tass József. Szoríts kezet. (Versek.) 1929. — Ism. Dsida Jenő. Erdélyi Helikon 167. l.

Térey Sándor, Berg Kristóf lelkiismerete. (Regény.) — Ism. Ujs. 48. sz.

Tersánszky Józsi Jenő. Cigányok. Vígjáték 3 felvonásban. Bemutatta a Nemzeti Színház Kamara Színháza. 1930. február 18-án. — Ism. Rédey Tivadar. Napkelet I. 403—404. l. — Vajthó László. Prot. Szemle 274. l. — Gáspár Jenő. M. Kultúra 277. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat I. 481—482. l.

Tisza István. *Hegedüs Loránt.* Gróf Tisza, gróf Bethlen és Prohászka Ottokár. P. Hirl. 62. sz.

Gróf Klebelsberg Kunó. Tisza István emlékezete. Napkelet I. 113—120. l. — *Si.* — Nemz. Ujs. 17. sz. — *(S. M.)* Bud. Hirl. 91. sz.

Toldy Ferenc. *Szász Károly.* Toldy Ferenc levelei Szász Károlyhoz. Irodalomtört. Közl. 175—183. l.

Tollas Béla. Ének a napsugárról. (Versek.) 96 l. — Ism. Karácsony Sándor. Prot. Szemle 424—426. l.

Tolnai Lajos. *h. a.* Tolnai Lajos. 8 Ó. Ujs. 189. sz.

Tompa László. Tompa László. Magyarság 134. sz.

Tompa Mihály. *Hegyaljai Kiss Géza.* Tompa Mihály költői fellépése. P. Hirl. 90. sz.

Tompay István. A népért. (Prózák és versek.) — Ism. b. gy.: Bp. Hirl. 40. sz.

Tormay Cécile Kis magyar legendáriuma. — Ism. (G. J.): Uj. Nemz. 133. sz. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 137. sz.

Toronyi István. Harcos élet. (Elbeszélések.) Szombathely. (1929.) — Ism. Berényi László. Élet 20. l.

Tóth Árpád. *Móricz Zsigmond.* A költő és apja. Nyugat I. 409—412. l.

Oláh Gábor. Tóth Árpád költészete. A debreceni m. kir. állami Fazekas Mihály reáliskola értesítője az 1928/29. évről. — Ism. N. S.: Irodalomtört. 105. l.

Tóth Béla. *H. A.* Tóth Béla. 8 Ó. Ujs. 90. sz.

Weigl Géza. Találkozásom Tóth Bélával. Bp. Hirl. 128. sz.

Tóth Kálmán. Tóth Kálmán születésének centenáriuma. M. Hirl. 112. sz.

Tóth László, Ungvárnémeti. *Waldapfel Imre.* «Görög tragédiánk» egykorú bírálója. Egy. Phil. Közl. 70—75. l.

Török Gyula. *Kováts József.* Török Gyula élete. Kolozsvár. 59 l. — Ism. Spectator. Pásztortűz 261. l.

Török Péter. Délibáb a Verhovinán. (Regény.) 212 l. — Ism. Gál János. Napkelet I. 391. l.

G. P. Török Péter. Irodalomtörténet 56. l.

Török Sophie. Asszony a karosszékben. (Versek.) (1929.) — Ism. Juhász Géza. Debr. Szemle 35—36. l.

Túrmezei László. Turán. (Költemények.) 64 l. — Ism. Bartha József A Cél 161—162. l. — B. A.: Magyarság 112. sz.

Ujházi Ede. *Nagy Endre.* Ujházi Ede arcképe. Nyugat I. 270—274. l.

Ujhelyi Nándor. *Szász Zoltán.* Két ismerősről. P. Napló 118. sz.

Ur György. Lili. (Regény.) Szeged. — Ism. (ny. i.): Népszava 1. sz.

Üchtritz Amadé Stefánia grófné. Magyar író olaszul. P. Hirl. 20. sz.

Vachott Sándorné, Csapó Mária. *Fodor Erzsébet.* Vachotné Csapó Mária. Lantos Magazin 2. sz.

Váczy János. *Pintér Jenő.* Váczy János l. tag emlékezete. (A M. Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XX. k. 10. sz.) 13 l. — Ism. Bánhegyi Jób. Pannonhalmi Szemle 215—216. l.

Vadnay Emma. Egy vénleány emlékiratai. (Novellák.) — Ism. Kováts József. Pásztortűz 95. l. — Nemz. Ujs. 21. sz.

Vahot Imre. *Mauks Ernő.* Vahot Imre látogatása Széchenyinél 1858-ban. Nemz. Ujs. 62. sz.

Vajda, Johann. Gedichte. Aus dem Ungarischen übertragen von Nikolaus Balogh. — Ism. B. A.: Magyarság 112. sz.

Varga Zsigmond. Én pedig így imádkozom. (Versek.) Paris. — Ism. Nyugat 157. l. — (V. Zs.): Népszava 106. sz.

Várnai Zseni. Kórus szopránban. (Versek.) — Ism. Halmi Bódog. M. Hirl. 145. sz. — Népszava 134. sz.

Verseghy Ferenc. *Horváth Konstantin.* Verseghy Ferenc egy ismeretlen verses regénye. Irodalomtört. Közl. 195—218. l.

Vietorisz József. Ars poetica mea. (Költészetem.) 64 l. — Ism. Zsigmond Ferenc. Prot. Szemle. 332—334. l. — Turcsányi Elek. Bp. Hirl. 50. sz. — Miklós Jenő. Magyarság 85. sz. — r. r.: Uj. Nemz. 132. sz. — Nyugat I. 399. l. — G. J.: M. Kultúra 378. l.

Virág Benedek. *Kerecsényi Dezső.* Virág Benedek. 1754—1830. Napkelet I. 294—295. l. — *Kosztolányi Dezső.* Uj Idők. 122. l. — *Merő Béla.* Pásztortűz 49—50. l. — *S. A.* P. Hirl. 15. sz. — *Vándoryné Kövér Ilona.* Vasárnap 73—74. l. — Bp. Hirl. 17. sz.

Vitovszky István. A lélek szárnyain. (Versek.) — Ism. Nemz. Ujs. 145. sz.

Vörösmarty Mihály. 1. Válogatott költeményei. (A Magyar Nép Irodalmi Könyvtára. 1. sz.) 46 l. — Ism. Prot. Szemle 416. l. — 2. Csongor és Tünde. Megjelent születése 100. évfordulója alkalmából. — Ism. Karácsony Sándor. Prot. Szemle 196. l. — Uj Nemz. 9. sz.

Bánrévy György. Vörösmarty Salamon királya és történeti forrásai. (1929.) 71 l. — Ism. Széphalom 117. l.

Kardos Albert. Honnan vette Vörösmarty Mihály a «Zalán futása» elnevezést? Irodalomtört. 9. l.

(kj.) Csongor és Tünde száz éves. Debr. Szemle 38. l.

Perényi József. Hutten Ulrik és Vörösmarty Mihály. Irodalomtört. 10. l.

Szerb Antal. Vörösmarty-tanulmányok. Minerva 3—32. l.

Tolnai Vilmos. «Zalán futása.» Irodalomtört. 91—92. l.

Wesselényi Miklós báró. *Imre Sándor.* Báró Wesselényi Miklós ismeretlen nevelői. Erdélyi Helikon 389—395. l.

Wlassics Tibor báró. Könnyek tengerén. (Versek.) 39 l. — Ism. Bánhegyi Jób. Pannonhalmi Szemle 96. l. — Széphalom 173. l. — Kovács Pál. M. Kultúra 45. l. — M. Szemle VIII. köt. XII. l. — Nyugat I. 157. l. — D. J.: Magyarság 4. sz. — Élet 79. l. — Morvay Győző. Irodalomtört. 27. l. — — s.: Napkelet I. 287. l. — Hamvas József. Prot. Szemle 196—197. l.

Zaymus Gyula. Egetjáró királyleány. (Legendák.) 100 l. — Ism. Bánhegyi Jób. Pannonhalmi Szemle 194—195. l. — Nyugat I. 399. l.

Zempléni Árpád. *Gábor József.* Zempléni Árpád. Sopron. 20 l. — Ism. G. J.: M. Kultúra 333. l. — *Vándoryné Kövér Ilona.* Vasárnap 16—17. l.

Zorkóczy József. Rend a chaosban. (Tragédia.) Baja. — (1929.) 127 l. — Ism. Ig.: Pannonhalmi Szemle 96. l.

Zsolt Béla. 1. 15.000 pengő jutalom. Burleszk 3 felvonásban. Bemutatta a Magyar Színház 1930. április 19-én. — Ism. M. Világ 4—5. sz. — (B. L.): Élet 231—232. l. — Rédey Tivadar. Napkelet I. 603—604. l. — Vajthó László. Prot. Szemle 428. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat I. 734—735. l. — Gáspár Jenő. M. Kultúra 465. l. — 2. Erzsébetváros. — Bemutatta a Fővárosi Művész Színház. — Ism. Vajthó László. Prot. Szemle 67. l. — Sipos Ernő. Pásztortüz 119. l.

Összeállította: KOZOCSA SÁNDOR.